

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ШАМУН КАССЕМ МОХАМАД

УДК 72.03:008:316.421(477)

**ЗМІСТ І ФОРМИ
ПРОФЕСІЙНО-ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ
У ПІСЛЯВОЄННІЙ ВІДБУДОВІ БЕЙРУТА**

Спеціальність 191 – «Архітектура та містобудування»

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають
посилання на відповідне джерело _____ Шамун Кассем

Науковий керівник: Буряк Олександр Петрович,
доктор архітектури, доцент

ХАРКІВ – 2024

АНОТАЦІЯ

Шамун К. М. Зміст і форми професійно-громадської взаємодії у післявоєнній відбудові Бейрута. — Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 191 — архітектура та містобудування. — Харків: Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова Міністерства освіти і науки України, 2024.

У роботі вперше досліджено професійно-громадську взаємодію у післявоєнній відбудові Бейрута як діяльність, що доповнює та корегує цілі та наміри інвесторів та організаторів, визначено основні змісти цієї діяльності, форми її втілення та її вплив на підготовку та реалізацію реконструкції, головним чином на прикладі Центрального ділового району Бейрута (BCD). Дослідження дозволяє уточнити роль та реальні можливості професійно-громадської взаємодії на послідовних етапах відбудови BCD та обґрунтувати припущення щодо подальшого розвитку та вдосконалення подібних практик.

Післявоєнна реконструкція Бейрута стала в останній чверті ХХ ст. явищем світового значення, не в останню чергу завдяки появі вагомого міжнародного наукового доробку, у якому знайшли місце економічні, соціологічні, культурологічні концепції, опрацювання, пов'язані з археологією тощо. Емпіричний матеріал дослідження походить з багатого наукового та соціально-політичного дискурсу, присвяченого післявоєнній відбудові Бейрута. Об'єм цих публікації можна порівняти з масивом текстів про відновлення європейських міст після 2-ї Світової війни.

Методологічне забезпечення роботи базується на уявленнях культурно-історичної та середовищної парадигми сучасної урбаністики, зокрема на теоретичному обґрунтуванні та досвіді практичних ініціатив залучення міських спільнот до прийняття рішень стосовно міського розвитку, тобто теорії та практики партисипації.

Історія Лівану налічує п'ять тисячоліть. Країна – один з ключових осередків економіки, культури та політики Близького Сходу, а її столиця Бейрут до останньої чверті XX ст. – фінансова столиця арабського світу, один із головних туристичних центрів Середземномор'я. Ліванське суспільство надзвичайно різноманітне за етнічним і релігійним складом. Одночасно з незалежністю (1943 р.) Ліван отримав модель державної влади, що спиралася на поділ суспільства на релігійно-політичні громади. Система здавалася цілком успішною, але у 1970-і рр. вона стала одною з причин громадянської війни.

За 16 років війни в Лівані загинуло близько 170 тис. людей, 900 тис. емігрували, ВВП країни скоротився вдвічі. У Бейруті було знищено більше 60% забудови разом із міською інфраструктурою, закрито половину шкіл, зруйновано Центральний діловий район, переселено до двох третин мешканців. Соціальне середовище міста в цей час кардинально змінилося. Під час війни, замість колишнього просторового зміщення громад місто було розділено на Східний, християнський та Західний, мусульманський сектори, між якими ліг півкілометровий пояс руїн, де точилися бої. Неконтрольована міграція та стихійна забудова призвели до хаотичного розростання міста, яке загрожувало екологічною катастрофою.

Організаційна та концептуальна підготовка до відновлення зруйнованого велася з перших років війни, тому відбудова розгорнулася практично відразу після закінчення боїв, а два десятиліття по тому місто було близьке до повернення свого колишнього статусу, принаймні як центру культури та освіти, хоча провідні позиції у банківській справі та у сфері туризму було безповоротно втрачено.

В роботі дано картину ділового та комунікаційного середовища, у якому почалася і триває професійно-громадська взаємодія щодо розвитку Бейрута. Його невід'ємними активами залишаються стратегічне розташування, ліберальне економічне та культурне середовище, вільна преса, якісна освіта,

досконала система обслуговування, космополітичний характер міського життя та багата культурна спадщина.

Після 2-ї Світової війни Ліван, послідовно дотримуючись ліберальної економічної системи, запровадив передову на той час систему управління розвитком регіонів і контролю над зростанням столиці, прийняв прогресивне містобудівне законодавство та створив незалежні державні органи контролю над реалізацією проєктів – Генеральну Дирекцію з Містобудування та Вищу Містобудівну Раду (CDR). Органи місцевого самоврядування отримали право дорадчого голосу. Законодавство передбачило дві стадії планування – генплан і детальний план, забезпечило адміністративний контроль над розподілом земель, дозволами на будівництво, містобудівною естетикою та архітектурою забудови.

Система державного управління відбудовою та реконструкцією включала також офіс Виконавчого радника великих проєктів у Бейруті та урядовий Генеральний директорат у справах старожитностей (DGA). Після війни до процесів містобудівного відновлення включилися також мухафазат (державне управління на рівні провінцій), районні органи влади (Cazas), муніципалітети, приватні особи та їх об'єднання. Муніципалітети можуть здійснювати на своїй території власні проєкти, а в більшість муніципальних справ держава не має втручатися.

Перші кроки громадської участі у розвитку Бейрута виникають разом із «планом Екошара» (1964 р.), який передбачав інтеграцію розвитку столиці в цілісну регіональну та національну стратегію. Пріоритети плану Екошара склалися під тиском корпоративних інтересів в сфері нерухомості, а розвиткові передмість не приділялося належної уваги. Це теж стало одною з передумов громадянської війни, під час якої місто було поділено на християнську та мусульманську частини, посилилася ізоляція різноконфесійних районів. Два нові генплани з'явилися під час війни, у 1977 та 1982 рр. Реалізацію обох було припинено через громадський опір.

Після припинення вогню і підписання Таїфських мирних угод діяльність влади та бізнесу щодо відновлення та модернізації Бейрута набули систематичного характеру. Провідну роль тут відіграв видатний ліванський бізнесмен і політик Р. Харірі, у подальшому прем'єр-міністр Лівану. Визначальним чинником усього процесу реконструкції ВCD була повна організаційна монополія державно-приватного девелоперського холдингу (RENCO) «Солідер», яку було закріплено спеціальним законом № 117/91. Причинами, що визначили цей вибір, були катастрофічні руйнування у ВCD, практична відсутність після війни повноцінно функціонуючого уряду та довіра до приватної корпорації Р. Харірі і особисто до нього як до ділової людини та політика.

Рішення про надання приватній компанії виключних прав на реконструкцію центру було не тільки безпрецедентним, але й багато в чому суперечливим. Компанії «Солідер» було надано повноваження на управління центральним районом Бейрута площею близько 150 га, де до війни проживало або працювало понад 100 тис. людей, і на примусовий викуп нерухомості при компенсації не грошми, а акціями «Солідер». Громадсько-професійна взаємодія на етапі створення RENCO відбувалася між містянами у постаті правовласників нерухомості та державною CDR, яка координувала проектні та будівельно-реставраційні роботи.

Паралельно вимальовувалася реакція на дії держави та муніципальних органів з боку соціальної стихії у різних формах громадської участі – активності університетів, організацій третього сектора тощо, при чому переважало ініціювання взаємодії «зверху вниз». Протилежний напрям «знизу вгору», з рівня безпосередньої самоорганізації населення, ускладнювався специфічною для ліванського суспільства стійкістю етнічно-конфесійної ідентичності та відповідною політичною мобілізацією після громадянської війни.

Традиційні еліти, проникаючи у громадянське суспільство, обмежували можливості його конструктивної участі у перебудові міста. Домінуючий

напряма «зверху вниз» було обмежено фізичними аспектами реконструкції. Альтернативні підходи застосовувалися лише в окремих районах та малих поселеннях. На тлі війни та післявоєнної кризи в країні та за кордоном формувалася мультидисциплінарна аналітика як передумова публічної дії та потенційна протипага адміністративній сваволі.

У конкретній організації післявоєнної реконструкції прояви громадської участі зосередились на приватно-державних проєктах реконструкції. Проєкт реконструкції, спрямований на повернення Бейруту передвоєнного статусу (1994 р.), розроблявся за участі міжнародних аналітичних і фінансових центрів. Реалізацію було доручено компаніям «Солідер» (центральна частина міста), «Еліссар» (південний регіон) та «Лінор» (північне узбережжя).

Професійно-громадська взаємодія на стартовому етапі реалізувалася в формі серії публічних (інформаційних) та професійних (експертних) семінарів. Передача розробки та реалізації плану реконструкції у приватні руки викликала політичні дебати за участі Спільноти інженерів та архітекторів Бейрута, таким чином було ініційовано залучення проєктно-технічної еліти до взаємодії з державними установами. Згодом розгорнулись різноаспектні дослідження, академічні дебати, документування процесів трансформації та тематичний медіа-активізм. З'явилася низка нових міждисциплінарних аналітичних осередків, напр., Бейрутська Лабораторія Міста.

Трагічні події війни та її наслідки привернули до проблем Бейрута увагу архітекторів і дослідників з різних країн. Архітектурно-урбаністична критика еволюціонувала від початкової довіри до офіційної програми реконструкції (С. Макдісі) в бік зрілого аналізу складних відносин між офіційними практиками та міським повсякденням, між насильницькими та мирними стратегіями; ставало ясніше, що технократична перемога над наслідками не зачіпає руйнівних причин внутрішнього ліванського протистояння.

В роботі виділено ключові змісти, навколо яких впродовж періоду відбудови концентрувалася професійно-громадська взаємодія. Поінформовані, політично свідомі та соціально активні архітектори, за

підтримки незалежних юристів та експертів різних спеціальностей, у весь період реконструкції позитивно взаємодіяли з мешканцями та громадськими формуваннями, ініціюючи дискусії та громадську дію навколо оцінки успіхів і невдач, захисту спадщини та розбудови потенціалу, визначення нанесеної шкоди та вироблення політики компенсації, а також ролі держави та місцевого самоврядування.

Соціологічна критика неоліберального шляху міського розвитку закидає державній політиці те, що не вдалося реалізувати проголошені владою пріоритети післявоєнної реконструкції – возз'єднання Бейрута та відродження центру міста (Д. Перрінг).

У гроні професійних археологів за участі культурної громадськості розгорнулися гострі дискусії щодо пріоритетів і методів збереження історично-культурної спадщини, у т. ч. стосовно ігнорованої спадщини колоніальної епохи та доробку архітектури модернізму (Дж. Табет).

Політична опозиція на державному та муніципальному рівнях влади та навіть у судовому провадженні схильна була засуджувати діяльність компанії «Солідер» за незаконний напад на права власності (М. Мограбі), як і за те, що звільнюючи місце для реконструйованого центру, компанія збурила більше будівель, ніж їх було зруйновано під час війни.

Створений після війни в Американському університеті Бейрута – AUB – Відділ реконструкції (Х. Аль-Харіті) приділяв головну увагу процедурам громадської участі як носієві цінностей ідентичності, пам'яті та спадщини на противагу поспіху термінової реконструкції та тиску комерційного інтересу.

Результати реконструкції зустрілися із суперечливим ставленням – як з боку громадськості, так і в оцінці аналітиків. Фізичне відновлення предметно-просторового оточення у зруйнованій ліванській столиці не супроводжувалося поверненням до унікального бейрутського способу буття передвоєнної доби. Бейрут послідовно розглядався то як ікона зруйнованого війною міста, то як парадигматичний випадок «урбіциду» та, нарешті, як символ відродження і процвітаючий туристичний напрямок.

«Солідер» піддавалася критиці за руйнування соціальної тканини центру Бейрута та відсутність турботи про жителів старого міста. Проти неї було спрямовано численні юридичні позови (екстремальна форма взаємодії між громадськістю та професійним девелопментом). Позивачі намагалися зупинити окремі заплановані знесення і ставили під сумнів методи компенсації власникам будинків, а організації громадянського суспільства закликали анулювати політику «Солідер» законом як неконституційну.

Післявоєнна відбудова Бейрута активізувала різні форми громадської та професійної активності – конкурси, виставки, музейну справу, міжпрофесійне спілкування, національні та міжнародні гранти, меценатство на підтримку архітектурної та пам'яткоохоронної діяльності.

Проте втручання громадськості в міське планування та розвиток було спорадичним та маргінальним. Законодавство, відповідно, не регулювало участі громадян у процесах планування та розвитку. У ліберально орієнтованому Лівані міський розвиток здебільшого розглядався як підприємництво на приватній землі, а громадська участь – як не актуальна або навіть незаконна. Лише на місцевому рівні можна було побачити PR проєктів міського розвитку як «залишкову форму» партисипації.

На поч. 1980-х рр. професійно-громадська взаємодія практично завмерла, за винятком створення незалежного комітету М. Ель-Намара для нагляду за дослідженнями реконструкції. У 1980 р., враховуючи значні нові збитки від війни, офіційний генплан було переглянуто, а у 1982 р. уряд замовив новоствореній компанії Р. Харірі «Огер-Ліван» звіт про стан ВСД, щоб зрушити ініціативу реконструкції. «Огер-Ліван» неофіційно приступила до реставраційних робіт, а наступного року самостійно замовила генеральний план консалтинговій групі DAR. Для підтримки реконструкції, контролю міських планів і правил і внесення змін до законодавства уряд утворив Вищу містобудівну раду (CSU).

На початку 1980-х рр. кошти реконструкції далеко перевищили можливості уряду. «Огер-Ліван» із власної ініціативи продовжила розбирання

завалів та аварійно небезпечних будівель, але при цьому знищила деякі цінні будівлі, ігноруючи передбачення плану 1977 р. щодо реабілітації цих ділянок центру. Брак суспільного резонансу та уваги ЗМІ до цього можна пояснити тим, що під час війни центр обезлюднив, і колишні власники його по prostu уникали.

Можливості громадсько-професійної взаємодії на початковому етапі відбудови було жорстко обмежено умовами бойових сутичок і практичною недоступністю ВСД для моніторингу. Проте логіка бізнесу, досліджень і проєктних робіт обумовила появу первістків такої взаємодії:

- взаємодія між міською спільнотою у постаті громадян-власників нерухомості та державою в особі CDR; її змістом для громади було інвестування у відновлення власної нерухомості, а для держави – організація та координація, а також контроль з погляду відповідності генеральному плану, проєктам відбудови, технічним та юридичним нормам тощо; організація комітету Ель-Намара дало початок інституалізації професійно-громадської взаємодії;

- формування, за участі CDR, “Огер-Ліван” і МЕЕС, приватного девелоперського холдингу (REHCO) з фінансуванням та інституційними можливостями, яких бракувало урядові, як базової організаційної структури професійно-громадської взаємодії у формі приватно-державного партнерства;

- формування в проєкті «Солідер» змішаних оціночних комісій за участі суддів, досвідчених інженерів та експертів.

В роботі детально обговорено проблеми, які гальмували відбудову на її початковому етапі, а також основні варіанти організації планованої реконструкції: (I) повне державне фінансування, (II) державне відчуження – викуп усіх проблемних ділянок у центрі коштом уряду та (III) створення для приватної компанії з нерухомості реконструкції ВСД. Дискусії 1990 р. в урядових колах щодо вибору з цих варіантів теж мають розглядатися як специфічна форма професійно-громадської взаємодії (громадська складова – міські посадовці, професійна – консультанти й експерти різних напрямів).

Раді Міністрів і парламенту було запропоновано віддати перевагу ідеї РЕНСО (варіант III). Цей вибір позначив рух до відмови держави від прямої ролі у відбудові ВCD і ознаменував початок політико-економічного дискурсу, який можна ідентифікувати як харіризм (С. Макдісі), і який досяг піку в 1992 р., коли Р. Харірі став прем'єр-міністром Лівану.

7 грудня 1991 р. було підписано Закон № 117/91, який дозволяв створити приватну компанію для відбудови центру міста, з передачею їй у власність всієї нерухомості в межах ВCD. Це дозволило неконтрольоване знесення будівель у ВCD, попри спротив професіоналів і громадськості та численні виступи на захист спадщини і прав власників.

Початковий Генеральний план було створено та затверджено практично без участі громадськості, за винятком кількох інформаційних зустрічей проведених CDR і DAR для різних груп громадян. CDR закликали відкрити «громадянські форуми», де громадськість могла брати участь у процесі прийняття рішень, однак цього не було зроблено. CDR доводила, що громадськість буде представлено при муніципальному схваленні плану. Незважаючи на гострі дискусії навколо генплану і формування оргструктури проекту, воно йшло за досить спокійної реакції власників і ліванських ЗМІ, незважаючи на можливі загрози їх інтересам.

Хід реконструкції Бейрута поставив під сумнів вихідні цільові установки професійно-громадської взаємодії в контексті цієї реконструкції. Головна мета – повернути унікальний спосіб життя передвоєнного Бейрута – була нездійсненною, тому що війною було знищено суспільство – носій цього способу життя. Ілюзорною була також романтична віра в те, що облаштування в центрі громадських просторів здатне повернути мир і злагоду в ліванське суспільство.

Насправді взаємодія професіоналів і громадськості з інвестором, у тих межах, у яких її було дозволено, допомогла скоригувати низку недоліків у початкових планах забудови, а також створити нові туристичні атракції на основі нововідкритих античних пам'яток. Реалізовано комплекс прибуткових

інвестицій і збудовано сучасний функціонуючий даунтаун, що має символічний зв'язок з минулим, достатній, щоб оживити інтерес туристів і обеззброїти захисників спадщини.

Вимоги врахування громадської думки при прийнятті рішень в архітектурі та містобудуванні ширилися з сер. ХХ ст.; трохи згодом громадська участь у трансформації середовища стає предметом досліджень (Дж. Джекобс, Р. Грац) і практичної реалізації, переважно в Європі та США. Модель для систематизації та оцінки громадської участі у відбудові Бейрута дає структура життєвого циклу партисипаційної програми, яка реалізується через низку типових процедур: укладання Угод про наміри, Громадські слухання за проєктними пропозиціями, Неюрідична адвокатура, Захисне, Альтернативне та Арбітражне планування, Громадські комісії з нагляду за виконанням прийнятих рішень, Зв'язки з громадськістю, а також найскладніші заходи, рівня Громадських розслідувань по завершених проєктах, проблемних ігор або «Архітектури спільнот».

На початку процесу відновлення центру Бейрута завдання, схожі з партисипаційною процедурою укладання Угод про наміри, вирішувалися підготовкою та прийняттям Закону 117/91. Цей процес проходив конфіденційно між урядом та бенефіціантами планованого проєкту, при чому громадську складову в ньому було зведено до мінімуму.

Громадські слухання з обговорення генерального плану, підготовленого DAR, як такі не проводилися, їх спробували замінити кількома інформаційними зустрічами. Деякі змістовніші дебати навколо створення девелоперської компанії для реконструкції ВСД відбулися за участі Спільки інженерів та архітекторів та групи експертів. Було виявлено та піддано змістовній критиці конкретні недоліки, але відчутного впливу на спрямованість проєкту все це не мало.

Професійне обговорення містобудівних та архітектурних аспектів плану, разом із питаннями охорони спадщини та середовища, технічного й економічного забезпечення відбулося на одноденній березневій конференції

1992 р. в Лондоні. Громадською складовою лондонської конференції були фахівці з міського розвитку, яких старанно відібрав оксфордський Центр Ліванських досліджень. Більш масові виступи інтелектуалів та груп впливу в Бейруті об'єктивно були лише її слабким відлунням. Це фактично реалізувало функцію Громадських слухань про проєкт «Солідер», а абсолютну більшість висновків було враховано перед затвердженням плану.

Суспільна ейфорія у зв'язку з планами реконструкції стимулювала публічні дискусії, демонстрації, артистичні акції і т. п., заради маніфестації своїх позицій, у т. ч. в жанрі Альтернативної архітектури, хоча її найбільш ефективна конкурсна форма мала обмежене розповсюдження та лише часткову успішність. Помітними подіями були конкурси на планування головної осі Площі Мучеників, реконструкцію історичної ділянки ринків, на проєкти Міського театру-музею для Бейрута і хмарочоса «Бейрутські тераси» (Ж. Герцог і П. де Мерон). Подібні форми взаємодії знов активізувались у 2005 р., під час «Революції Кедр». Народження руху «Egguration» (2019 р.) та підйом конкурсної активності після вибуху в Бейрутському порту (2020 р.) відбувались вже у часі і просторі, невідконтрольних впливам «Солідер».

Весь процес реконструкції ВCD супроводжувала діяльність PR, здійснювана на високому професійному рівні, але практично монополюю адміністрацією «Солідер». На протипагу їй у публіцистичному та науково-методологічному дискурсі очевидну перевагу мала стримана, але послідовна критика харіризму. Ліванський парадокс полягає у тому, що потенціал цього дискурсу локалізовано переважно у західних університетах. Але організувати з-за кордону партисипаційні програми вищого рівня складності, типу, напр., «архітектури спільнот», мало реально. Тому завдання реінтеграції спільнот, розсварених війною, навколо конструктивних напрямів корекції бейрутської реконструкції – як у межах ВCD, так і в передмістях, поки що належить майбутньому.

Проведений аналіз проявів професійно-громадської взаємодії у післявоєнній відбудові та реконструкції Бейрута свідчить, що вона мала

позитивні наслідки на всіх своїх етапах, починаючи з 1977 р., але цей вплив міг би бути значно вагомішим, якби не очевидний брак програмної координації та не чутливі обмеження зі сторони можновладців і бізнесу.

В роботі сформульовано певні припущення щодо подальших перспектив взаємодії. У ліберальному діловому та політичному оточенні захист міського історично-культурного та навколишнього природного середовища помітно зосереджується у «третьому секторі», який діє у співпраці з професіоналами – архітекторами, планувальниками, істориками й археологами. Тим не менш, головним інтелектуальним ресурсом як для влади, так і для бізнесу залишається академічна наука (Л. Телвізьян).

Бейрут з його блискучим сузір'ям архітектурних та урбаністичних факультетів є ідеальним місцем для створення супершколи, здатної замінити собою відсутній наразі регіональний інститут міського розвитку, на зразок школи лондонської Архітектурної Асоціації або нідерландського Ейндховена. Між навчально-дослідницьким закладом типу архітектурно-урбаністичної супершколи та структурами на зразок “Огер Ліван” чи Дар ель-Хандаса є принципова різниця. Міжнародні консалтингові холдинги в історії реконструкції ВCD застосовували в столиці засоби, накопичені у різних регіонах, пристосовуючи ці методи, в міру можливості, до ситуації Бейрута. Супершкола, започаткована за сприяння муніципалітету Бейрута, навпаки, могла б цілеспрямовано концентрувати міжнародний та міждисциплінарний досвід, виходячи з бейрутської ситуації та сприяючи змінам у самоусвідомленні його громад.

Ключові слова: післявоєнна реконструкція міст, міський розвиток, професійно-громадська взаємодія, участь громадськості, партисипація, третій сектор, культурна спадщина, збереження доробку архітектури модернізму, технології бетону, арабський світ, етнічно-конфесіональне розшарування, археологія

SUMMARY

Shamoun Kassem. The content and forms of professional and public interaction in the post-war reconstruction of Beirut. — Qualification work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 191 — architecture and urban planning. — Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2024.

In the work, for the first time, the professional and public interaction in the post-war reconstruction of Beirut was investigated as an activity that complements and corrects the goals and intentions of investors and organizers, the main contents of this activity, the forms of its implementation and its influence on the preparation and implementation of the reconstruction are determined, mainly on the example of the Central Business Beirut District (BCD). The research makes it possible to clarify the role and real possibilities of professional-public interaction at the successive stages of the reconstruction of BCD and to substantiate the assumptions regarding the further development and improvement of similar practices.

The post-war reconstruction of Beirut took place in the last quarter of the 20th century. a phenomenon of world importance, not least due to the emergence of a significant international scientific output, which found a place in economic, sociological, cultural concepts, studies related to archeology, etc. The empirical material of the study comes from the rich scientific and socio-political discourse devoted to the post-war reconstruction of Beirut. The volume of these publications can be compared with the mass of texts on the reconstruction of European cities after the 2nd World War.

The methodological support of the work is based on the ideas of the cultural-historical and environmental paradigm of modern urbanism, in particular, on the theoretical justification and experience of practical initiatives involving urban

communities in decision-making regarding urban development, that is, the theory and practice of participation.

The history of Lebanon is five thousand years old. The country is one of the key economic, cultural and political centers of the Middle East, and its capital was Beirut until the last quarter of the 20th century. - the financial capital of the Arab world, one of the main tourist centers of the Mediterranean. Lebanese society is extremely diverse in ethnic and religious composition. Simultaneously with independence (1943), Lebanon received a model of state power based on the division of society into religious and political communities. The system seemed quite successful, but in the 1970s it became one of the causes of the civil war.

During the 16 years of war in Lebanon, about 170,000 people died, 900,000 emigrated, and the country's GDP was halved. In Beirut, more than 60% of buildings and city infrastructure were destroyed, half of the schools were closed, the Central Business District was destroyed, and up to two-thirds of the residents were relocated. The social environment of the city changed dramatically at that time. During the war, instead of the former spatial mixing of communities, the city was divided into Eastern, Christian and Western, Muslim sectors, between which lay a half-kilometer belt of ruins where battles were fought. Uncontrolled migration and spontaneous construction led to the chaotic growth of the city, which threatened an ecological disaster.

Organizational and conceptual preparation for the restoration of the destroyed was carried out from the first years of the war, so reconstruction took place almost immediately after the end of the fighting, and two decades later the city was close to regaining its former status, at least as a center of culture and education, although leading positions in banking and in the field of tourism was irretrievably lost.

The work presents a picture of the business and communication environment in which the professional and public interaction regarding the development of Beirut began and continues. Its essential assets remain its strategic location, liberal economic and cultural environment, free press, quality education, perfect service system, cosmopolitan character of city life and rich cultural heritage.

After the Second World War, Lebanon, consistently adhering to a liberal economic system, introduced an advanced system of managing the development of regions and controlling the growth of the capital at that time, adopted progressive urban planning legislation and created independent state bodies to control the implementation of projects - the General Directorate for Urban Planning and the Higher Urban Planning Radu (CDR). Local self-government bodies received the right of advisory vote. The legislation provided for two stages of planning - a general plan and a detailed plan, provided administrative control over the distribution of land, building permits, urban aesthetics and building architecture.

The state management system for reconstruction and reconstruction also included the office of the Executive Adviser for Major Projects in Beirut and the government's Directorate General of Antiquities (DGA). After the war, muhafazat (state administration at the provincial level), district authorities (Cazas), municipalities, private individuals and their associations also joined the processes of urban reconstruction. Municipalities can implement their own projects on their territory, and the state should not interfere in most municipal affairs.

The first steps of public participation in the development of Beirut arise with the "Ecochar plan" (1964), which envisaged the integration of the capital's development into a coherent regional and national strategy. The priorities of the Ekoschar plan were drawn up under the pressure of corporate interests in the real estate sector, and the development of the suburbs was not given due attention. This also became one of the prerequisites for the civil war, during which the city was divided into Christian and Muslim parts, and the isolation of different religious areas increased. Two new master plans appeared during the war, in 1977 and 1982. Both were halted due to public opposition.

After the cease-fire and the signing of the Taif Peace Agreements, the activities of the government and business regarding the restoration and modernization of Beirut became systematic. The prominent Lebanese businessman

and politician R. Hariri, later the Prime Minister of Lebanon, played a leading role here. The decisive factor in the entire process of reconstruction of BCD was the complete organizational monopoly of the state-private development holding (REHCO) "Solider", which was established by special law No. 117/91. The reasons that determined this choice were the catastrophic destruction in the BCD, the practical absence after the war of a fully functioning government and trust in the private corporation of R. Hariri and personally in him as a businessman and politician.

The decision to grant a private company the exclusive rights to reconstruct the center was not only unprecedented, but also controversial in many respects. The Solider company was given the authority to manage the central area of Beirut with an area of about 150 hectares, where more than 100,000 people lived or worked before the war, and for the forced purchase of real estate with compensation not in money, but in Solider shares. Public-professional interaction at the stage of creation of REHCO took place between citizens in the role of real estate owners and the state CDR, which coordinated design and construction and restoration works.

At the same time, there was a reaction to the actions of the state and municipal bodies from the side of the social element in various forms of public participation - the activity of universities, organizations of the third sector, etc., while the initiation of "top-down" interaction prevailed. The opposite direction "from the bottom up", from the level of direct self-organization of the population, was complicated by the stability of the ethnic-confessional identity specific to Lebanese society and the corresponding political mobilization after the civil war.

Traditional elites, penetrating civil society, limited the possibilities of its constructive participation in the reconstruction of the city. The dominant "top-down" direction was limited by the physical aspects of the reconstruction. Alternative approaches were used only in certain districts and small settlements. Against the background of the war and the post-war crisis in the country and abroad, multidisciplinary analytics was formed as a prerequisite for public action and a potential counterweight to administrative arbitrariness.

In the specific organization of post-war reconstruction, manifestations of public participation focused on private-state reconstruction projects. The reconstruction project aimed at returning Beirut to its pre-war status (1994) was developed with the participation of international analytical and financial centers. The implementation was entrusted to the companies "Solider" (central part of the city), "Elissar" (southern region) and "Linor" (northern coast).

Professional-public interaction at the initial stage was implemented in the form of a series of public (informational) and professional (expert) seminars. Transferring the development and implementation of the reconstruction plan to private hands caused a political debate with the participation of the Union of Engineers and Architects of Beirut, thus the involvement of the design and technical elite in interaction with state institutions was initiated. Subsequently, multi-faceted research, academic debates, documentation of transformation processes and thematic media activism developed. A number of new interdisciplinary analytical cells have emerged, e.g., the Beirut City Laboratory.

The tragic events of the war and its consequences drew the attention of architects and researchers from different countries to the problems of Beirut. Architectural and urban criticism evolved from the initial trust in the official reconstruction program (S. Makdisi) towards a mature analysis of the complex relations between official practices and urban everyday life, between violent and peaceful strategies (WHO?); it became clearer that the technocratic victory over consequences did not address the destructive causes of the internal Lebanese conflict.

The work highlights key contents around which professional-public interaction was concentrated during the reconstruction period. Informed, politically conscious and socially active architects, with the support of independent lawyers and experts of various specialties, positively interacted with residents and public organizations throughout the reconstruction period, initiating discussions and public action around the assessment of successes and failures, protection of heritage and

capacity building, determination of the damage caused and development of compensation policy, as well as the role of the state and local government.

Sociological criticism of the neoliberal path of urban development accuses the state policy of failing to realize the post-war reconstruction priorities announced by the authorities - the reunification of Beirut and the revival of the city center (D. Perring).

In the group of professional archaeologists, with the participation of the cultural public, sharp discussions took place regarding the priorities and methods of preservation of the historical and cultural heritage, including regarding the ignored heritage of the colonial era and the completion of modernist architecture (J. Tabet).

The political opposition at the state and municipal levels of government and even in court proceedings tended to condemn the activities of the Solider company for the illegal attack on property rights (M. Moghrabi), as well as for the fact that, freeing up space for the reconstructed center, the company demolished more buildings, than they were destroyed during the war.

Created after the war at the American University of Beirut - AUB - Department of Reconstruction (H. Al-Harithi) focused on public participation procedures as a carrier of values of identity, memory and heritage against the rush of urgent reconstruction and the pressure of commercial interest.

The results of the reconstruction met with a contradictory attitude - both from the public and in the assessment of analysts. The physical restoration of the object-spatial environment in the destroyed Lebanese capital was not accompanied by a return to the unique Beirut way of life of the pre-war era. Beirut has been consistently seen as an icon of a war-ravaged city, then as a paradigmatic case of "urbicide" and, finally, as a symbol of revival and a thriving tourist destination.

Solider has been criticized for destroying the social fabric of downtown Beirut and for not caring about the residents of the old city. Numerous legal actions were directed against her (an extreme form of interaction between the public and professional development). Plaintiffs sought to stop some of the planned demolitions and questioned methods of compensating homeowners, while civil society

organizations called for the Solider policy to be struck down by law as unconstitutional.

The post-war reconstruction of Beirut intensified various forms of public and professional activity - competitions, exhibitions, museum work, interprofessional communication, national and international grants, patronage to support architectural and monument preservation activities.

However, public intervention in urban planning and development was sporadic and marginal. Accordingly, the legislation did not regulate the participation of citizens in planning and development processes. In liberal-oriented Lebanon, urban development was largely seen as an enterprise on private land, and public participation as irrelevant or even illegal. Only at the local level could PR of urban development projects be seen as a "residual form" of participation.

At the beginning In the 1980s, professional-public interaction practically froze, with the exception of the creation of an independent committee by M. El-Namar to oversee reconstruction studies. In 1980, taking into account the significant new damage from the war, the official master plan was revised and in 1982 the government commissioned a report on the condition of the BCD from the newly created R. Hariri company "Oger-Lebanon" in order to move the reconstruction initiative. "Oger-Livan" unofficially began restoration work, and the following year independently commissioned a master plan from the DAR consulting group. To support the reconstruction, monitor city plans and regulations, and amend legislation, the government established the Supreme City Planning Council (CSU).

At the beginning In the 1980s, reconstruction funds far exceeded the government's capabilities. "Oger-Lebanon" on its own initiative continued to dismantle rubble and dangerous buildings, but at the same time destroyed some valuable buildings, ignoring the provisions of the 1977 plan for the rehabilitation of these areas of the center. The lack of public resonance and media attention can be explained by the fact that the center was depopulated during the war, and the former owners simply avoided it.

Possibilities of public-professional interaction at the initial stage of reconstruction were severely limited by the conditions of combat and the practical unavailability of BCD for monitoring. However, the logic of business, research and project work led to the emergence of the firstborn of such interaction:

- interaction between the city community in the form of citizens-owners of real estate and the state in the form of CDR; its content for the community was investment in the restoration of its own real estate, and for the state - organization and coordination, as well as control from the point of view of compliance with the master plan, reconstruction projects, technical and legal regulations, etc.; the organization of the El-Namara committee gave rise to the institutionalization of professional and public interaction;

- formation, with the participation of CDR, "Oger-Lebanon" and MEEC, of a private developer holding (REHCO) with financing and institutional capabilities that the government lacked, as a basic organizational structure of professional-public interaction in the form of a private-public partnership;

- formation of mixed evaluation commissions with the participation of judges, experienced engineers and experts in the "Solider" project.

The paper discusses in detail the problems that hindered the reconstruction at its initial stage, as well as the main options for the organization of the planned reconstruction: (I) full state financing, (II) state expropriation - the purchase of all problematic districts in the center at the expense of the government, and (III) the creation of a private real estate company redevelopment BCD. Discussions in 1990 in government circles regarding the choice of these options should also be considered as a specific form of professional-public interaction (public component - city officials, professional component - consultants and experts of various fields).

The Council of Ministers and the Parliament were asked to give preference to the idea of REHCO (option III). This choice marked the movement towards the renunciation of the state from a direct role in the reconstruction of the BCD and marked the beginning of a political and economic discourse that can be identified as

Harirism (S. Makdisi), and which reached its peak in 1992, when R. Hariri became the prime minister. minister of Lebanon.

On December 7, 1991, Law No. 117/91 was signed, which allowed the creation of a private company for the reconstruction of the city center, with the transfer of ownership of all real estate within the BCD. This allowed the uncontrolled demolition of buildings in BCD, despite the opposition of professionals and the public and numerous speeches in defense of the heritage and the rights of the owners.

The original Master Plan was created and approved with virtually no public input, except for a few informational meetings held by the CDR and DAR for various citizen groups. CDR called for the opening of "civic forums" where the public could participate in the decision-making process, but this was not done. CDR argued that the public would be represented in the municipal approval of the plan. Despite the heated discussions surrounding the master plan and the formation of the project's organizational structure, it was followed by a rather calm reaction of the owners and the Lebanese mass media, despite possible threats to their interests.

The progress of Beirut's reconstruction has called into question the original goals of professional-social interaction in the context of this reconstruction. The main goal - to return the unique way of life of pre-war Beirut - was impossible, because the war destroyed the society - the carrier of this way of life. The romantic belief that the arrangement in the center of public spaces could restore peace and harmony to Lebanese society was also illusory.

In fact, the interaction of professionals and the public with the investor, to the extent that it was allowed, helped to correct a number of flaws in the original development plans, as well as to create new tourist attractions based on the newly discovered ancient monuments. A complex of profitable investments has been implemented and a modern, functioning downtown has been built, with a symbolic connection to the past, sufficient to revive the interest of tourists and disarm the defenders of heritage.

Requirements for taking public opinion into account when making decisions in architecture and urban planning have spread since the 20th century; a little later,

public participation in the transformation of the environment becomes the subject of research (J. Jacobs, R. Gratz) and practical implementation, mainly in Europe and the USA. A model for the systematization and evaluation of public participation in the reconstruction of Beirut provides a framework for the life cycle of a participatory program, which is implemented through a series of typical procedures: the conclusion of Agreements of Intent, Public Hearings on Project Proposals, Non-Legal Advocacy, Defensive, Alternative and Arbitration Planning, Public Oversight Commissions implementation of the adopted decisions, Public Relations, as well as the most complex measures, at the level of Public Investigations on completed projects, problem games or "Community Architecture".

At the beginning of the process of rebuilding the center of Beirut, tasks similar to the participatory procedure of concluding Agreements of Intent were solved by the preparation and adoption of Law 117/91. This process took place confidentially between the government and the beneficiaries of the planned project, and the public component was kept to a minimum.

Public hearings to discuss the master plan prepared by the DAR were not held as such, instead several informational meetings were attempted. Somewhat more meaningful debates around the creation of a development company for the reconstruction of BCD took place with the participation of the Union of Engineers and Architects and a group of experts. Specific shortcomings were identified and subjected to substantive criticism, but all this did not have a significant impact on the direction of the project.

Professional discussion of the town planning and architectural aspects of the plan, together with issues of heritage and environmental protection, technical and economic support, took place at a one-day conference in March 1992 in London. The public component of the London conference was urban development specialists carefully selected by the Oxford Centre for Lebanese Studies. The more massive demonstrations of intellectuals and influential groups in Beirut were objectively only a faint echo of it. This actually implemented the function of the Public Hearing on

the Solider project, and the absolute majority of the findings were taken into account before the plan was approved.

Public euphoria in connection with the reconstruction plans stimulated public discussions, demonstrations, artistic actions, etc., in order to manifest their positions, including in the genre of Alternative architecture, although its most effective competitive form had a limited distribution and only a partial progress. Notable events were competitions for the planning of the main axis of Martyrs' Square, the reconstruction of the historical area of the markets, for the projects of the City Theater-Museum for Beirut and the skyscraper "Beirut Terraces" (J. Herzog and P. de Meryon). Similar forms of interaction were activated again in 2005, during the "Cedar Revolution". The birth of the "Eggupation" movement (2019) and the rise of competitive activity after the explosion in the Beirut port (2020) took place already in time and space beyond the control of Solider's influence.

The entire process of reconstruction of BCD was accompanied by PR activities, carried out at a high professional level, but practically monopolized by the Solider administration. In contrast to it, in journalistic and scientific-methodological discourse, a restrained but consistent criticism of Harirism had an obvious advantage. The Lebanese paradox is that the potential of this discourse is localized mainly in Western universities. But it is hardly realistic to organize participation programs of a higher level of complexity from abroad, such as, for example, "Community Architecture". Therefore, the task of reintegrating war-torn communities around the constructive directions of correcting the Beirut reconstruction – both within the BCD and in the suburbs – remains for the future.

The conducted analysis of the manifestations of professional-public interaction in the post-war reconstruction and reconstruction of Beirut shows that it had positive effects in all its stages, starting in 1977, but this effect could have been much more significant if it were not for the obvious lack of programmatic coordination and sensitive limitations from the authorities and business.

The paper formulates certain assumptions regarding further prospects of interaction. In a liberal business and political environment, the protection of the

city's historical, cultural and environmental environment is noticeably concentrated in the "third sector", acting in cooperation with professionals - architects, planners, historians and archaeologists. Nevertheless, academic science remains the main intellectual resource for both government and business (L. Telvizyan).

Beirut, with its brilliant constellation of architecture and urbanism faculties, is an ideal place to create a super-school capable of replacing the currently absent regional institute of urban development, such as the School of the Architectural Association in London or Eindhoven in the Netherlands. There is a fundamental difference between an educational and research institution such as an architectural and urban superschool and structures such as "Oger Liban" or Dar el-Khandasa. In the history of BCD reconstruction, international consulting holdings used resources accumulated in different regions in the capital, adapting these methods, as much as possible, to the situation of Beirut. A superschool launched with the support of the Beirut municipality, on the other hand, could purposefully concentrate international and interdisciplinary experience, starting from the Beirut situation and promoting changes in the self-awareness of its communities.

Key words: post-war urban reconstruction, urban development, professional-public interaction, public participation, participation, third sector, cultural heritage, preservation of modernist architecture, concrete technology, Arab world, ethnic-confessional stratification, archaeology

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковано основні наукові результати:

1. Кассем Шамун. Зміст і засоби дотримання балансу інтересів у процесі постконфліктної відбудови та реконструкції великого міста (на прикладі Бейрута). // Науковий вісник будівництва. Том 98, № 4. Харків: ХНУБА, 2019. С. 56-67.

2. Кассем Шамун. Проблематика післявоєнного відновлення історичного міста в архітектурно-теоретичних дослідженнях // Науковий вісник будівництва. Том 106, № 4. Харків: ХНУБА, 2021. С. 221-233.

3. Кассем Шамун, Олександр Буряк. Загальний зміст і головні задачі дослідження професійно-громадської взаємодії у післявоєнній відбудові Бейрута. // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Київ: КНУБА, 2024. Вип.69. С. 123–139. [Електронний ресурс]: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2024.69.123-139>. (особистим внеском здобувача є характеристика цільових установок та прогнозованих результатів дослідження).

Праці апробаційного характеру:

4. Кассем Шамун. Конкуренція освітніх програм як стимул до розвитку національної архітектурної школи (на прикладі Ліванської республіки). // «Діяльність національних спілок архітекторів з підтримки та розвитку архітектурно-містобудівної освіти». Тези Всеукраїнської конференції. Харків: ХНУБА, 13–14.11.2019. С. 14, 15.

5. Кассем Шамун. Ефективні напрямки громадської участі у процесах містобудівного відновлення Бейруту. // Тези 75-ї науково-технічної конф. Харк. нац. ун-ту будівництва та архітектури. Харків: ХНУБА, 13-14.05.2020. С. 511.

6. Кассем Шамун, Наталія Хороян. Матеріальне відновлення об'єктів

модернізму в Бейруті, Ліван: проблеми і принципи. // Повертаючи втрачене: дослідження, документування та відновлення пошкоджених і перебудованих пам'яток сучасної архітектури. Тези Міжнародної конференції. Харків: DOCOMOMO Україна – ХНУБА, 21-23.04.2020. С. 20, 21 (особистий внесок здобувача становить окреслення кола пам'яток, що підлягають відновленню та охороні).

7. Кассем Шамун. Відбувся завдяки незавершеності. Старий модерністський кінотеатр «Яйце» в Бейруті – символ нової революційної епохи. // «Соціальні конденсатори епохи» – просторові інновації в архітектурі модернізму. Тези Міжнародної конференції. Харків: DOCOMOMO Україна – ХНУБА, 20-21.04.2021. С. 42, 43.

ЗМІСТ

ВСТУП	34
РОЗДІЛ 1. ВІДБУДОВА ІСТОРИЧНИХ МІСТ І ГРОМАДСЬКА УЧАСТЬ У ПРИЙНЯТТІ ПРОЄКТНИХ РІШЕНЬ В СТРУКТУРІ АРХІТЕКТУРНОЇ КУЛЬТУРИ ХХ СТОЛІТТЯ	43
1.1. Проблематика відбудови історичного міста в архітектурних дослідженнях	43
1.1.1. Дослідження проблем відбудови історичного міста – надбання архітектурної теорії ХХ ст.	43
1.1.2. Дослідницькі підходи до післявоєнної відбудови історичних міст.	45
1.2. Історична специфіка та джерельна база дослідження професійно-громадської взаємодії у відбудові Бейрута	64
1.2.1. Ліванська держава: структура населення, характер господарства, освіта та культура	66
1.2.2. Причини й основні стадії громадянської війни 1975- 1990 рр. у Лівані	71
1.2.3. Бейрут – столиця Лівану. Обсяги руйнувань і втрати історично-архітектурної спадщини міста в ході бойових дій	73
1.2.4. Документальні свідчення та історично-архітектурні дослідження післявоєнної реконструкції	82
1.3. Теоретичні підходи до громадської участі та поширення відповідних практик	90
1.3.1. Поняття громадської участі та його походження	90
1.3.2. Стихійна складова та підходи до інституалізації громадської участі в процесах міського відновлення та розвитку	94
<i>Короткі висновки 1 розділу</i>	98
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНО- ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ВІДБУДОВІ БЕЙРУТА	103
2.1. Зародження громадської участі в ситуації завершення громадянської війни та розгортання програм відбудови та реконструкції ліванських міст	103

2.1.1. Ініціювання, організація та публічна презентація проєктів відновлення Бейрута	103
2.1.2. Містобудівні стратегії після II Світової війни, напередодні та в ході громадянської війни	104
2.1.3. Мультидисциплінарна аналітика як передумова публічної дії	107
2.1.4. Організаційна та просвітницька роль архітектурної критики	
2.2. Інституціональні рамки та механізми залучення професіоналів і громадськості до співучасті у відбудовчих роботах	116
2.2.1. Новації в структурі містобудівної влади після 2-ї Світової війни	116
2.2.2. Головні «гравці» у справах відбудови та розвитку міст. Державні органи	117
2.2.3. Головні «гравці» (продовження). Муніципалітети та громадськість	121
2.2.4. Організація післявоєнної реконструкції Бейрута	123
2.2.5. Проблеми, що виникли через прийняту політику відновлення ліванських міст	126
2.3. Виявлення та оцінка проявів громадської участі в контексті проєктів відбудови Бейрута	128
2.3.1. Академічна наука, дослідження та проєктні розвідки, просвітницька діяльність університетів	129
2.3.2. Громадські організації: захисники історичної спадщини та довкілля	137
<i>Короткі висновки 2 розділу</i>	144
РОЗДІЛ 3. ХРОНІКА ВІДБУДОВИ ДІЛОВОГО І ТОРГОВОГО ЦЕНТРУ БЕЙРУТА ТА ГРОМАДСЬКІ РУХИ НА КОРИСТЬ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЙОГО СОЦІАЛЬНОЇ ТА ІСТОРИЧНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	149
3.1. Загальна логіка підходу до засад відбудови Бейрута та розгортання проєкту «Солідер»	149
3.1.1. Підстави вибору «Солідер»	149
3.1.2. Часові такти «битви за CDR»	151
3.2. Початки (1977 – 1991)	152

3.2.1. Перші плани реконструкції	152
3.2.2. Неофіційний старт відбудови	156
3.2.3. Суспільний резонанс на початковому етапі реконструкції	157
3.2.4. Проблеми, варіанти та рішення	165
3.2.5. Як у підсумку було схвалено RENCО	174
3.3. Вхідження RENCО (1990-і рр.) «Солідер» – проєкт реновації бейрутського даунтауну	179
3.3.1. Стартова ситуація: юридичні рамки та методи реалізації	179
3.3.2. Затвердження статуту корпорації та юридичне створення «Солідер»	183
3.4. Рік 1991 і далі	188
3.4.1. Ситуація після прийняття Закону № 117/91	188
3.4.2. Генеральний план	192
3.4.3. Громадсько-професійна взаємодія в процесі оцінювання.	196
3.5. «Солідер» і післявоєнні перетворення Бейрута	199
3.5.1. Роки з 1991 по 1994: приватний бум і закладання державних проєктів	199
3.5.2. Роки з 1995 по 1998: економічний спад і реалізація державних проєктів	202
3.5.3. Роки з 1999 по 2004: завершення реконструкції на тлі триваючого економічного спаду	204
3.5.4. Суспільно-культурна критика проєкту.	206
3.5.5. Турбота про розширення та поглиблення професійно-громадської взаємодії у справах міської реконструкції	209
Короткі висновки 3 розділу	214
РОЗДІЛ 4. ДОСВІД БЕЙРУТСЬКОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТА ВІДТВОРЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СФЕРИ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ	220
4.1. Диференціація цільових установок професійно-громадської взаємодії в процесі післявоєнної реконструкції Бейрута	220
4.1.1. Неспівпадіння цільових установок основних гравців і суспільства	221

4.1.2. Романтизм віри у цілющість урбаністичної реконструкції «контактних» просторів	222
4.1.3. Тематичні гуманітарні дослідження, здійснювані на тлі післявоєнного Бейрута	223
4.1.4. Вибір цілей на ближчу перспективу	227
4.2. Стадії післявоєнної реконструкції Бейрута у співставленні з етапами та процедурами партисипаційних програм	229
4.2.1. Укладання угод про намір	230
4.2.2. Громадські слухання по проєктних пропозиціях	233
4.2.3. Неюридична адвокатура	236
4.2.4. «Захисне планування», альтернативне й арбітражне проєктування	237
4.2.5. Громадські комісії з нагляду за виконанням прийнятих рішень	241
4.2.6. Зв'язки з громадськістю	241
4.2.7. Індивідуалізовані механізми партисипативного управління вищого ступеня складності	242
4.3. Концепції спеціалізованої предметної діяльності – забезпечення середовищного проєктування та підготовки архітекторів – у загальному контексті урбаністичної відбудови	245
4.3.1. Категоричний імператив партисипаційного підходу у середовищній терапії постконфліктного мегаполіса	245
4.3.2. Освітнє забезпечення перспектив громадсько-професійної взаємодії та партисипаційних практик	249
4.3.3. Регулятиви та знаннєве забезпечення модернізаційних і партисипаційних програм; проблема методологічної надбудови	252
<i>Короткі висновки 4 розділу</i>	255
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	258
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	262
ДОДАТКИ	279

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Центральний район Бейрута (англ. <i>Beirut Central District</i>)	BCD
Вища Містобудівна Рада (англ. <i>Higher Council for Urban Planning</i> ; фр. <i>Conseil Supérieur de l'Urbanisme</i>)	HCUP, CSU
Рада розвитку та реконструкції (фр. <i>Conseil de développement et de reconstruction</i>)	CDR
Генеральний директорат у справах старожитностей (англ. <i>The Directorate General of Antiquities</i> , фр. <i>Direction Générale des Antiquités</i>)	DGA
Приватна холдингова компанія з нерухомості (англ. <i>Real Estate Holding Company</i>)	RENCO
Ліванська компанія з розвитку та реконструкції центрального району Бейрута (фр. <i>Société Libanaise pour le Développement et la Reconstruction du Centre-ville de Beyrouth</i>)	«Солідер» ("Solidere" s.a.l.)
Громадська агенція з планування та розвитку південно-західних передмість Бейрута (англ. <i>Public Agency for the planning and Development of the SouthWestern suburbs of Beirut</i>)	«Еліссар» ("Elyssar" p.a.)
Проекти забудови Північного Прибережжя Бейрута (англ. <i>Beirut North-Littoral Development Projects</i>)	«Лінор» ("Lynor")
Міжнародна консалтингова компанія Дар аль-Хандаса (англ. <i>Dar al-Handasah. Shair and Partners</i>)	DAR
Паризьке урбаністичне ательє (фр. <i>Atelier Parisien d'Urbanisme</i>)	APUR
Інститут зміни та урбанізму регіону Іль-де-Франс (фр. <i>Institut d'aménagement et d'urbanisme de la région de l'Île-de-France</i>)	IAURIF
Економічні консультанти з Близького Сходу, консалтингова фірма (англ. <i>Middle East Economic Consultants</i>)	MEEC
Незалежний муніципальний фонд (англ. <i>Independent Municipal Foundation</i>)	IMF
Арабський центр архітектури (англ. <i>Arab Centre</i>)	

<i>for Architecture)</i>	АСА
Американський університет Бейрута	AUB
Валовий внутрішній продукт	ВВП
Засоби масової інформації	ЗМІ
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова	ХНУМГ
Харківський національний університет будівництва та архітектури	ХНУБА
Програма розвитку ООН (англ. <i>United Nations Development Programme</i>)	ПРООН, ЮНДП (UNDP)
Допомога ООН у відбудові та розвитку Лівану (англ. <i>United Nations assistance for the reconstruction and development of Lebanon</i>)	ЮНАРДОЛ (UNARDOL)
Національна програма реабілітації в надзвичайних Ситуаціях (англ. <i>National Emergency Rehabilitation Programme</i>)	НЕРП (NERP)
Організація визволення Палестини	ОВП
Армія оборони Ізраїлю	ЦАГАЛЬ
Офіс державного міністра з питань адміністративної реформи (англ. <i>Office of the Minister of State for Administrative Reform</i>)	OMSAR
Програма допомоги в реабілітації ліванської адміністрації (англ. <i>Assistance to the Rehabilitation of the Lebanese Administration</i>)	ARAL
Ліванська ліра	LL
Долар Сполучених Штатів Америки	USD
Рамкова програма реформування, відновлення та реконструкції Лівану (англ. <i>Lebanon Reform, Recovery and Reconstruction Framework</i>)	3RF
Європейський Союз, Євросоюз	ЄС
Організація Об'єднаних Націй	ООН
Неурядова організація	НУО

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Дослідження перебігу і підсумків реконструкції Бейрута після громадянської війни 1975–1990 рр. засобами архітектурної теорії може підготувати практику до проведення робіт з післявоєнної реконструкції міст [1]. Постконфліктне відновлення міст у регіоні Близького Сходу та Північної Африки зі зрозумілих причин викликає інтенсивний міжнародний та міждисциплінарний інтерес. Нещодавні катастрофічні конфлікти в Іраку, Сирії, Лівії та Ємені призвели до великих втрат цінної міської морфології та глибоких інфраструктурних збитків у десятках міст, включаючи значне число історичних центрів арабської культури.

Масштаб цього потоку руйнувань та відповідної хвилі зусиль, спрямованих на відновлення міст, можна порівняти лише з відновленням зруйнованих європейських міст після Другої світової війни [2]. Однак сьогодення реконструкція відбувається на якісно новому рівні міжнародної інтеграції та на основі принципово інших знань та методів, що увібрали в себе досвід 2-ї пол. ХХ ст., відповідаючи при цьому суттєво іншій суспільно-політичній організації та рівною мірою відмінним історично-культурним особливостям країн Близького Сходу.

Між цими двома підйомами відновлювальної діяльності надзвичайно показовою є драматична історія відновлення ліванських міст після затяжної та спустошливої громадянської війни 1975–1990 рр. [3] Центральне місце в ній займає відновлення Бейрута, одного з найважливіших нервових центрів Східного Середземномор'я, одної з найцінніших перлин історичного урбанізму Близького Сходу. [4], [5]. Послідовний розгляд питань участі громадськості в процесах реконструкції Бейрута після громадянської війни, місце цієї участі серед чинників, що вплинули на розвиток міста, фіксація значення спільних зусиль професіоналів і громадських активістів для

уникнення низки недоліків здійснюваної організаційної та планувальної моделей, становлять інтерес не тільки для столиці Лівану.

Вся історія відбудови Бейрута, особливо втілення проєкту «Солідер», спрямованого на реанімацію життя у мертвому «серці Бейрута» – Центральному районі (BCD), супроводжується суперечливими, часом протилежними оцінками його результатів. З одного боку, як у громадській думці, так і в оцінках міжнародних організацій, включно з ООН, присутнє визнання нового простору в центрі міста як експонату «покращень Лівану», який символізує порядок, єдність і свободу. Багато хто з бейрутців і зовнішніх спостерігачів звертали увагу на ефективність і узгодженість діяльності компанії «Солідер», що, якби не її зусилля, центр міста досі ще лишався б «нічийними землями», на які він перетворився під час громадянської війни, тому що влада не змогла б відновити його.

З іншого боку, поширені також відчуття втрати перед обличчям швидких змін у міській тканині [6]. На думку інших жителів Бейруту, яку поділяє також частина аналітиків, хоча до масштабного руйнування матеріальної спадщини столиці, вочевидь, спричинилася громадянська війна 1975–1990 рр., але у неоліберальній політиці міської влади та практиці приватних інвесторів і забудовників вони вбачають причину численних подальших втрат. У нестабільному й досі міському контексті столиці Лівану першочерговий інтерес полягає у часовій та просторовій організації процесів відтворення спадщини, у боротьбі з теперішніми протиріччями та, нарешті, у принципових підходах до прочитання минулого та формування уявлень про бажане майбутнє.

Приклад Бейрута має розглядатися як важливий історичний прецедент, зокрема, в орієнтації на створення загальної стратегії сприяння відродженню зруйнованих міст арабського світу (див. таймлайн на рис. 2 Б). Цю мету було проголошено державами Перської затоки, які у даному питанні виступають у ролі регіональних лідерів [7]. Постраждалі міста, нарівні з фінансовим та матеріально-технічним забезпеченням, потребують кваліфікованої соціальної

та організаційної підтримки, заснованої на глобальних прикладах повоєнного відновлення міст, теоретичних концепціях, розроблених на основі цього досвіду, і, насамперед, на розвиненій практиці комплексного залучення міського бізнесу, населення, лідерів громадської думки, носіїв та поціновувачів історії місцевої культури.

Саме у Бейруті зосереджено низку рис, спільних практично для кожного великого арабського міста, включаючи етнічну роздробленість та економічну різноманітність, гострі аж до антагонізму політичні розбіжності та багатоконфесійність. Вперше в сучасній історії реконструкція Бейрута здійснювалася під сильним впливом громадянського суспільства та його організованостей, причому не лише політичних партій, а й неурядових організацій (організацій т. зв. третього сектору), а також нових цільових груп, рухів та течій. Історія повоєнного відновлення Бейрута та громадянського впливу на нього може розглядатися як унікальний приклад тривалого, багаторівневого та в кінцевому підсумку досить плідного розгортання громадської участі [8], тривалістю уже більше третини століття. З високим ступенем ймовірності вивчення цієї масштабної міжпрофесійної, міжкультурної та багатоцільової громадської участі могло б стати ключем до вироблення органічних та ефективних підходів до великих міст різних регіонів, що постраждали від наслідків воєн, громадянських конфліктів або природних катастроф.

Відстеження змісту і перебігу професійно-громадської взаємодії на протязі всього періоду 1990-х – 2020-х рр. на прикладі архітектурного життя Бейрута – найважливішого ділового, культурного, наукового й освітнього центру всього історичного регіону Леванту. Все це, немовби у рамках комплексного довгострокового практичного експерименту, включає історію участі громадськості в реконструкції Бейрута, окремих його районів та громад, взаємодію громадських активістів з високотехнологічними міжнародними проєктами, найвідоміший з яких «Солідер», практично завершений проєкт відновлення та реконструкції Центрального району Бейрута.

Витоки, перебіг і наслідки цих багаторічних зусиль, які за тривалістю вже давно перевищили термін самої 15-річної громадянської війни, повинні бути досліджені в усій їх складності та на тлі реальних протиріч сучасного суспільства, насамперед, міського життя Бейрута [9]. Аналізу слід піддати не лише досягнення, але й приклади дезорганізації, помилкових проєктних, управлінських та політичних рішень, маючи на меті об'єктивну методологічну та історико-архітектурну картину перетворень, що вже відбулися та продовжуються нині.

Бурхливі події останнього часу на Близькому Сході та зокрема в Лівані лише збільшують важливість факту, що до сьогодні реконструкція Бейрута після громадянської війни 1975–1990 рр. залишається незамінним джерелом досвіду для побудови сучасних технологій постконфліктного міського відновлення не тільки в арабському світі, а й в інших регіонах.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Накопичення даних стосовно етапів післявоєнного розвитку Бейрута, змін у проєктних концепціях, адміністративних і аналітичних підходах тощо, здійснювалося протягом останніх трьох десятиліть у публікаціях цілої низки близькосхідних, європейських і американських авторів, серед яких є також сучасники, а нерідко й безпосередні учасники описуваних подій. Мається, зокрема, на увазі концепція «осучаснення минувшини» (Ш. Макдональд, К. Пузон), в рамках якої досліджується вартість культурної, зокрема архітектурно-містобудівної спадщини в процесі того, як Бейрут намагається вийти з наслідків конфлікту. При цьому проєкти міського розвитку привернули увагу громадськості до питань пам'яті та забуття, активізованих громадянською війною. В той час як офіційні державні наративи уникали звернення до тих подій, значну роль у пробудженні колективної пам'яті в місті відіграли митці, протистоячи нав'язаній культурно-історичній амнезії. При цьому наголошується на просторовому вимірі спадщини, особливо на її міському характері.

У витоків реконструкції ліванської столиці стояли видатні архітектори й урбаністи – французи М. Екошар, Ж. Віллерваль та визначні представники

місцевої архітектурної школи, у т.ч. проєктувальники Г. Едде, Дж. Табет, У. Каббані, дослідники І. Ель-Баставісі, Л. Телвізьян, Х. Аль-Харіті та ін.

Складність і контрверсійність завдань реконструкції Бейрута, величезні обсяги воєнних руйнувань і масштаб післявоєнної забудови притягають також увагу міжнародної наукової спільноти; серед них Н. Ашерсон, Б. Маро, Д. Перрінг, Н. Стенлі-Прайс, С. Язігі (Велика Британія), Р. Бодуї (Швейцарія), С. Болленс, Е. Вердейл, Ф.Кокоцеллі, Г. Олпорт, Б. Реггетт (США), К. Левеск (Канада), М. Кушніренко (Україна), Б. Леклер-Паке, Е. Пікар (Франція), М. Хайнц (ФРГ) М. Любоцька-Гофман (Польща), та ін. [10].

Часовий проміжок у близько півтора десятиліття від найбільш активної фази бейрутської реконструкції вирішальним чином позначився на баченні її ходу і результатів, але вони й сьогодні, на нашу думку, залишаються недостатньо вивченими в архітектурній науці. Насамперед ця недовершеність стосується саме аспектів громадської участі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу було розпочато на кафедрі основ архітектури ХНУБА відповідно до тематики держбюджетної науково-дослідної роботи «Сучасні проблеми відтворення сфери архітектурної діяльності (Міське історико-архітектурне середовище і гуманізація забудови)», 2006 р., держ. реєстрації № 0107U001519/0207U005208. Окремі частини дослідження розроблялися у 2021-2023 рр. у зв'язку з тематикою досліджень Українського осередку міжнародної організації DOCOMOMO.

Мета та завдання дослідження

Метою даної роботи є виявлення зумовленості, історичних обставин, ходу та результатів включення громадськості та професійних спільнот у процес відбудови ліванської столиці Бейрута після тривалої громадянської війни 1975–1990 рр. та визначення на цій основі перспектив розвитку подібних практик в системах кризового управління міським розвитком та у підготовці архітекторів і містобудівників.

Завдання дослідження:

- оцінити напрями та стан вивчення проблеми на основі знайомства з представленістю проблематики професійно-громадської взаємодії та програм суспільної участі у ліванському та міжнародному професійному, науковому і громадсько-політичному дискурсі щодо післявоєнної реконструкції Бейрута;
- намітити метод та засоби, придатні для аналізу місця та можливостей цієї взаємодії на послідовних етапах підготовки, організацій та здійснення післявоєнної відбудови та реконструкції Бейрута, фокусуючись на відродженні Центрального ділового району (зона дії проекту «Солідер»);
- охарактеризувати суттєві для теми даного дослідження аспекти ситуації, що мала місце в архітектурно-містобудівному середовищі та в суспільному житті столиці Лівану у зв'язку з наслідками тривалої громадянської війни;
- відповідно до логіки розгортання подій, пов'язаних із підготовкою та організацією післявоєнної відбудови та реконструкції центру Бейрута проаналізувати еволюцію місця й особливостей професійно-громадської взаємодії у цих процесах;
- визначити особливості форм і змісту професійно-громадської участі в ході бейрутської реконструкції відносно світового досвіду партисипаційного руху;
- простежити відбиття специфіки післявоєнного відновлення Бейрута у міжнародному професійному та науковому дискурсі;
- сформулювати припущення щодо забезпечення подальшого розвитку та вдосконалення практик професійно-громадської взаємодії в Лівані та при реконструкції українських міст.

Об'єкт і предмет дослідження

Об'єктом дослідження є професійно-громадська взаємодія в ході післявоєнної відбудови Бейрута.

Предмет дослідження – спрямування, форми та зміст колективних зусиль громадянського суспільства та професійної спільноти ліванських

архітекторів у сприянні справі відновлення предметно-просторового оточення і соціального життя ліванської столиці після втрат і руйнувань, яких вони зазнали в роки громадянської війни.

Межі дослідження. Зміст роботи зосереджено на періоді архітектурно-містобудівної історії ліванської столиці Бейрута від початку громадянської війни у 1975 р. та до к. 2010-х рр. Події попередніх десятиліть та явища, що розгортаються у ширшому колі світової архітектури, залучаються там, де цього вимагає логіка історично-теоретичного обґрунтування.

Методологія дослідження. Світоглядну основу вивчення професійно-громадської взаємодії у післявоєнній відбудові Бейрута складає розуміння того, яке співвідношення в структурі архітектурної культури ХХ століття існує між проблематикою відбудови історичних міст і теорією громадської участі (участі споживача) у прийнятті проєктних рішень.

Робочий план дослідження ґрунтується на реконструкції хронологічної послідовності (*timeline*) ключових подій під час повоєнного відновлення ліванської столиці. На цьому графіку особливо виділено ситуації втручання громадських організацій та/або третього сектора у процеси реалізації проєктування та будівництва, розрізняючи при цьому режими (етапи) підготовки та реалізації впливу.

Предмет дослідження аналізується, таким чином, як багатокomпонентна та складно організована діяльність, стосовно якої причинно-наслідкові зв'язки, комунікативні та кооперативні взаємодії простежуються щодо шести груп аспектів [11]:

- соціальність;
- фактори середовища;
- економіка;
- фінансування;
- адміністрування та управління;
- практична реалізація.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше зроблено спробу послідовно відслідкувати хід післявоєнної відбудови і реконструкції Бейрута, фокусуючи увагу не стільки на цілях і продуктах проєктно-будівельної активності, скільки на мотиваціях і протіканні суспільних взаємовідносин, що спрямовували та супроводжували практику відбудови та реконструкції – соціокультурних, соціополітичних, економічних, ціннісних, конфесійних тощо, в міру їх впливу на характер архітектурно-містобудівних перетворень, що відбувалися.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що системна концепція організації професійно-громадської взаємодії відкриває шлях до узгоджених дій на різних рівнях управління міським розвитком, спрямованих на модернізацію середовища та стабілізацію соціальної ситуації.

Використання моделі життєвого циклу партисипаційних прогам відкриває нове поле можливостей при виробленні антикризових стратегій професійної спільноти, зокрема для розвитку взаємин з органами влади та місцевого самоврядування, а також взаємодії архітектурної школи з громадськістю. Різноманітні можливості для використання результатів дисертаційного дослідження є в області архітектурної освіти – як в організації циклів підготовки, так і в змісті професійно-практичних, теоретико-методологічних навчальних курсів, зокрема присвячених новітній історії ліванської архітектури та містобудування.

Особистий внесок здобувача полягає насамперед у ретельному аналітичному відборі ключових подій, документальних свідоцтв та літературних джерел, підпорядкованому тематичному спрямуванню дослідження.

Серед публікацій, пов'язаних зі змістом дисертаційного дослідження, дві виконано у співавторстві; їх номери подаються за нумерацією у наведеному вище списку робіт.

У публікації [3], присвяченій аналізу задач досліджень професійно-громадської взаємодії, автору належить характеристика цільових установок та

прогнозованих результатів дослідження, а у публікації [6], де розглядаються проблеми і принципи відновлення об'єктів модернізму в Бейруті, автором окреслено коло пам'яток, що підлягають відновленню та охороні.

Апробація результатів дослідження. Основний зміст дисертаційного дослідження доповідався у виступах на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-технічних конференціях, серед яких зокрема Всеукраїнська конференція «Діяльність національних спілок архітекторів з підтримки та розвитку архітектурно-містобудівної освіти» (Харків, ХНУБА, 2019 р.); 75 Науково-технічна конференція ХНУБА (Харків, 2020 р.); Міжнародна конференція «Повертаючи втрачене: дослідження, документування та відновлення пошкоджених і перебудованих пам'яток сучасної архітектури» (Харків, DOCOMOMO Україна – ХНУБА, 2020 р.); Міжнародна конференція «Соціальні конденсатори епохи» – просторові інновації в архітектурі модернізму» (Харків, DOCOMOMO Україна – ХНУБА, 2021 р.)

Публікації за темою. Основний зміст дослідження викладено у трьох публікаціях у фахових виданнях з архітектури та містобудування, що входять до переліку ВАК України, а також у чотирьох публікаціях апробаційного характеру – тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Структура та обсяг роботи: дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, бібліографії, що включає 152 джерела, а також 26 таблиць ілюстрацій. Загальний обсяг тексту дисертації – 280 сторінок, з них 202 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ВІДБУДОВА ІСТОРИЧНИХ МІСТ І ГРОМАДСЬКА УЧАСТЬ У ПРИЙНЯТТІ ПРОЄКТНИХ РІШЕНЬ В СТРУКТУРІ АРХІТЕКТУРНОЇ КУЛЬТУРИ ХХ СТОЛІТТЯ

1.1. Проблематика відбудови історичного міста в архітектурних дослідженнях

Світоглядну основу дослідження професійно-громадської взаємодії у післявоєнній відбудові Бейрута складає розуміння того, яке співвідношення в архітектурній культурі ХХ століття існує між проблематикою відбудови історичних міст і теорією громадської участі у прийнятті проєктних рішень.

1.1.1. Дослідження проблем відбудови історичного міста – надбання архітектурної теорії ХХ ст. Проблематика відбудови історичного міста зайняла поважне місце в системі архітектурних досліджень порівняно недавно, лише у 2-й пол. ХХ ст. Відкриття цього поля досліджень стало можливим як наслідок практико-методичної, а згодом також історично-теоретичної рефлексії над відновленням та реконструкцією європейських міст, що зазнали катастрофічних знищень під час 2-ї Світової війни.

У 1945 р. багато міст Європи лежали в руїнах. Деякі з них стали жертвами тривалих бомбардувань; інші постраждали в ході боїв між сухопутними військами. Руйнування було найбільш поширеним у Німеччині, де бомбардування тривали більше трьох років, але масштабних руйнувань зазнали також міста інших учасників війни. На руїни було перетворено пам'ятки культури, втрата маси житла, шкіл, лікарень, транспортних засобів і т. п. становила безпосередню загрозу виживанню цих міських центрів. Влітку 1945 р. спостерігачі цього «біблійного знищення» очікували, що для відновлення знадобляться покоління [12], рис.1А.

Іншим джерелом інтересу до цієї проблематики була післявоєнна криза модерністських підходів до міста, що розгорнулася у 1950-х – 1980-х рр. і призвела до явищ, які в перспективі вилилися у теорію та практику т. зв. нового урбанізму [13], таких як середовищний підхід, захисне планування, розвиток пам'яткоохоронної діяльності (у т. ч. щодо пам'яток Сучасного руху)

[14], дослідження історичного міського ландшафту, опрацювання методик кварталної реконструкції і т. п.

Останнім часом з'явився масив текстів, в яких розглядається досліджуваний період в архітектурі та містобудуванні ліванської столиці. Вони містять обширний матеріал щодо проєктних, дослідницьких, суспільно-політичних і культурних ініціатив в рамках відродження Бейрута після громадянської війни, накопичення даних про етапи післявоєнного розвитку, зміни у проєктних концепціях, адміністративних і аналітичних підходах тощо. Ці публікації належать як близькосхідним, так і європейським та американським авторам, серед яких є чимало сучасників, а часто і безпосередніх учасників описуваних подій. У Вступі було названо імена вчених, у чийх текстах містяться свідчення присутності громадсько-професійної взаємодії в процесах, пов'язаних з відновленням та реконструкцією столиці Лівану.

Серед цих дослідників такі, як Ніл Ашерсон, який вивчав вплив воєнних руйнувань на групову ідентичність [49], Ремі Бодуї з його посиланнями на європейську реконструкцію 1940-х рр. [30], Ерік Вердейл [53] [54], який аналізував трансформації Бейрута в предметі урбан-географії.

До групи досліджень, присвячених долі історичної спадщини, належать роботи Ніколаса Стенлі-Прайса та Султана Бараката (культурна спадщина у післявоєнному відновленні) [50], а також Домініка Перрінга та Марліс Хайнц (зв'язок між археологічними дослідженнями та післявоєнною відбудовою, техніки археологічних дослідження в зонах конфлікту) [15] [51] [81].

Гуманітарні аспекти проблематики післяконфліктного відновлення цікавлять Бенжамена Леклер-Паке (розвиток поліетнічної толерантності) [39], Гордона Олпорта (теорія рис особистості) [36], Елізабет Пікар (політика безпеки та ідентичності) [45]; до цієї тематики прилягають також розвідки Скотта Болленса стосовно етнічної та міської політики в контексті стратегій розвитку, регіональних і міжурядових підходів до планування [35].

Більш традиційні архітектурно-містобудівні підходи демонструють київська дослідниця Марія Кушніренко (структури розселення) та полька Марія Любоцька-Гофман, яка ставить бейрутську реконструкцію у ширший контекст реконструкції середньовічних міст [32].

Можливо, найближче до спрямованості даного дослідження лежать інтереси Брайана Реггетта (схеми партнерства у післявоєнному відновленні міст) [43], Фреда Кокоцеллі (соціальна політика) [46], Бруно Маро та Сема Язігі (соціальна психологія) [34], Хасана Краєма (політекономія, демократизація та соціальні зміни) [44]. Перелік тем і персоналію дослідників можна значно продовжити. Це, до речі, свідчить про надзвичайне зацікавлення в світі реконструкцією Бейрута як унікальним явищем сучасного суспільного життя. Але в цілому проведений аналіз [10] дозволяє констатувати брак досліджень, які були б спеціально зосереджені на питаннях громадської участі та суспільного резонансу в складних перипетіях післявоєнної реконструкції ліванської столиці.

Окрему групу матеріалів складають документи численних міжнародних конференцій, семінарів і дослідницьких проєктів, наприклад такі, як «Юридичні та адміністративні аспекти муніципалітетів у Лівані», вироблений конференцією, організованою CERMOС (Центром досліджень і досліджень сучасного Близького Сходу) у Бейруті 1999 р. [16], Генеральний план територіального розвитку Лівану та Позиційний документ Світового банку і ЮНЕСКО «Культура реконструкції та відновлення міст» (CURE) від 2004 р. [17], тощо.

1.1.2. Дослідницькі підходи до післявоєнної відбудови історичних міст. Тематика наукових розвідок, які розгорталися в контексті відбудови Бейрута, в цілому продовжила основні лінії досліджень, пов'язаних з післявоєнним відновленням, які склалися в процесі осмислення відбудови та реконструкції міст після Другої світової війни. За предметним спрямуванням ці розвідки можна поділити на чотири великі групи:

- концепції в рамках економічного виміру проєктів відновлення;

- соціологічні концепції;
- культурологічні концепції;
- концепції, що стосуються археологічної діяльності.

До складу більшості досліджень цілком природним шляхом входила тематика, що стосується заангажування громадськості в процесах відбудови. Незаперечним є факт, що паралельно і в тісному зв'язку з оформленням у сучасній урбаністиці культурно-історичної та середовищної парадигми, виникали та зміцнювалися проєкти та програми участі громадськості у прийнятті рішень щодо міського розвитку (партисипаційні програми) та їх відповідна теоретична підбудова.

Модерністській парадигмі в 1970-і – 1980-і рр. було кинуте виклик постмодернізмом – у відповідь на недоліки сучасного планування та помітні соціально-економічні зміни. Постмодерне планування зосередилося на поетапному підході, який стосується маломасштабних забудов і дозволяє громадськості брати участь у процесі планування. Воно наголошувало у землекористуванні на змішаному зонуванні (*mixed use*), вдавалося до грайливих посилок на архітектурні стилі минулого, обстоювало плюралістичні та органічні стратегії, повагу до місцевого контексту та людського масштабу, декларувало відтворення місцевих спільнот та народних форм, а також послідовно проводило оновлення та регенерацію міської тканини [18]. Чи не найважливішим практичним наслідком «постмодерної революції» стала широка та насправді продуктивна практика квартальної реконструкції в історичних містах Європи й Америки.

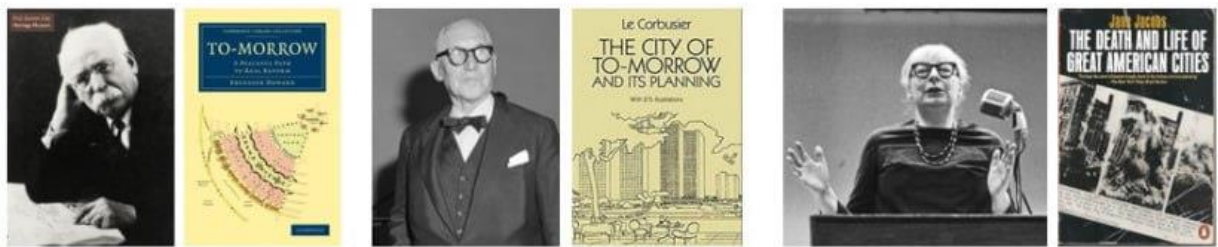
Дослівно «на плечах» декларацій і публіцистичних виступів таких піонерів *urban husbandry*, як Джейн Джекобс [19] і Роберта Грац [20], ідеї партисипації у 1960-і – 1980-і рр. увійшли як один із провідних принципів до методології *Urban Design* у її різноманітних інтерпретаціях, включаючи також концепції Роберта Вентурі та Деніс Скот Браун, Кевіна Лінча, Еріка Гуткінда, Яна Макхарга, Крістофера Таннарда, Яна Нерна, Едмунда Бекона, Крістофера Александера та ін. [21].

ПРОБЛЕМАТИКА ВІДБУДОВИ ІСТОРИЧНОГО МІСТА В АРХІТЕКТУРНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

1

А. Военні руйнування європейських міст під час 2-ї Світової війни

Б. Провідні ідеологи урбанізму ХХ ст.: сер Е. Говард, Ле Корбюзьє, Дж. Джекобс

В. Європейський досвід післявоєнної реконструкції: Ольштин (Польща)

Г. Бейрут, Ліванська Рада розвитку та реконструкції, Президент Аль Фадель Шалак (24 січня 1991 - 10 червня 1995)

Рис. 1. Дослідження проблем відбудови історичного міста – надбання архітектурної теорії ХХ ст.

Стосовно теми нашого дослідження, можна припустити, що на час вибуху громадянської війни в Лівані ідеологію громадської участі було вже певним чином укорінено в архітектурно-містобудівному професійному та академічному середовищі Бейрута. До перспективних завдань відстеження історії питання має бути включено огляд поширених на той час у даному середовищі теоретичних підходів та пошук свідчень існування практики громадської участі в архітектурному житті Лівану сер. 1970-х рр.

Хід повоєнного міського розвитку в Європі, що охоплює період безпрецедентної урбанізації, протягом якого міста розширювалися територіально та трансформувалися всередині [22], став предметом прискіпливого аналізу в архітектурній науці. Для історика цей період є лише одним із багатьох етапів міського розвитку [23]; для соціального географа це період, коли посилення громадського інтервенціонізму сформувало міське середовище [24]. Міста особливого культурного стилю сформували предмет дослідження: у країнах Середземномор'я [25] або стосовно соціалістичного міста [26]. Міста, що характеризуються просто своєю величиною чи складністю, були описані: у світових порівняннях [27] або як окремі тематичні дослідження, в яких їхні сучасні післявоєнні характеристики розглядаються як частина більш тривалого історичного полотна: наприклад, Париж [28] або британські регіональні міста [29].

Зміну підходів до реконструкції у післявоєнній Європі можна вельми наочно продемонструвати на прикладі Франції. До того, як почалися реальні дослідження реконструкції, французькі історики архітектури, де все ще домінував рух модерну від *l'Esprit Nouveau* до Міжнародних конгресів сучасної архітектури (CIAM), протиставляли тріумфальній радикальності функціоналізму 1950–1960-х рр. множинність естетичних напрямів 1930-х. Наприклад, багатоповерхівки, які деякий час вважалися незручною спадщиною функціоналізму та Афінської хартії Ле Корбюзьє, продемонстрували кінцевий успіх сучасної архітектури. З цієї протилежності між міжвоєнним періодом і 1960-ми рр. повільно розвивалася унікальна

історія реконструкції, в якій можна знайти початки радикальної трансформації в естетиці новітньої європейської архітектури [30].

Ще в останні десятиліття ХХ ст. були живі багато з тих, хто брав участь у відродженні міст, зруйнованих під час 2-ї Світової війни. Сьогодні, на жаль, це джерело безпосередньої інформації не може більше задовольняти цікавість істориків, тож треба обмежитися архівними розшуками, приділяючи особливу увагу урядовому регулюванню відбудовчих процесів. Серед багатьох учасників відбудови можна виділити особливу категорію «державних реконструкторів», призначених урядом. [31]

Треба визнати, що досі не проводилося жодного дослідження різних професійних груп, які брали участь у реконструкції, тому історикам іще залишається величезна довідкова робота. Зміна методологічних підходів до відбудови історичних міст після руйнувань 2-ї Світової війни в країнах Європи підлягала певній спільній логіці, хоча, безумовно, з певними регіональними відмінностями, особливо помітними при порівнянні країн з різними суспільно-політичними системами.

Як приклад, характерний для країн «соцтабору», можна навести зміну таких підходів у Польщі, одній з найбільш постраждалих європейських країн. Відома дослідниця періоду післявоєнної реконструкції в Польщі проф. М. Любоцька-Гоффманн виділяє чотири етапи, які пройшла реконструкція історичних центрів, зруйнованих у результаті 2-ї Світової війни [32]. У першому (до сер. 1950-х рр.) зі змінним успіхом відтворювалися історичні містобудівні та архітектурні форми, а також функції міських центрів (у Польщі прикладом цього були столиця Варшава, історичний центр якої, Старе Місто, гітлерівці спеціально стерли з лиця землі, а також багато міст на т. зв. «віднайдених землях» (польськ. *ziemie odzyskane*) – Гданськ, Вроцлав, Ольштин, Єленя Гура.

Для другого етапу, який продовжувався приблизно з сер. 1950-х до к. 1960 р., було характерно спотворення старих міських форм, незначне та непослідовне збереження старих функцій і невдалі спроби узгодити з

історичним середовищем архітектуру нових об'єктів, побудованих з використанням каркасної та/або крупнопанельної технології. Поле для досвіду тут теж значною мірою були колишні німецькі «віднайдені землі»; цей етап було започатковано реконструкцією Щецина (кол. німецький Штеттін).

Третій етап, який тривав до початку 1980-х рр. можна розглядати як безапеляційне утвердження модерністської містобудівної логіки. В цей час настала повна відмова від відтворення старих міських форм і комплексних функцій. Нова модерністська архітектура, реалізована в технології крупнопанельного будівництва, усунула традиції, якість та естетику історичних центрів. Міста, під відбудову яких прийшовся на цей період, було позбавлено їх культурної самобутності (наприклад, Мальборк, Пасленк, Піла, Колобжег).

Четвертий етап було започатковано у 1980-і рр. реконструкцією Старого міста в Ельблонгу (рис. 1 В). На цьому етапі реконструкція здійснювалася інноваційним методом, який називається ретроверсією. Для нього характерні масштабні міждисциплінарні наукові дослідження, що передують проектуванню та будівельним роботам, якомога більш точна реконструкція містобудівного плану, а також зведення на середньовічному фундаменті нових житлових будинків з використанням сучасних архітектурних форм. Для метода ретроверсії принциповим є відновлення в історичному ядрі міста його центральних і представницьких функцій. У подальшому метод ретроверсії неодноразово використовувався у реконструкціях. Як приклади можна навести реконструкцію дільниці Подзамче в Щецині, острів Спіхжув у Гданську, реконструкцію Колобжегу та ін.

Підсумовуючи, можна ствердити, що, незважаючи на регіональні та системні відмінності, теоретичні та практико-методичні підходи до відновлення європейських міст у післявоєнну пору і практично до останніх десятиліть минулого століття коливалися між двома методологічними полюсами – доктринального модернізму та культуроцентричного історизму, опосередкованими такими категоріями, як функціоналізм, радикальний

структуралізм, інтерпретивізм та радикальний гуманізм [33]. У своєму граничному вираженні післявоєнний містобудівний модернізм ставився до ділянок масованих руйнувань як до вільних територій, що підлягають новій забудові, і випробовував на них актуальні на той час соціофункціональні концепції та будівельні технології. Винятки могли робитися для пам'яток, чий статус охоронявся національними реєстрами.

На противагу цьому, підходи, побудовані на підставах історизму, тяжіли до буквального, археологічно точного відтворення колишньої містобудівної морфології, відкриваючи широке поле для історично-архітектурних, культурознавчих і археологічних вишукувань і досліджень. Конкретна практика відбудови осцилювала між цими двома крайнощами, часто в залежності від панівної ідеології, економічного стану міст, тиску політичних гравців тощо.

Починаючи з ХХ ст., декілька містобудівних теорій набули популярності та, залежно від їх розповсюдженості та довговічності, впливали на зовнішній вигляд міст і напрями трансформації міського ландшафту. Основною метою містобудування в середині ХХ ст. була комплексність. Дедалі більше визнання взаємозалежності різних аспектів функціонування та розвитку міста призвело до усвідомлення того, що землекористування, транспорт і житло необхідно проектувати у взаємозв'язку.

Модерністська модель, що передбачала повне руйнування та реконструкцію під керівництвом ізольованих від громадської думки чиновників-планувальників, зазнала жорстокої інтелектуальної атаки, радо підтриманої на місцях. Найважливішою у підриві підтримки модерністського підходу була урбанолог Джейн Джейкобс (*Jane Jacobs*). У своїй книзі 1961 р. «Смерть і життя великих американських міст» [20] вона саркастично описала реконструйовані центри та житлові проекти як такі, що включають «сяюче місто-сад» — лукаве посилення на вплив «веж у парку» Ле Корбюзьє з його концепцією *cité radieuse* й антиурбаністичне місто-сад Ебенезера Говарда (рис. 1 Б). Джейкобс критикувала широкомасштабні операції з очищення

території та руйнування складної соціальної тканини міст заради встановлення нелюдського порядку. Замість того, щоб розглядати високу щільність населення як зло, вона вважала її важливим фактором життєдіяльності міста. Вона постулювала, що жваве вуличне життя робить міста привабливими, та пропагувала різноманітність використання та строкатість груп населення як основну цінність в управлінні міським розвитком.

За словами Джейкобс, міське різноманіття сприяє сталому зростанню, тоді як недиференційовані міські умови, як правило, залежать від нестабільної експлуатації, що в екстремальній формі проявляється в лісових або шахтарських містах, які руйнуються після вилучення цінних ресурсів. Джейкобс не була самотня у своїй критиці. Починаючи з 1960-х рр., міські громадські рухи, що часом переходили до повстання, виступали проти переміщень, викликаних масштабним модерністським плануванням. У містах по всіх США та Європі зусилля зі знесення зайнятого житла викликали запеклий спротив. У країнах, що розвиваються, подібні контрнаступи теж були стимульовані урядовими спробами знищити поселення скватерів.

Ближче до к. ХХ ст. більшість планувальників у Сполучених Штатах і в Європі почали враховувати аргументи Джейкобс. Новий акцент було зроблено на реконструкції існуючих будівель, історичному збереженні, адаптивному повторному використанні застарілих начебто конструкцій, на забудові багатофункціонального призначення та «цілодобовому місті» — тобто на таких районах, де різноманітні функції створюватимуть цілодобову діяльність.

Великі нові проєкти, які все ще іноді передбачали знесення зайнятого житла або комерційних споруд, все частіше стали будуватися на вільних або «закритих» ділянках, таких як занедбані залізничні станції, застарілі портові споруди та покинуті заводські райони. Однак у країнах, що розвиваються, модерністські концепції попереднього періоду все ще зберігали суттєве значення. Так, наприклад, Китай, готуючись до Олімпіади 2008 р. в Пекіні, зайнявся значним переміщенням свого міського населення для будівництва

доріг і спортивних споруд, а також створив нові комерційні райони висотних споруд за функціоналістською корбюзіанською моделлю.

Щодо Бейрута, перший проєкт його реконструкції було представлено 1977 р., практично у розпал громадянської війни. Тоді ж з'явилася Рада Розвитку та Реконструкції (CDR), рис. 1 Г. Протягом перших шести років після заснування CDR заклала основи загального плану відновлення та розвитку країни, забезпечив необхідне фінансування для основних проєктів. У цей період було зроблено основні містобудівні роботи з планування Бейрута та його околиць. Генплан Бейрута було закінчено та затверджено за допомогою паризького *Atelier Parisien d'Urbanisme* (APUR). Концептуальна основа плану будувалася на наступних принципах:

- збереження, по можливості, первинного стану та форми власності міських територій;
- повернення центральній частині її традиційної ролі як об'єднуючої сили для багатоконфесійної структури ліванського суспільства;
- удосконалення інфраструктури центру;
- відновлення особливо зруйнованих територій шляхом створення компаній із торгівлі нерухомістю та іншими методами, закріпленими у містобудівному законодавстві.

Проєкт реконструкції, запропонований 1982 р. французьким архітектором Ж. Віллервалем (*Jean Willerval*), радикально відрізнявся від попереднього. Проєкт передбачав повне знесення існуючої забудови та зведення нових кварталів «у східному стилі», оскільки проєкт фінансувався Саудівською Аравією. За три місяці було знесено 233 будівлі та вивезено 50 000 м³ будівельного сміття (особливо постраждав район площі Мучеників). Зустрівши хвилю опору, реалізація проєкту припинилася [34].

Міста можуть бути важливими агентами у розвитку багатоетнічної толерантності. Це повною мірою стосується Бейрута з його багатонаціональним, мультикультурним і поліконфесійним населенням. Саме такі міста у першу чергу стають горнилом відмінностей, що є необхідним і

суворим тестом того, чи можна ефективно керувати конфліктами групової ідентичності і яким чином [35]. Це положення Скотта А. Болленса (Scott A. Bollens) окреслило потенційну роль міст у їх здатності возз'єднати розлучені суспільства. Хоча ця концепція утверджує довіру до конструктивної ролі міського планування для возз'єднання розділених міст, здатність технологій *Urban Design* робити те ж саме все ще залишається під питанням.

У соціальних науках «гіпотеза контакту» [36] припускає, що міжгруповий контакт за відповідних умов може ефективно зменшити упередження між членами групи більшості та меншості. Після Другої світової війни та десеєграції військових та інших державних установ політики та суспільствознавці звернули увагу на політичні наслідки міжрасових контактів. З них соціальний психолог Гордон Олпорт (Gordon Allport) об'єднав ранні дослідження в цьому ключі в цілісну теорію міжгрупових контактів. Спираючись на поняття, викладені в «гіпотезі контакту» і «гіпотезі культурної дистанції» [37] як її доповнення, можна оцінити способи, за допомогою яких міський дизайн може стимулювати контакти між різними соціальними групами, міжкультурні та міжетнічні взаємодії шляхом розширення фізичного та розумового доступу до громадських місць. Він розширює роль процесів планування та проектування щодо залучення поляризованих груп у розмову.

Розглядаючи Бейрут як мегаполіс, поділений культурними кордонами, у низці досліджень проаналізовано неефективність проекту реконструкції Солідер для центрального ділового району ліванської столиці. Систематична критика цього прикладу за замовчуванням ілюструє, як практика міського дизайну може створити в містах нові поділи замість ефективної участі у вирішенні культурних конфліктів [38].

Щоб підтримати здатність *Urban Design* як професійної дисципліни відігравати позитивну роль у конфліктуючих містах, ця практика повинна була б насправді сприяти створенню просторів інклюзії, у яких могли б найбільше спричинитися міжкультурні взаємодії [39]. У свою чергу, як і у двох вищезгаданих гіпотезах, ця типологія взаємодії між антагоністами могла б

сприяти еволюції мультикультурних міст, створюючи континуум переходу до космополітичного міста.

Нарешті, важливою групою підходів до післявоєнного відновлення та реконструкції є концепції спеціалізованої предметної діяльності в загальному контексті урбаністичної відбудови. Серед них можна виділити, зокрема, концепції економічні, які ставлять у главу кута баланс надходжень, витрат і прибутків, концепції урбан-соціології, які умовно можна поділити на студії соціального розшарування та його впливу на перебіг повоєнної реконструкції та етносоціологічні дослідження, пов'язані з національною та конфесійною різноманітністю міських спільнот. До них певною мірою прилягають культурологічні концепції, що стосуються змісту і засобів відтворення та захисту культурної спадщини в процесі відбудови; помітне місце серед предметних концепцій займає також з'ясування специфіки археологічних вишукувань і досліджень на теренах воєнних руйнувань.

Економічний вимір проєктів відновлення. Спочатку регулятиви для реконструкції та відновлення після катастроф і після конфліктів були переважно спеціальними та локалізованими підходами, які використовувалися окремими країнами, кожна зі своєю унікальною подією. Друга світова війна спричинила розвиток постконфліктних механізмів реагування, зосереджених на стабілізації світових фінансових ринків та залученні коштів до фізичної реконструкції постраждалих країн. Створення після Другої світової війни Організації Об'єднаних Націй (ООН) та Бреттон-Вудських установ [40], таких як Світовий банк та Міжнародний валютний фонд (МВФ), було життєво важливим для подолання повоєнного руйнування та поклали початок сучасній політиці відновлення. Ці інституції у координації з іншими багатосторонніми та двосторонніми організаціями сформували механізм міжнародного співробітництва в галузі розвитку у посткризовій реконструкції та відновленні. Ця співпраця залишається частиною нинішньої міжнародної системи, що продовжує розвиватися.

Система реконструкції та відновлення після Другої світової війни була спрямована на економічну стабілізацію; згодом вона перетворилася на систему, яка боролася також зі стихійними лихами, зосереджуючись на зменшенні ризику катастроф та відновленні. Однак останнім часом міжнародне співтовариство знову зіткнулося з впливом конфліктів на місцеві спільноти та з перехідним впливом на сусідні країни. Постконфліктна реконструкція та відновлення мають низку специфічних складнощів, які відрізняються від тих, що відбуваються після стихійної катастрофи. Соціальна напруга, слабкі чи скомпрометовані національні та місцеві органи влади, а також внутрішня нестабільність сприяють динаміці конфлікту та значно ускладнюють реконструкцію та відновлення.

У контексті реконструкції та відновлення Кевін Брашетт (Kevin Brushett) з Королівського військового коледжу у Торонто фокусується на відносинах між організаціями громадянського суспільства та державою в Канаді в другій половині 20 століття. Він свідчить, зокрема, що в період до поч. 1960-х рр. абсолютна більшість підходів як в області міського планування та міської політики, так і в ширших аспектах розвитку соціальної держави значною мірою нехтували наявністю і важливістю участі громадян [41]. Тим більшу увагу, на його думку, слід приділити аналізу тих випадків, що ілюструють важливість участі населення в міському та соціальному плануванні протягом періоду післявоєнного або постконфліктного відновлення.

Переносячи ці засади на приклад Бейрута, треба відстежити, як викликаний воєнними втратами сплеск місцевої активності та соціального ідеалізму позначився на спробах жителів зруйнованого міста прилучитися до вирішення соціальних проблеми, викликаних півтора десятиліттями депресії та війни, а також сподіваннями місцевих спільнот на повоєнну відбудову, у т. ч. в її економічному вимірі.

Розглядові підлягають приклади залучення громади та громадян до формування і реалізації схем соціального та міського планування. Результативність громадського втручання в історії реконструкції

бейрутського даунтауну проявилася в таких важливих епізодах, як поява нового культурного осередку і археологічного парку в ділянці римських лазень, або напружена дискусія щодо долі ділянці Ринків (*Souks*) – мегаторговельної смуги в центральному районі Бейрута. При її відновленні та реконструкції, у т. ч. завдяки активній участі громадськості у коригування схем соціального та міського планування, нові базари зберегли елліністичний план вулиць, а також свої історичні назви: Сук аль-Тавіла (довгий базар), Сук Арвам, Сук Джаміль, Сук Айясс, Сук Сайур, Сук Бустрос і Сук Арвад [42].

У подібних випадках економічна доцільність реконструктивних заходів буває прямо та безпосередньо пов'язана з долею культурної спадщини. Археологічні знахідки, зроблені при відновленні базарів, включають стародавній фінікійський торговий квартал, середньовічний рив, медресе мамелюків Корані та розкопані на місці візантійські мозаїки.

На думку Брайана Реггетта, незважаючи на те, що за останні сорок років програми оновлення міст зросли в обсягах, їх реалізація надалі потребує співпраці між державним та приватним сектором [43]. Але успіх досягається лише тоді, якщо обидві сторони працюють у справжньому партнерстві.

Серед **соціологічних концепцій**, найбільш актуальних для аналізу та перетворення ситуації відродження Бейрута, чільне місце займають концепції міжнаціонального та міжконфесійного примирення. Відразу після війни двома лозунгами для всіх ліванців були реконструкція та примирення. Залишаючи осторонь питання фізико-економічної реконструкції та її суперечливу оцінку, етносоціологічні концепції зосереджувалися на примиренні. Термін цей полісемантичний. Він може стосуватися відносин злочинця/жертви, загальної реконструкції соціальних зв'язків після періоду аномії, такого як громадянська війна, або прийняття нового політичного пакту між елітами. Коли йдеться про Ліван, він завжди має релігійний вимір.

Після конференції в Таїфі [44] у середовищі виснажених мирних жителів, головних жертв іноземних армій і місцевих ополчень, були великі очікування. Загальне прагнення повернутися існувало серед емігрантів, а

також серед кількох сотень тисяч внутрішньо переміщених осіб. Деякі з них рятувалися від ізраїльських вторгнень на півдні або від сирійських бомбардувань Бейрута і Тріполі, але переважна більшість втекла через міжсектантські вбивства, такі як у Чорну неділю грудня 1975 р. в Східному Бейруті, або через міжсекторальні бої, такі як Війна у Горах між християнськими фалангістськими «Ліванськими силами» та друзькими «прогресивними соціалістичними» комбатантами у 1983–1984 рр.

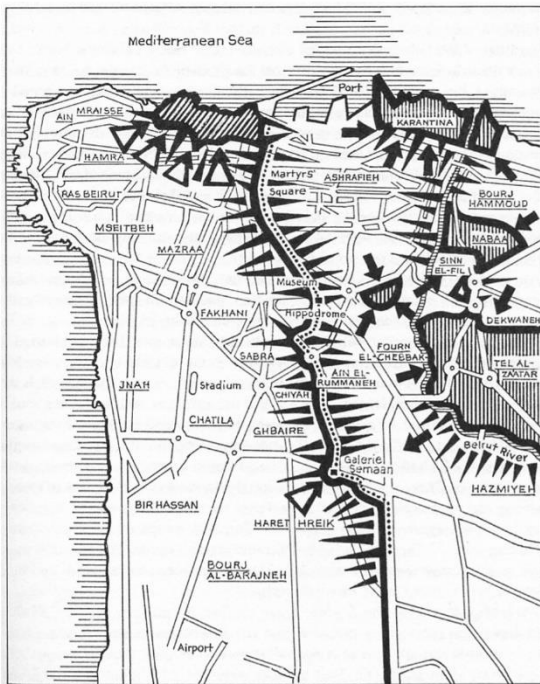
Треба було досягти порозуміння щодо основ і методів національного примирення. У минулому Ліван був зразком процвітання та міжобщинної рівноваги; тепер «ліванізація» означала державу в безладі, позначену конфліктами між різними етно-конфесіональними групами. Проблема полягає у тому, як можна поважати ідентичність різноманітних громад, не підриваючи демократичне функціонування верховенства права, і як узгодити повагу до плюралізму з повагою до спільних правових норм, які є основою функціонування держави [45].

Ще дві великі групи соціологічних досліджень пов'язують післявоєнну реконструкцію із проблематикою соціального розшарування та тими можливостями, що розкриваються при застосуванні у процесах міського відновлення практик громадської участі (партисипаційних програм).

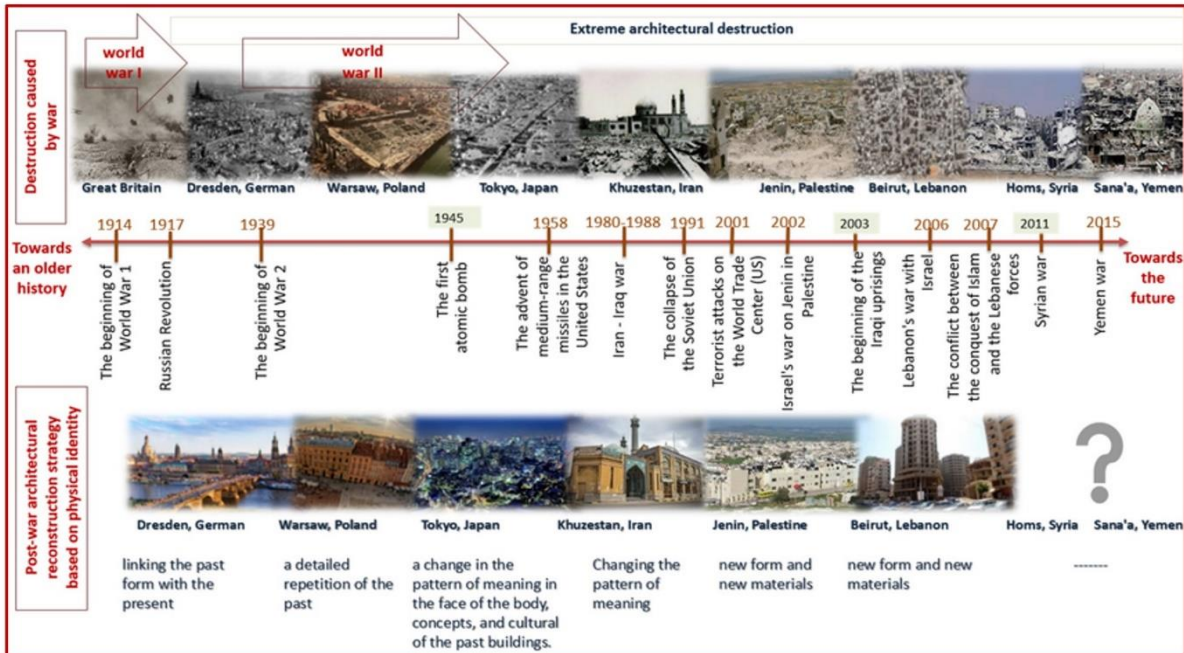
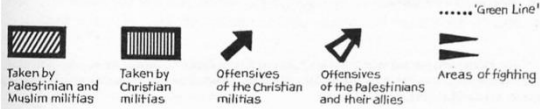
Перші виступають за пріоритет соціальної політики у постконфліктній відбудові, представляючи нормативний та економічний внесок, який соціальна політика може зробити в таких контекстах. Як вказує Фред Кокоцеллі з Університету Сент-Джонс у Нью-Йорку, соціальна політика забезпечує основу для оцінки рівня та типу соціальної справедливості в міському суспільстві [46]. Громадське сприйняття справедливості, засноване на рівнях включення спільнот, сприяє політичній стабільності. Соціальна політика також може забезпечити мінімальний рівень безпеки людини, необхідний для залучення на ринок праці, допомагаючи відновити можливості працевлаштування у постконфліктних ситуаціях.

ПРОБЛЕМАТИКА ВІДБУДОВИ ІСТОРИЧНОГО МІСТА В АРХІТЕКТУРНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

2

A. «Зелена лінія» та зони найзапекліших боїв у центрв Бейрута

Б. Світові війни, збройні конфлікти ХХ ст. та приклади повоєнної міської відбудови у різних регіонах

Рис. 2. Війна в Лівані та руйнування Бейрута 1975-1990 рр. на тлі воєнних конфліктів ХХ століття

Досвід бейрутської реконструкції наочно свідчить, що, незважаючи на важливість соціальної політики, вона не стояла на першому місці у порядку денному реконструкції. Замість цього домінував вузький фокус, орієнтований на морфологічний проєкт. Оскільки соціальна політика традиційно не була інтегрована у постконфліктну реконструкцію, дослідникам доводилося присвячувати значні зусилля теоретичному обґрунтуванню її включення. Для цього здебільшого використовуються *Case Studies*, тобто аналіз конкретних випадків проведення соціальної політики в постконфліктних містах та регіонах, – як для ілюстрації основної теорії, так і з метою проблематизації певних її постулатів.

Головна думка усіх сучасних **культурологічних концепцій** полягає в тому, що культурна спадщина має бути визнана найважливішим елементом процесу відновлення відразу після закінчення збройного конфлікту, а не розглядатися як розкіш, що очікує на увагу пізніше [47].

Сьогодні, як ніколи, наше майбутнє формують виклики, які можна вирішити лише міжнаціональними та міждисциплінарними зусиллями. Ключові проблеми, такі як бідність, суспільна нерівність і погіршення стану навколишнього середовища, особливо посилюються через швидке зростання міського населення світу, яке, за оцінками, до 2050 р. зросте приблизно на 2,5 млрд. людей. Як основний міст між містами та їх жителями, культура має важливе значення. Для подолання цих проблем, особливо в той час, коли конфлікти, стихійні небезпеки та міські кризи стають все більш частими та складними.

Спираючись на об'єднаний досвід Світового банку та ЮНЕСКО, Позиційний документ «Культура реконструкції та відновлення міст» (CURE) [48] надає дорожню карту для ефективнішої відповіді на постконфліктні, катастрофічні та кризові міські ситуації, що враховує потреби, цінності та пріоритети людей. Результатом є *CURE Framework*, інноваційний підхід, який об'єднує підходи, орієнтовані на людей та на місця, в інтегровану політику, яка поділяє спільну культурну нитку. Цей підхід спрямовує спеціалістів із

розвитку, національні та місцеві органи влади, планувальників та міжнародні організації до інтегрування культури, як надбання і як інструменту, на всіх етапах реконструкції та відновлення міста.

Пріоритетним завданням при цьому є відновлення нитки наступності у повсякденному житті людей. Відновлення національно-символічних пам'яток або повернення розграбованих колекцій – це лише один із елементів відродження культурної самобутності; натомість значення для людей їхнього дому та його земель, як і народне бажання негайно відродити традиційні звичаї, мають бути добре задокументовані та включені до основних стратегій відновлення. Очевидну роль, яку культурна спадщина на масовому рівні відіграє у повоєнних ситуаціях, треба документувати за допомогою ретельно відібраних та систематизованих прикладів. Подібні стратегії здатні забезпечити фахівцям у галузі культурної спадщини можливо кращу підготовку до подолання наслідків конфліктних ситуацій.

Один з найбільш актуальних у ХХ ст. культурологічних аспектів воєнних знищень стосується зв'язку між культурною спадщиною та її збереженням, з одного боку, та груповими ідентичностями – національними, регіональними, міськими – з іншого. Ніл Ашерсон, редактор-засновник британського журналу *“Public Archaeology”*, доводить, що війна може завдати шкоди двом різним, хоча й пов'язаним, типам ідентичності. По перше, соціальній ідентичності, що належить людям у межах їхньої спільноти, та, по друге, колективній чи груповій ідентичності, яка була побудована навколо «високого мистецтва», що вважається національним надбанням [49].

Існує довга історія, коли пам'ятки чи об'єкти, які ключові для колективної ідентичності, свідомо обстрілювалися під час війни. Огляд випадків навмисного знищення культурно важливих місць аж до 2-ї Світової війни включно знаходить мало доказів того, що це успішно підриває конкретну колективну ідентичність, яка насправді здається стійкою до таких нападів. З іншого боку, фізична реконструкція зруйнованих будівель

у постконфліктний період має розглядатися як одна з відповідей на навмисні цілеспрямовані напади на колективні ідентичності.

Інша група культурологічних концепцій розглядає складні та часом парадоксальні зв'язки між культурними аспектами воєнних конфліктів як таких та культурною спадщиною, у т. ч. з точки зору сегментації її стійкості/крихкості у ситуаціях збройних конфліктів. У той час як післявоєнна відбудова під міжнародним керівництвом експоненціально зросла з точки зору глобальної актуальності та наявних ресурсів, охороні та відновленню культурної спадщини приділялося відносно мало уваги. Більше того, зусилля щодо захисту та відновлення культурної спадщини після сучасної війни виявилися неефективними. Першим кроком до усвідомлення ролі та важливості культурної спадщини в рамках післявоєнної відбудови є аналіз динамічного взаємозв'язку між культурною спадщиною та війною. Спираючись на п'ятнадцять років міждисциплінарних досліджень у багатьох повоєнних контекстах, арабський архітектор і культуролог Султан Баракат сформулював дев'ять важливих уроків, які мають просунути академічний дискурс і виступати в якості керівництва для належної практики, а саме:

- 1) спільне бачення;
- 2) інтегральний підхід;
- 3) політична та фінансова підтримка;
- 4) місцева інституційна та людська спроможність;
- 5) місцева участь;
- 6) підходи до заміни та збереження;
- 7) темпи відновлення;
- 8) законодавство та охоронні кодекси;
- 9) віра та релігія.

Концепція Бараката стверджує, що культурна спадщина є важливою та невід'ємною складовою цілісного підходу до післявоєнної відбудови, і що її відтворення має базуватися на чіткому баченні сценаріїв майбутнього відновлення, у баченні як місцевих груп, так і зовнішніх суб'єктів [50].

Оскільки післявоєнна відбудова, по суті, є проблемою розвитку, вона повинна відповідати найкращим практикам розвитку (в урбаністичному сенсі – найсучаснішим та найбільш перспективним містобудівним концепціям), в яких місцеві постраждалі громади мають, активно діючи, відігравати ключову роль. Останній принцип зближує концепцію С. Бараката з підставами *Urban Design*. Досвід останніх десятиліть переконливо доводить, що локальні підходи, орієнтовані на розвиток, мають тенденцію працювати, тоді як рішення, задумані за схемою «зверху вниз», виявляються недієздатними.

Концепції, що стосуються археологічної діяльності. Їх значущість і загальну специфіку соціального контексту, в якому протікає реалізація професійних норм археології у виняткових умовах пост-конфліктного суспільства, аналізує Домінік Перрінг, директор Центру прикладної археології у Лондонському університетському коледжі. Під час катастрофічної громадянської війни в Лівані, коли Бейрут був розділений «зеленою лінією», яка відділяла Захід від Сходу і прорізала ядро історичного центру міста (рис. 2 А), возз'єднання Бейрута та відродження центру міста були невідкладними пріоритетами післявоєнної відбудови, і археологи активно залучалися до процесу реконструкції. Протистояння та суперечки були присутні на кожному етапі післявоєнної відбудови, а питання спадщини були постійним предметом гарячих дискусій, що досить часто розводило археологів по протиборчих таборах. Це внутрішньо-професійне протистояння між різними групами археологів має бути визнане специфічною формою громадсько-професійної взаємодії, оскільки відбувалося за допомогою ЗМІ.

Концепція Перрінга намагається пояснити, чому це сталося, на матеріалі низки успіхів і невдач післявоєнної відбудови [51]. Програма реконструкції значною мірою покладалася на фінансування приватного сектора, в той час як інституції ліванської держави залишилися маргіналізованими та не мали достатнього забезпечення необхідними ресурсами. Автор наголошує на тому, що під час саме публічні дебати здатні були переконати розробників ширше використовувати історичний та археологічний ландшафт, хоча при аналізі

конкретного досвіду закономірно можуть виникають численні питання щодо того, як ця проблематика просувалася, а також в який спосіб і наскільки успішно її було розв'язано у кожному з конкретних випадків. Втім, концепція підсумовує, що як самі археологічні розкопки, так і широкі громадські дебати щодо цінностей спадщини у відродженому центрі міста відіграли важливу роль у післявоєнній реабілітації Бейрута.

Марліс Хайнц з Фрайбурзького університету в Німеччині обговорює взаємозв'язки між професійною етикою та археологічними польовими роботами на матеріалі її власних археологічних робіт у Лівані як у районі, який незадовго перед тим був охоплений значним насильством [52]. Стимулом для формулювання її концепції стало в основному питання стосовно того, що буде представляти собою етичну археологічну практику, особливо в ситуаціях війни та насильства, а також у культурних контекстах, у яких переважають підходи до розуміння та оцінки історичних знань, відмінні від тих, яких зазвичай дотримуються археологи. Свою концепцію Хайнц розкриває на двох конкретних прикладах з досвіду польових робіт, здійснюваних під її проводом у містах Бейруті та Камід-ель-Лозі. Вона пояснює, між іншим, як наукові інтереси історико-археологічних досліджень та інтереси людей, які живуть у зоні дослідження, можуть бути узгоджені, незважаючи на конкретні випадки, коли вони розходяться.

1.2. Історична специфіка та джерельна база дослідження професійно-громадської взаємодії у відбудові Бейрута

Урбаністичні питання в Бейруті почали активно обговорювати уже з часів громадянської війни. Проводилися дослідження соціальних та конфесійних коренів фрагментації міських районів у Лівані, масштабів та наслідків руйнування громадських просторів та можливостей їх реконструкції тощо. З середини 1990-х рр. центр Бейрута та його суперечлива реконструкція спонукали вчених із різних країн, насамперед з самого Лівану, включаючи емігрантів у Європі та Сполучених Штатах, але також із Франції, Німеччини,

Данії та ін., до численних досліджень, що велися у різних наукових дисциплінах. Серед питань, що розглядалися цими дослідженнями, були збереження спадщини, закріплення пам'яті про війну, реконструкція окремих ділянок ліванської столиці, зокрема району Гарет Грейк, зруйнованого ізраїльським обстрілом, а також доля східних та північних околиць, через їх вражаюче розростання у 1990-х рр., розвиток інших територій за межами міста (наприклад, південних передмість Бейрута), діяльність угруповання «Хезболла» в галузі міського планування, тощо.

Є сенс розрізняти публікації про війну, а потім про відбудову міста тих вчених, які її пережили, і тих, хто розпочали свої дослідження в роки реконструкції [53]. Джерельна база, що стосується проблематики воєнних втрат і післявоєнної реконструкції, сама по собі стала предметом аналізу й узагальнення. Можна навести досить численні приклади інформаційних оглядів, відзначаючи внесок таких авторів, як Ерік Вердей та Сальма Джаюсі [54], оглядові публікації, що підбивають підсумки періоду реконструкції, наприклад, аналіз Школи архітектури Архітектурної Асоціації – AASA [55]. Можна прийняти, що вся сукупність інформаційних джерел є тотожною із загальною інформаційною базою, де містяться відомості стосовно розвитку процесу післявоєнної відбудови Бейрута. У наукових розвідках та інформаційних ревію інформація про події професійно-громадської взаємодії наводиться у загальному контексті досягнень та колізій бейрутської реконструкції, тож виділення даних, специфічних для досліджуваної теми, також являє собою одне з дослідницьких завдань.

Окрему проблему становить питання про включення до джерельної бази даного дослідження матеріалів, що стосуються порівняно недавнього небаченої сили вибуху, який пролунав 4 серпня 2020 у порту Бейрута [56]. Хоча ця нова катастрофа сталася значно пізніше досліджуваного періоду, але в заключній частині, де йтиметься про сучасні наслідки бейрутської реконструкції, вибух 4 серпня становитиме дуже суттєвий аспект сучасного контексту.

1.2.1. Ліванська держава: структура населення, характер господарства, освіта та культура. Ліван – історична брама Близького Сходу. Ліван займає стратегічне положення у регіоні Східного Середземномор'я. Пов'язуючи Схід і Захід, море з внутрішніми районами, він був транскультурним перехрестям протягом століть. Унікальність проблем післявоєнного Бейруту великою мірою витікає з унікальності міста та країни, глибоких історичних коренів ліванської містобудівної традиції і надзвичайно складної та запутаної історії ліванського суспільства. Одна з найдревніших країн світу, Ліван розташований в гористій місцевості на східному березі Середземного моря. Населення Лівану – більше шести мільйонів людей [57].

На заході Ліван омивається Середземним морем, берегова лінія тягнеться на 225 км. На півночі і сході країна межує з Сирією, на півдні – з Ізраїлем. Сирійсько-ліванський кордон має протяжність 375 км, лівано-ізраїльський – 79 км. Невеликий відрізок кордону Лівану з Голанськими висотами, анексованими Ізраїлем, є спірною територією.

Загальна площа Лівану – 10 452 км². Велика частина країни вкрита горами, крім долини Бекаа на північному сході та вузької рівнинної ділянки вздовж берега моря, яка тягнеться з півночі на південь. Прибережний Ліван відділяється від східних регіонів гірськими ланцюгами Ліван і Антіліван. У Лівані є поклади вапняку, залізної руди, родовища солі. Ліван багатий водними ресурсами. Річка Літані є основним джерелом води для південних районів Лівану. Судноплавних річок у країні немає.

Поява перших поселень на території сучасного Лівану, в околицях Бібла, відносяться до 6-го тисячоліття до н.е., а неолітичні стоянки риболовецьких племен навіть до 8–7 тисячоліть до н.е.

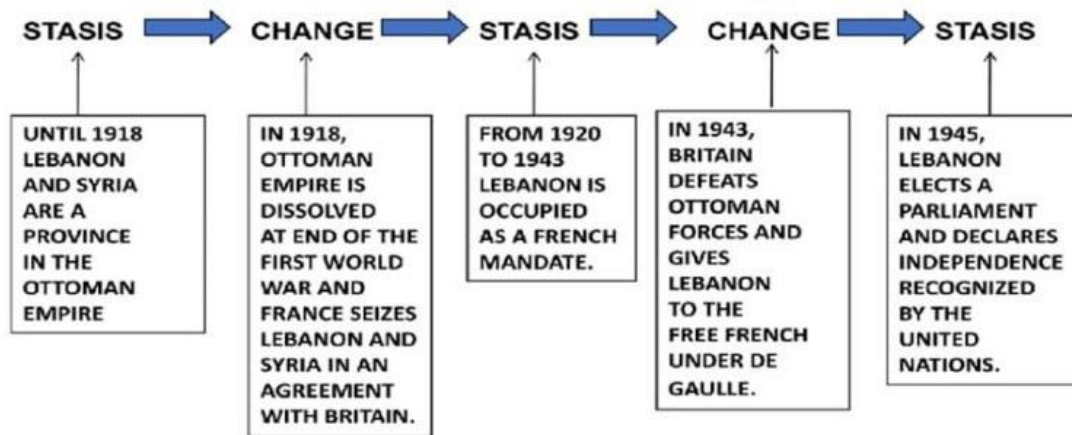
Найдавнішим царством на території сучасного Лівану була Фінікія, розквіт якої припав на 1200-800 рр. до н. е. У VI столітті до н. е. Фінікія потрапила під панування персів на чолі з Киром Великим. У 332 р. до н.е. Фінікію захопив Александр Македонський. З розпадом його імперії Ліван увійшов до Царства Селевкідів, а в к. I століття до н. е. – до Римської імперії.

ІСТОРИЧНА СПЕЦИФІКА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ГРОМАДСЬКОЇ
ВЗАЄМОДІЇ У ВІДБУДОВІ БЕЙРУТА

3

**ІСТОРИЧНА ДИНАМІКА ВИНИКНЕННЯ ЛІВАНУ
ЯК НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ**

HISTORICAL TIMELINE TO INDEPENDENT LEBANON

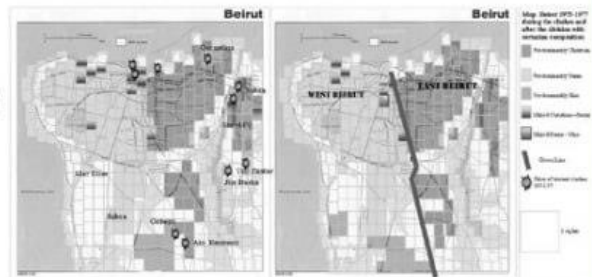
А. Історична динаміка виникнення Лівану як незалежної держави

Б. Ліван у Східному Середземномор'ї

В. Конфесійний розподіл населення (1986)

Г. Конфесійний склад Бейрута у 1975 р. та після поділу в 1977 р.

Рис. 3. Історичні корені, стадії розгортання та просторовий вимір громадянського протистояння 1975 – 1990 рр.

В період арабських завоювань і становлення Халіфату в Ліван прийшов іслам. У XII столітті Ліван став частиною Єрусалимського королівства хрестоносців, а з 1261 до 1516 рр. Ліван перебував в складі мамлюкського Єгипту. У 1517 р. султан Селім I приєднав цю територію до Османської імперії, до якої Ліван входив понад 400 р. у складі Великої Сирії.

Після поразки Туреччини в Першій світовій війні і розпаду Османської імперії землі Великої Сирії 1918 р. були окуповані британськими військами. Згодом за угодою між країнами Антанти територію Сирії передали під опіку Франції у вигляді французького мандата від Ліги Націй. 1926 р. територію Лівану було відділено від Сирії, і Ліван вперше став окремою територіальною одиницею, керованою, однак, французькою адміністрацією. Повну незалежність Ліван отримав у 1943 р., рис. 3 А.

Етнічний склад населення Лівану надзвичайно строкатий. За наявність переважної частки християн Ліван називали «близькосхідною Швейцарією» (рис. 3 Б). На даний час в країні багато біженців з Палестини та їх нащадків, які до сих пір живуть у таборах, створених кілька десятиліть назад; є близько двох мільйонів біженців із Сирії. Крім того, тут роками проживають тисячі іноземних робочих з Індії, Бангладеш, Філіппін, Ефіопії та ін.

У Лівані розвинені туризм, індустрія фінансових послуг, є значний потенціал виноробства і вирощування фруктів. Продуктивність праці в сільському господарстві – найвища в арабському світі [58]. У 2012 р. британці виявили поблизу узбережжя на кордоні з Ізраїлем запаси природного газу в обсязі 710 мільярдів м³. Натомість саме залежність від імпорту нафти і газу та високі державні борги є слабкими сторонами національної економіки. Довіру інвесторів підривають дані про наркоторгівлю і корупцію.

Культура Лівану має спадщину майже таку ж давню, як і найдавніші свідчення про існування людства. У фінікійському Біблосі (теперішній Джбейль) придумали перший алфавіт; фінікійці першими навчилися видобувати пурпур, першими зварили мило і отримали скло. Географічне положення Лівану на перехресті між Середземномор'ям і великими країнами

Азії наділило його мультикультурним і космополітичним характером. Культура сучасного Лівану переважно арабська, забарвлена західними впливами. Більшість ліванців розмовляють принаймні трьома мовами.

У різні періоди своєї історії Ліван перебував під пануванням правителів – асирійців, вавилонян, персів, греків, римлян і османів. У ліванській історії багато повстань проти деспотії, а його розташування у гірських місцевостях забезпечило певну захисну ізоляцію, дозволило зберегти власну ідентичність. Завдяки близькості моря протягом усієї своєї історії Ліван був важливим торговим центром. Традицію міжнародної торгівлі започаткували іще фінікійці, і цю культуру торгівлі майже не зачіпали ні різнобарвне іноземне правління ані найгірші періоди внутрішніх чвар.

В Лівані одна з кращих на Близькому Сході систем освіти. В країні зараз діють 46 університетів [59]. Сучасний стан вищої освіти зручно проілюструвати близьким до даної теми прикладом – розвитком підготовки архітекторів і містобудівників. Серед ліванських університетів сім, у тому числі Академія образотворчих мистецтв, усі відкриті в Лівані протягом ХХ ст., займаються сьогодні підготовкою архітекторів рівнів бакалавра та магістра. Вони транслюють передовий міжнародний досвід і формують власні традиції у набутті цієї професії. Архітектурні факультети та школи користуються великою популярністю серед молоді. Викладачі – відомі архітектори-практики та дослідники з Лівану, США, Франції та інших країн. Кожна з цих шкіл має особливості, що виділяють її серед інших на ринку освітніх послуг Лівану.

Серед пріоритетів Американського університету в Бейруті (AUB) – містобудівна політика та міський дизайн [60]. Восени 2018 р. в AUB навчалися понад 9000 студентів. Кампус університету складається із 64 будівель, включаючи власний медичний центр. Мова навчання – англійська. Архітектуру вивчають на інженерно-архітектурному факультеті й у центрі сільськогосподарських досліджень; на факультеті сільського господарства викладають архітектуру ландшафту.

Бейрутський арабський університет [61] віддає перевагу ідеям мультикультуралізму та сталого розвитку. Напрямок архітектурно-інженерного факультету університету – архітектура будівель та споруд.

У Школі архітектури та дизайну Ліванського американського університету викладаються архітектура, комп'ютерна графіка, дизайн, образотворче мистецтво, графічний дизайн, дизайн інтер'єру. Університет зосереджений на розвитку міжнародних зв'язків, технологій та інновацій [62].

Ліванська академія образотворчих мистецтв [63] існує з 1937 р., а з 1988 р. входить на правах факультету до структури Баламандського університету – світського навчального закладу, створеного з ініціативи Антіохійської православної церкви [64]. Факультет знаходиться в передмісті Бейрута Сін-ель-Філ і пропонує кілька програм французькою мовою, у т. ч. архітектуру, образотворче, декоративне та цифрове мистецтво, міське та регіональне планування, графічний дизайн і дизайн одягу.

Ліванський державний університет, залучаючи низькою вартістю навчання, дає студентам розуміння зв'язку архітектури з усіма цивілізаційними явищами планети [65]. Факультет образотворчих мистецтв та архітектури був заснований у 1965 р., і в даний час у його численних відділеннях навчається близько 2930 студентів. Факультет пропонує дипломи бакалавра та магістра з архітектури, дизайну інтер'єру, образотворчого мистецтва, театрального й аудіовізуального мистецтва, графічного дизайну, та дипломи спеціаліста з урбанізму, ландшафтного дизайну, сценографії, реставрації, а також диплом магістра-дослідника.

Приватний університет Нотр-Дам-Луазі, працюючи за американською системою, пропонує студентам гнучкий діапазон програм для вибору власної траєкторії навчання на рівні бакалавра, магістра, професійного ступеня або її еквівалента [66]. Вищий пріоритет віддано особистісному розвитку. Напрями навчання на Факультеті архітектури, мистецтва та дизайну включають архітектуру, дисплей та дизайн сцени, модний дизайн, образотворче мистецтво, графічний дизайн, дизайн інтер'єру та ландшафтну архітектуру.

Приватний католицький університет у Гірському Лівані, заснований у 1938 р. Ліванським Маронітським Орденем – Каслікський університет Святого Духа (USEK) [67]. До його складу входять дев'ять шкіл, факультетів та інститутів: бізнес-школа USEK, школа інженерії, школа архітектури та дизайну, школа юридичних та політичних наук, школа медицини та медичних наук, школа музичного виконавства, папський факультет богослов'я та вищий інститут медичних наук. Студенти університету Сент-Еспрі де Каслік вивчають проблеми глобалізації, підвищують можливості подальшого працевлаштування, зокрема в інших країнах світу.

Університет Святого Йосипа – приватний католицький вищий навчальний заклад, заснований єзуїтами в 1875 р. [68] Університет Святого Йосипа поєднує сильні сторони американської та французької систем. До структури університету, серед 13 факультетів, семи шкіл та 15 інститутів, розташованих у п'яти кампусах Бейрута та трьох університетських центрах у Сайді, Тріполі та Захлі, входить Бейрутська вища інженерна школа. Серед її пріоритетів – будівельна інженерія та збереження історичної спадщини.

Таким чином, у сучасному Лівані представлена широка гама можливостей для набуття найактуальніших компетентностей в архітектурній творчості. При цьому важливо відзначити, що архітектурна підготовка в Лівані, на відміну від моделі, що переважає в Європі, здійснюється не в технічних університетах чи інженерних школах, а інтегрована до структури багатoproфільних університетів із розвиненими гуманітарними та художніми напрямками. Різні архітектурні школи країни, конкуруючи між собою, створюють канву загальнонаціональної професійної системи, що відповідає найактуальнішим вимогам сучасності.

1.2.2. Причини й основні стадії громадянської війни 1975–1990 рр. у Лівані. Історія Лівану Нового часу позначилася двома громадянськими війнами та низкою революційних потрясінь. У 1948 р. Ліван взяв участь у першій арабо-ізраїльській війні. Після поразки Арабської визвольної армії

Ліван підписав з Ізраїлем угоду про припинення вогню, і до Лівану перебралися близько 100 тисяч арабських біженців [69].

З 1956 р. в Лівані почали посилюватися суперечності між християнами і мусульманами, які вилилися у травні 1958 р. в громадянську війну. Щоб утримати владу в країні, президент Каміль Шамун звернувся по військову допомогу до США. Американські війська перебували в країні з липня по жовтень до повної нормалізації обстановки.

У 1975 р. в Лівані вибухнула друга громадянська війна між право-християнськими силами і ліво-мусульманськими міліціями. Останніх підтримали палестинські бойовики, що знаходилися в Лівані. Війна тривала 15 років (рис. 4 А), зруйнувавши колись процвітаючу економіку країни, і забрала життя понад 150 тисяч жителів. Кровопротиття припинилося у 1990 р. підписанням Таїфських угод [44].

Сирійські війська увійшли в Ліван іще 1976 р. на прохання тодішнього уряду. Сирійська окупація тривала до 2005 р., незважаючи на офіційні вимоги президентів Лівану про виведення сирійських військ, починаючи з 1983 р. [70]. Двічі вводилися на територію Лівану війська армії оборони Ізраїлю (ЦАГАЛЬ). Перший раз у березні 1978 р. – після захоплення двох автобусів із заручниками, коли загинуло 36 і було поранено понад 70 ізраїльських громадян [71]; другий у червні 1982 р. – у відповідь на замах на ізраїльського посла в Лондоні були проведені масовані бомбардування по позиціях ОВП в Лівані [72]. Тоді ОВП піддала масованому обстрілу територію Ізраїлю, а сили ЦАГАЛЬ увійшли на територію південного Лівану. Сили ЦАГАЛЬ залишалися у південному Лівані аж до 2000 р. Після виведення військ між Ізраїлем і Ліваном було проведено чітку межу – так звану «блакитну лінію», однак ферми Шебаа на північ від Голанських висот так і залишилися спірною територією.

Недовгий період відносного спокою було перервано урядовою кризою, яку було спровоковано вбивством екс-прем'єра країни Рафіка Харірі, наступним виводом з країни сирійських військ та ізраїльсько-ліванським

конфліктом 2006 р. У 2007 р. ситуація в Лівані ускладнилася кризою навколо табору Нахр аль-Барід. 2011 р. в Лівані виник конфлікт між найбільшими парламентськими фракціями. А у 2015 р. по країні прокотилася хвиля протестів через бездіяльність уряду і політичну кризу, в ході якої парламент до 2016 р. не міг обрати президента.

1.2.3. Бейрут – столиця Лівану. Обсяги руйнувань і втрати історично-архітектурної спадщини міста в ході бойових дій. Відправним пунктом дослідження, як і кінцевою метою його рекомендацій є предметно-просторове оточення в столиці Лівану. Тому аналітика повинна спиратися, з однієї сторони, на загальні уявлення про історичне надбання й архітектурне багатство Бейрута як одного з міст, що мають всесвітнє значення, та, з іншої сторони, на предметні дані про обсяги руйнувань і втрати історично-архітектурної спадщини міста в ході бойових дій в період громадянської війни 1975–1990 рр. [73].

Перед війною Ліван був квітучою державою, його столиця Бейрут – фактичною фінансовою і банківською столицею арабського світу, країна також користувалася надзвичайною популярністю серед туристів. Ліван займає стратегічне положення у регіоні Східного Середземномор'я. Пов'язуючи Схід і Захід, море з внутрішніми районами, він був транскультурним перехрестям протягом століть. Задовго до початку громадянської війни сучасний Бейрут був широко відомий як комерційна і культурна столиця регіону. Живе та космополітичне місто служило воротами на Близький Схід і з нього і стало батьківщиною багатьох провідних банків, фінансових і бізнесових установ арабського світу. Саме тут знаходиться, зокрема, штаб-квартира Арабської спілки інженерів та архітекторів. Міські університети, театри і розвинута індустрія розваг залучали відвідувачів з усього світу.

Сьогодні невід'ємними активами міста залишаються його стратегічне розташування, ліберальне економічне середовище і вільна преса, добре облаштована банківська система, якісні освітні та медичні послуги, професійні

людські ресурси, космополітичний характер міського життя та важлива містобудівна, архітектурна, археологічна та культурна спадщина. Архітектура Бейрута уособлює історичні, культурні та релігійні впливи, які сформували це оточення.

В різні епохи до цієї скарбниці свої внески вклали фінікійці, римляни, візантійці, омейяди, хрестоносці, мамлюки, османи, нарешті французи. Назву "Bêrūt" («Джерела») було надано місту фінікійцями, але його історія налічує понад 5000 рр. Розкопки в центрі Бейруту відкрили шари фінікійських, елліністичних, римських, арабських та османських поселень. Перша письмова згадка у клинописних творах походить з кореспонденції XIV ст. до н.е. («листи Амарни») і свідчить, що Аммунір з *Biruta* (Бейрута) відправив три листи до фараона Єгипту. Бірута також згадується в листах Риб-Хадді з Бібла.

В елліністично-римські часи місто було відоме як Беритус. У 140 р. до н.е. місто було завойовано і знищено Діодотом Трифоном під час битви з Антіохіом Сидесем за трон монархії Селевкідів. Бейрут незабаром було відновлено у період еллінізму на регулярному плані і названо Лаодікеєю Фінікійською (гр. *Λαοδικεία ἢ τοῦ Φοινίκῃ*) або Лаодікеєю Ханаейською, як місто, засноване Селевкідами (Лаодика).

У першому столітті на монетах, карбованих у Бериті, було зображено голову Тихе, богині достатку, а на зворотному боці – стародавній герб міста – дельфіна, що витягує якір. Під римським правлінням місто було розширено Іродом Агріппою I та його сином Іродом Агріппою II. У в той час, серед іншого, було збудовано форум, іподром та амфітеатр, які могли вмістити до 1400 гладіаторів. У той час там поселилися ветерани двох легіонів – П'ятого македонського та Третього галльського. Бейрут, названий тоді Колонія Юлія Августа Фелікс Беритус, було піддано швидкій романізації та розширено [74]. Незабаром він став важливим центром фінікійського узбережжя імперії. Широко відома правова школа Бейрута, яку була відновлено і продовжено з 425 р. імператором Феодосієм II.

Два відомі римські юристи, Папініан і Ульпіан Доміцій, вийшли з Фінікії та викладали право за часів Северів і, коли у VI ст. візантійський імператор Юстиніан почав створювати свій Кодекс, більшість приписів було взято зі спадку цих двох юристів. Юстиніан реорганізував школу Бейрута, зробивши її однією з трьох офіційних юридичних шкіл імперії (533 р.). Через великий землетрус 551 р. установу перевели до Сидону. У самому Бейруті тоді загинуло 30.000 людей, а на всьому узбережжі Фінікії – понад 250.000.

У 635 р. Бейрут потрапив під владу арабів. У середні віки Бейрут як торговий центр у східній частині Середземного моря був затьмарений Аккою. У 1110–1291 рр. місто перебувало під владою хрестоносців. Пізніше, незалежно від того, хто номінально керував країною, турки чи мамелюки, Бейрут управляв місцевими друзькими емірами. Один з них, Фахр-ад-Дін II, оточив місто на початку сімнадцятого століття укріпленнями і проголосив незалежність, але 1763 р. Бейрут знову зайняли турки. Після короткого періоду відносного процвітання, спалахнуло повстання проти турків. На чолі його стали паші Акка Джоцар і Абдулла. У загальному розбраті і руїні роль Бейрута впала до невеликого містечка (близько 10.000 населення), за контроль над яким боролися друзи, турки і володарі Акки.

Коли 1832 р. Ібрагім-паша переміг Акку, Бейрут почав повільно оживати. 1888 р. він став столицею сирійського вілаєту, який включав санджаки Латакію, Тріполі, Бейрут, Акку і долину Бекаа. Бейрут став дуже космополітичним містом, тісно пов'язаним з Європою та Америкою. Місто було також великим центром місіонерської діяльності, але переходи у християнство ефективно запобігла різанина християн у 1860 р. (яка стала приводом для пізнішого європейського втручання). Місіонери створили вражаючу шкільну систему, в тому числі Сирійський протестантський коледж, заснований американськими місіонерами, а потім перетворений на AUB – Американський університет Бейрута. Завдяки цьому місто стало у XIX ст. інтелектуальним центром арабського світу [75].

ІСТОРИЧНА СПЕЦИФІКА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ВІДБУДОВІ БЕЙРУТА

4

А. Хронологія подій у Бейруті від початку громадянської війни у 1975 р. до післявоєнного відновлення

Б, В. Воєнні руйнування: стан району Великих готелів

Г, Д. Недобудований кінотеатр («Яйце») в районі площі Мучеників; проектна візуалізація й актуальний стан

Е, Є. Реконструкція кварталу Сайфі у VCD: нормалізація транспортної мережі та «контекстуальний» дизайн нової забудови

Рис. 4. Періодизація подій війни та післявоєнної відбудови, стан та напрями реконструкції предметно-просторового оточення

Муніципальний водогін у Бейруті побудувала британська компанія, газ провела французька, а місто багатіло на продажу шовку, що вироблявся у тутових гаях, насаджених на прилеглих схилах гори Ліван. Коли французькі інженери побудували 1894 р. сучасний порт, з'єднаний з Дамаском залізничною лінією, а 1907 р. – з Алеппо, більшу частину морської торгівлі взяли на себе французькі судна з Марселя, і незабаром французький вплив в регіоні став сильніший, ніж будь-чий іще. 1911 р. Енциклопедія Британніка повідомляла, що змішана громада міста складається: з мусульман – 36 тис. людей; християн – 77 тис.; євреїв – 2500; друзів – 400; іноземців – 4100.

Після здобуття Ліваном незалежності в 1943 р., Бейрут став його столицею. Місто продовжувало бути інтелектуальною столицею арабського світу, резиденцією багатьох поважних загальноарабських організацій, основним торговим і туристичним центром Леванту та, зрозуміло, головним політичним центром країни.

У Ліванській Республіці діє особлива політична система, так званий конфесіоналізм, за якої державну владу організовано відповідно до розподілу суспільства на релігійні громади. Треба зауважити, що країна виділяється в арабському світі надзвичайною релігійною різноманітністю. Близько 60% населення Лівану сповідує іслам (суніти, шиїти, алавіти і друзи). Чисельність християн різних конфесій в Лівані досягає, за оцінками експертів, 40,5% населення. На території Лівану діють, зокрема, православні (греко-православні) церкви, Вірменська апостольська та Сирійська православна церкви, шість східнокатолицьких церков – маронітська (західно-сирійська), халдейсько-католицька, мелькитська (греко-католицька), армянокатолицька, сирокатолицька та коптокатолицька.

Конфесіоналізм як «ліванська модель» державного устрою існує понад півстоліття. Її було створено в процесі здобуття Ліваном незалежності від Франції. Згідно з конституцією, Ліван є парламентською республікою. Асамблея представників – парламент Лівану – складається з 128 депутатів, яких обирають прямим голосуванням на чотирирічний термін. В Асамблеї

засідають 64 мусульманина (27 сунітів, 27 шіїтів, вісім друзів і двоє алавітів) і 64 християнина (32 маронітів, 20 вірмен, двоє вірмено-католиків, семеро православних, один греко-католик мелькіт, один протестант; іще одне парламентське місце залишається «на розсуд»). Парламент обирає президента, затверджує склад уряду, приймає закони і бюджет республіки.

Для того, щоб забезпечити більш-менш рівний доступ до верховної влади для всіх релігійних конфесій, було розроблено наступний порядок: президентом країни повинен бути християнин-мароніт, прем'єр-міністром – мусульманин-суніт, спікером парламенту – мусульманин-шіїт, а в уряді повинні бути порівну представлені християни і мусульмани.

Президент-мароніт обирається Асамблеєю представників на шестирічний термін, причому одна особа не може двічі займати цей пост. Президент за поданням парламенту призначає прем'єр-міністра (суніта) та його першого заступника. Після консультацій з президентом і парламентом прем'єр-міністр формує кабінет міністрів, також за принципом релігійного квотування.

Відповідно до конфесійного поділу в Лівані зароджувалися і політичні партії, які здебільшого мають релігійний характер. Християнські, сунітські, шіїтські, друзькі партії борються не один проти одного, а за місця в межах заздалегідь визначених конфесійних квот. У кожній з конфесій історично склалося кілька політичних сил, які протистоять одна одній. Ця система діяла цілком задовільно протягом трьох десятиліть, але в ній самій і в ліванському суспільстві поволи накопичувалися напруження, для компенсації яких у жорсткої схеми конфесійної влади не вистачило гнучкості. Врешті стався її колапс, і в 1975 р. почалася кривава громадянська війна.

Під час конфлікту місто було поділено на більшу, мусульманську (західну) та християнську (східну) частини. Центральна частина міста, до того фінансовий та культурний центр, перетворилася на нічийну землю. Багато жителів шукали порятунку за кордоном. Франко-американська інтервенція у 1983 р. закінчилася фіаско. Під час неї інтервенційні війська зазнали значних

втратах, у тому числі після самогубних нападів було вбито 59 французів та 241 солдат американського корпусу морської піхоти. [76]

Громадянська війна принесла Лівану величезні втрати [112, с. 43, 44]. Людські втрати були жахливими, як з точки зору втрачених життів, так і з точки зору потенціалу лідерства. Близько 170 000 людей загинуло, вдвічі більше було поранено або стали інвалідами, а близько двох третин населення зазнали певної форми дислокації. До осені 1981 р., за оцінками експертів ООН, країна зазнала збитків у розмірі від 12 до 15 мільярдів доларів США. Навіть сьогодні більш ніж одна третина населення вважається за межею бідності внаслідок війни та переміщення.

Між 1982 і 1990 рр. обсяг внутрішнього валового продукту (ВВП) скоротився на 50%, а рівень безробіття досяг приблизно 28%. Економісти підраховали, що лише прямі збитки сягнули близько USD 19 млрд. Інфляція становила 92% на рік, амортизація – 82% на рік, а виробництво, за оцінками, знизилося щонайменше на 50% від рівня мирного часу.

На рівні приватного сектора виробничі потужності промисловості скоротилися до 25% її потенціалу. Було пошкоджено близько 300 тис. будинків, спалено 40 тис. автомобілів, потужність лікарень впала до 30% довоєнного рівня. Матеріальний збиток оцінювався у USD 12 млрд., а альтернативні витрати – мінімум у USD 60 млрд.

На додаток до жахливої фінансової ситуації, було сумнівно, що уряд взагалі інституційно спроможний здійснювати реконструкцію. Громадські установи занепали впродовж війни. 900 тис. людей, або 27% населення Лівану, емігрували під час бойових дій, що призвело до масового відтоку мізків. Діапазон умінь і досвіду, що залишилися у державному секторі, різко скоротилися.

У Бейруті було зруйновано також основні компоненти базової інфраструктури. Працювало менше половини з 450 тис. існуючих телефонних ліній, працювало лише 35% потужності електростанцій, було забруднено 80% запасів води, не працювали всі фільтрувальні станції очисних споруд. Крім

того, повної реконструкції потребувала дорожня інфраструктура, працювала лише половина державних шкіл.

До 1991 р. було знищено майже дві третини міської тканини та громадських місць міста, особливо у Центральному діловому районі (*Beirut Central District, BCD*). Під час війни жодна територія не була спустошена так жорстоко, як центр ліванської столиці. Колись галасливий центр міста під кінець війни став пусткою. Район Великих готелів (серед них колись розкішні «Сент-Жорж» і «Холідей Інн»), розташований на межі центру, був ланцюгом відомих бойових майданчиків різних фракцій і лежав в руїнах. Практично всі постійні мешканці виїхали, в центрі проживали лише скватери. Берегова лінія була забруднена і безповоротно змінена роками неконтрольованого скидання побутових відходів міста, а в центрі залишилися лише завали зруйнованих будівель і уламки війни (рис. 4, Б-Д).

До війни центр міста був спільним місцем для всіх ліванців. Під час війни він став буферною зоною, що розділяла Східний і Західний Бейрут. Оскільки центр не перебував під прямим впливом жодної релігійної підгрупи до вибуху війни, здавалося, що йому «природно» судилося стати їхнім полем битви. Через увесь центр проліг руйнований простір шириною близько 500 м, який понад п'ятнадцять рр. залишався спорожненим «кладовищем національного діалогу та примирення». Низка вулиць стали непрохідні через звалища, сміття та зарослу рослинність, практично дільниці дикої природи. Багато територій все ще були заміновані та недоступні, а найбільш зруйновано будівлі, що потрапили під перехресний вогонь.

До 1975 р., до початку громадянської війни Бейрут був незаперечною комерційною та культурною столицею східно-середземноморського регіону, «Брамою Близького Сходу», резиденцією численних провідних банків, фінансових та бізнесових установ Арабського світу. Саме тут знаходяться, зокрема, штаб-квартира Арабської спілки інженерів та архітекторів і загальноарабська Організація архітекторів.

Через два десятиліття після закінчення громадянської війни, перед спалахом у 2006 р. ізраїльсько-ліванського конфлікту, місто було близьке до повернення свого минулого статусу принаймні як центру культури. Проте провідні позиції в сфері туризму було вже безповоротно втрачено на користь Дубаю та Кіпру. Під час конфлікту з Ізраїлем у 2006 р. Бейрут зазнав масованих бомбардувань і знову був значною мірою зруйнований. У травні 2006 р. західну частину Бейрута зайняли загони «Хезболли»¹.

Сьогодні невід'ємними активами міста залишаються його стратегічне розташування, ліберальне економічне середовище і вільна преса, добре облаштована банківська система, якісні освітні та медичні послуги, професійні людські ресурси, космополітичний характер міського життя. Міські університети, театри і розвинута індустрія розваг, як і колись, залучають відвідувачів з усього світу.

Столиця Лівану, незважаючи на масштабні військові руйнування, надалі має важливу містобудівну, архітектурну, археологічну та культурну спадщину. Сьогоднішнє місто зросло на стародавніх руїнах, але до кінця громадянської війни 1991 р. археологічні роботи були майже неможливі. На даний час археологам відкрилися значні райони міста, спустошені війною. У 1994 р. розкопки показали, що одна з сьогоднішніх вулиць міста, Сук Тавіле, проходить тим же шляхом, що й у грецько-римські часи.

Бейрут як у передвоєнні часи, так і внаслідок масштабної реконструкції посів численні зразки сучасної архітектури, що нерідко вражають своєю високою артистичною якістю. Тому доречно розглядати як одну з важливих складових громадського впливу на відбудову та реконструкцію Бейрута діяльність міжнародних громадських формувань з охорони пам'яток,

¹ «Хезболла» – ліванська шіїтська парамілітарна ісламістська організація і політична партія, після виборів 2005 р. має 14 своїх представників у парламенті Лівану, майже повністю контролює південну частину території Лівану, її кампанія реконструкції (Джихад аль-Біна) відповідає за численні економічні й інфраструктурні проекти в Лівані.

насамперед ICOMOS і DOCOMOMO, та їх ліванських формувань². До речі, ліванський національний осередок DOCOMOMO³ було прийнято до складу DOCOMOMO International того ж 2012 р., що й українське DOCOMOMO, на 12-му конгресі організації у фінському місті Еспоо [77] [78].

1.2.4. Документальні свідчення та історично-архітектурні дослідження післявоєнної реконструкції. Для побудови загальної картини історії досліджуваної громадсько-професійної взаємодії необхідні систематичний огляд і визначення основних груп документальних свідчень про перебіг і основні події післявоєнної реконструкції Бейрута. На даний час ця тема залишається у переліку нагальних перспективних завдань. Тим не менш, у багатій науковій літературі, присвяченій відбудові Бейрута, наявна ціла низка досліджень, у яких накопичено великий фактичний матеріал і зроблено принципові кроки до розкриття основних аспектів та ключових ідей і подій процесу відродження, у т. ч. наявні різноманітні свідчення громадської участі та професійно-громадської взаємодії.

Взагалі, неоліберальний шлях міського розвитку у Лівані після громадянської війни, призвів, на думку багатьох авторитетних критиків [79], не тільки до збільшення державного боргу, який на той час обтяжував країну, але також до відтворення конфесійного розколу в політиці та суспільстві Лівану. Критики наполягають, що про це свідчить насамперед досвід реконструкції ВСД. Цей висновок базується на аналізі політики конкретних агентів, які програмували й організовували процес реконструкції, контролювали його на всіх етапах, та самі брали у ньому безпосередню участь.

Оскільки в центрі аналізу знаходиться організаційна структура діяльності, використовується підхід, який має переважно соціологічний характер. Найчастіше при цьому згадується діяльність прем'єр-міністра

² Факти та цифри: національний комітет ICOMOS Лівану на січень 2020 р. налічував 50 індивідуальних членів, об'єднаних у два наукові комітети.

³ Ліванський осередок DOCOMOMO знаходиться за адресою: Бейрут, Ро Вох 16-6802, Вулиця Саліма Рустома База, Ашрафіє Сасін, Арабський центр архітектури; Жорж Арбід, голова.

Р. Харірі, аж до його вбивства в 2005 р. Наголошується, що цю політику було розроблено та реалізовано таким чином, щоб створювати та отримувати якомога більшу ренту на користь тих, хто інвестував в процес реконструкції.

Така спрямованість політики у визначальний спосіб вплинула на прийняття рішень у ключових установах, які займалися питаннями реконструкції. Поняття про пошук ренти використовується аналітиками для позначення широкого кола суспільних дій, та на перший план критики висувають дві групи процесів, властиві Лівану: корупцію та клієнтелізм. Залежність між цими процесами та гонитвою за збільшенням ренти є демонстрацією суті того, як національна держава та місцева політика формують розвиток та впровадження неоліберальної економічної політики.

Ця аналітика спирається на літературні джерела, по перше, про т. зв. «ліберальну розбудову світу» та, по друге, про «нове міське управління». Це дозволяє використовувати концепції та пояснення обох напрямів на доповнення моделей неолібералізму, характерних для Лівану після громадянської війни.

Вже згаданий англієць Домінік Перрінг («Археологія та післявоєнна реконструкція Бейрута») [80] наголошує, що після того, як під час війни Бейрут було на роки розділено «Зеленою лінією», що проходила через серце історичного центру міста та відділяла Захід від Сходу, невідкладними пріоритетами післявоєнної реконструкції стали воз'єднання Бейрута та відродження центру міста. До цього процесу були активно залучені археологи, що стало одною з початкових форм висококваліфікованої професійно-громадської взаємодії. Розбіжності та суперечки були присутні на кожному етапі післявоєнної відбудови, а питання спадщини були предметом гострих суперечок, що розділяло залучених археологів на протилежні табори. Аналізуючи зусилля післявоєнної відбудови, Перрінг фіксує низку успіхів та невдач. Наголошується, що програма реконструкції значною мірою покладалася на фінансування приватного сектору, а установи ліванської держави залишилися маргіналізованими, між іншим, з приводу недостатності

ресурсного забезпечення. Громадські дебати за участі професійних археологів переконали проєктувальників ширше використовувати історичний та археологічний ландшафт, хоча способи того, як це було здійснено, можуть бути піддані дискусії. Але є фактом, що археологічні розкопки та широкі громадські дебати щодо цінностей спадщини у відродженому центрі міста відіграли важливу роль у відновленні Бейрута.

У виданих в Бейруті 2018 р. матеріалах міжнародної конференції «Післявоєнна реконструкція: уроки Європи» [81] зроблено спробу ввести проблематику бейрутської реконструкції у загальноєвропейський контекст, послуговуючи при цьому досвідом провідних країн континенту, здобутим в рр. після Другої світової війни. Збірку завершує есе Президента Федерації ліванських інженерів та архітекторів та Організації арабських архітекторів Джада Табета «Реконструкція в епоху глобалізації» [ibid., р. 88-97]. На тлі доповідей європейських колег він наголошує на низці особливостей, характерних саме для Бейрута після громадянської війни.

Це, по-перше, досить часте ігнорування архітектурної спадщини колоніальної епохи, а також спадщини модернізму, незважаючи на те, що «вони є частиною нашої пам'яті, так само як і залишки османського, арабського, візантійського, римського та грецького періодів». У даному контексті Табет застерігає від спокуси прийняти вибіркового підхід, який зберігає з минулого лише ту частину, яка відповідає ідеологічному виборіві авторів і замовників проєкту реконструкції, вказуючи при цьому на повчальний приклад реконструкції бейрутського даунтауну. Коли амбітний проєкт реконструкції історичного центру довірили приватній компанії «Солідер», вона, на тлі втрати понад 80% будівель старого центру, віддала перевагу консервації у вигляді вибраних фрагментів, тобто спадщина стала комерційним інструментом для просування нерухомості.

Табет підсумовує, що діалектика сучасності проти спадщини зрештою стала не чим іншим, як специфічним вираженням в ідеології та практиці реконструкції загальної проблеми, яку являє соціальна роль архітектурно-

містобудівних ідей, у поєднанні з тим, як переосмислені образи минулого впливають на сприйняття сьогодення.

Дальший розвиток подібних поглядів на реконструкцію бейрутського даунтауну містить концептуальне есе «Ви хочете піти до Солідера?: архітектурна реконструкція та післявоєнне примирення в Бейруті», що належить Грјуа Бадеску з Близькосхідного Політико-Економічного Інституту (Бухарест, Румунія) [82]. Він розмірковує над тим, як реконструкція центру міста Бейрута вплинула на післявоєнне примирення в країні. В плані нашого дослідження автор розвиває думку, що базову ідею реконструкції бейрутського центру було нав'язано місту колишнім прем'єром Р. Харірі та концептологами компанії «Солідер», та що вона об'єктивно протирічить відчуттям і стилю життя більшості мешканців Бейрута. Бадеску вважає, що саме рішення відновити загальноміський центр було прийнято всупереч реальній ситуації та мало глибоко політичний і символічний характер. Після п'ятнадцяти рр. громадянської війни та сегрегації за конфесійною ознакою Бейрут уже функціонував навколо кількох центрів. Рішення відновити центр, з одного боку, було спробою побудувати міст до Парижа Близького Сходу довоєнних часів. З другого боку, реконструйований центр мав символічно об'єднати суспільство, розділене запеклою війною, підкреслити дивовижне розмаїття Бейрута, співіснування громад в одному міському просторі. Гасло «стародавнє місто для майбутнього» було обрано як вираз політичного наміру використати новий-старий образ Бейрута як каталізатор зростання. Вишукане, космополітичне історичне міське середовище запропонувало б належну порівняльну перевагу над чистим модернізмом столиць Затоки.

Протягом усього процесу «Солідер» виступала водночас як планувальник, розробник і менеджер центру міста. Мати як головного агента відбудови столиці приватну компанію з нерухомості, а не державну установу, було вибором Рафіка Харірі. Держава наділила «Солідер» багатьма повноваженнями, щоб реконструкція відбувалася як єдиний комплексний план, а не розрізнені дії окремих власників. За точку відліку було взято

генплан та архітектуру часів французького мандату, а не інших шарів історії міста, що відповідає бажанню відновити уявний Париж Близького Сходу.

Треба зазначити, що протягом усього періоду діяльності «Солідер» ставлення до неї характеризується двома дуже різними поглядами. Ініціатори компанії пов'язували реконструкцію центру міста виключно з «Солідер». Опозиція, насамперед політична опозиція на державному та на муніципальному рівнях, засудила діяльність фірми як незаконний напад на права власності.

Реконструйований центр Бейрута у дискурсі «Солідер» і фактично в його нинішньому вигляді, відповідає базовим критеріям сучасного *Urban Design* — багатофункціональність забудови (*mixed use*), пріоритет громадським просторам (збільшення громадських просторів на 30%, до 50% всієї території центру), загальнодоступні відкриті/зелені простори) [83], повага до спадщини (інтеграція археологічних залишків, збереження минулого) та створення громадських місць [84] (надання ідентичності як «стародавнього міста для майбутнього»).

Проте процес створення цього бездоганного міського середовища супроводжувався багатьма суперечками, зокрема незадоволення багатьох власників майна, обурення щодо знесення великих обсягів споруд у центрі, які збереглися (за деякими оцінками, «Солідер», щоб звільнити місце для реконструйованого центру, збував більше будівель, ніж під час самої війни), непослідовність у підходах до спадщини (тоді як центр міста було перебудовано в «історичному» стилі, а нові квартали, такі як Сайфі, зведено з використанням традиційної архітектури, райони, які майже не постраждали від війни, такі як Ашрафіє, зазнали знесення багатьох будівель спадщини та їх заміни на офісні вежі), та ін.

У середовищі реконструйованого центру міста знаходяться розкішні магазини та кафе. У центрі старого міста також було багато кав'ярень, вони були місцями зустрічей і спілкування. Післявоєнні кафе, квартири та магазини належать до вищої цінової категорії та не сприймаються багатьма бейрутцями

як гостинні. Реклама «Солідер» не соромиться проголошувати, що новий центр створено як ексклюзивний. Жителі Бейрута відчувають цю винятковість і часто називають реконструйований район не центром, а «Солідер», кажуть «поїхати в Солідер». Новий даунтаун вважають заповідником шейхів Перської затоки або ігровим майданчиком для багатих.

При цьому Бадеску відзначає, що, незважаючи на недоліки, «Солідер» створив високоякісний дизайн, вуличний пейзаж і будівлі, які з часом зможуть підтримувати різні типи соціальної діяльності та стати привабливим і гостинним місцем. Запроваджений високий рівень дизайнерських практик можна розглядати як каталізатор міських змін. Центр Бейрута перебудовано, і результатом є міське середовище високої якості, хоча корисне лише для невеликої частини населення. Хорошим початком було б заохочення соціального змішування, а не ексклюзивності. Як протилежний приклад наводиться занедбаний громадський простір площі Мучеників. У лютому 2005 р., після вбивства Рафіка Харірі, коли люди вийшли на вулицю, вони зібралися на площі Мучеників і приходили сюди знову і знову, з політичними цілями чи поп-концертами. Робиться висновок, що саме завдяки тому, що люди змішуються та обмінюються ідеями, багато суспільств усувають розбіжності та знаходять спільні цілі та шляхи. Тож, хоча реконструкцію центру Бейрута майже завершено, але існує можливість зробити завершальні штрихи і надати йому новий вигляд.

У інших своїх розвідках Грета Бадеску, простежуючи походження та тривання символічних змістів середовища та їхнього впливу на соціальне функціонування іде глибше в історію [85]. При цьому він продовжує користуватися методологією порівняльного аналізу, співставляє, зокрема, вплив на обличчя Бейрута його перебування під французьким мандатом і порівнюючи долі Бейрута та Сараєва в імперіях Османів і Габсбургів. Бадеску свідчить, що давнє османське минуле Бейруту і Сараєво супроводжувалося екстенсивним розростанням міст під протекторатом подальшого імперського правління – відповідно Французької та Габсбурзької імперій, а також

нещодавнім досвідом міської війни, сегрегації та післявоєнної реконструкції. Архітектурну спадщину імперій в обох містах було трансформовано, переосмислено та мобілізовано завдяки післявоєнній реконструкції міст низкою учасників: місцевою владою та політиками, архітекторами, міжнародними організаціями та інвесторами. Обговорюючи напругу між пам'яттю про імперію та сучасними процесами націотворення, дослідник стверджує, що політика пам'яті та амнезія, що оточують нещодавні війни, формують і змінюють пам'ять і спадщину імперії. Крім того переформатування міського простору виступає і як арена, і як підсилювач політики та практик пам'яті та амнезії.

Дисертація Яри Різк з римського університету Сапієнца [86] також починає з того, як компанія «Солідер» взяла під контроль післявоєнну реконструкцію, якими були основні аспекти запропонованого ними генерального плану, а також, у плані фіксації супутніх проявів професійно-громадської взаємодії, яку критику вона отримала. Багато будівель, які було експропрійовано «Солідер» в очікуванні знесення або перепланування, залишилися покинутими, у т. ч. Великий театр. Ця еkleктична будівля, яка незмінно викликає цікавість, завжди відображала умови міста; він представляє пам'ять, ідентичність і надію на об'єкт культури, оскільки генеральний план «Солідер» цього не містив. На базі ретельного аналізу авторкою запропоновано науково обґрунтований план повторного використання, що враховує фактичний стан будівлі після спроб реконструкції та повторного використання, здійснених «Солідер».

Іще ближче підійшли до проблематики професійно-громадської взаємодії автори комплексної праці «Уроки післявоєнної реконструкції: тематичні дослідження з Лівану після війни 2006 р.», створеної по гарячих слідах уже іншої Ліванської війни⁴ та виданої Ховейдою Аль-Харіті 2010 р. [87]. У цій книзі представлені роботи місцевих науковців та професіоналів, які

⁴ Ліванська війна 2006 р. між Ізраїлем і Хезболлою почалася 12 липня 2006 р. та закінчилася 14 серпня.

брали безпосередню або консультативну участь у процесі реконструкції, у т. ч. архітектори та планувальники з Відділу реконструкції, сформованого в АУВ. Вибрані тематичні дослідження (*Case Studies*) включають приклади міст і районів. Новостворений Відділ реконструкції був зацікавлений в процесах, які були б більш низовими та включали процедури участі. Представлена серія тематичних досліджень документує роботу підрозділу, ілюструє уроки, які слід винести з досвіду Лівану після Липневої війни, та пропонує, як ці уроки можна застосувати в інших місцях.

Описувані справи різноманітні за масштабом, типом втручання, методами та підходами до ситуації на місці. Досліджуються такі важливі питання, як участь громади, захист спадщини, оцінка шкоди та політика компенсації, роль держави та розбудова потенціалу, а також оцінюються успіхи та невдачі. Показано, що поінформовані, політично свідомі та соціально активні архітектори здатні позитивно взаємодіяти з громадськістю та ініціювати дискусії та громадську дію навколо питань відновлення.

Огляд історично-архітектурних досліджень процесу, проміжних і фінальних результатів Бейрутської реконструкції гідний стати предметом окремого джерелознавчої розвідки. У такому випадку його треба було доповнити спеціальною фіксацією діапазону принципово різних оцінок і поглядів на ці результати, що накопичилися з бігом часу. Втім, це завдання вже далеко виходить за межі можливостей даного дослідження. При формуванні наукового підходу до вивчення професійно-громадської взаємодії у відбудові Бейрута важливим є усвідомлення того, що досліджувана сукупність явищ і подій лежить у типологічно іншій предметній дійсності, ніж проблематика виявлення, документування, охорони та відновлення пам'яток архітектури та містобудування. Відповідно, подібне дослідження приречене мати справу не стільки з соціально-просторовими системами та структурами, скільки з явищами діяльності, мислення та суспільної організації, тобто змушене орієнтуватися на методологію діяльнісного підходу в теорії архітектури та містобудування [88], [89].

1.3. Теоретичні підходи та поширення практики громадської участі

Для характеристики історії досліджуваного питання важливо зауважити, що світоглядну основу дослідження професійно-громадської взаємодії у післявоєнній відбудові Бейрута складає розуміння того, яке співвідношення в структурі архітектурної культури ХХ століття існує між проблематикою відбудови історичних міст і теорією громадської участі (участі споживача) у прийнятті проєктних рішень.

1.3.1. Поняття громадської участі та його походження. В житті будь-якого міста наявні три головні учасники соціально-економічних процесів: місцева спільнота, яку репрезентують органи місцевого самоврядування, інвестори (підприємства, приватні компанії, підприємці, юридичні чи фізичні особи тощо) та держава (переважно у постаті місцевих органів державної влади). Кожен із цих «гравців» має свої інтереси, свої права та ресурси. Держава в сучасному місті диспонує лише частиною ресурсів. Більше того, право прийняття рішення з питань, пов'язаних із реалізацією конкретних проєктів, що визначають розвиток, належить зовсім не державі, а безпосередньо інвестору чи місцевій владі, причому їх компетенція та права охороняються законом та, відповідно, гарантуються самою державою.

Уявлення про громадську участь (англ. *Public Participation*) виникли у процесі розвитку демократії як системи державного управління. В архітектурно-містобудівній галузі важливою причиною поширення практик громадської участі стали вимоги прогресивних ідеологів міського розвитку враховувати думку громадян при прийнятті (а згодом також і при виробленні) проєктних рішень. [8], [90]

За століття, що протекло з 1-ї чверті ХІХ до поч. ХХ ст., громадянське суспільство, за допомогою буржуазних революцій, з ідеї, теоретичної конструкції трансформується у соціальну реальність. Починаючи з середини ХХ ст. забезпечення участі громадян у формуванні середовища проживання стає предметом наукового дослідження та спроб практичної реалізації.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ ТА ПОШИРЕННЯ ВІДПОВІДНИХ ПРАКТИК

5

- [I] укладання угод про наміри;
 [II] проведення громадських слухань;
 [III] неюридична адвокатура;
 [IV] захисне планування, альтернативне та арбітражне проектування;
 [V] громадські комісії з нагляду за виконанням прийнятих рішень;
 [VI] діяльність зі зв'язків із громадськістю (PR);
 [VII] ігрове моделювання розвитку, громадські розслідування по завершених проєктах, просування «архітектури спільнот»

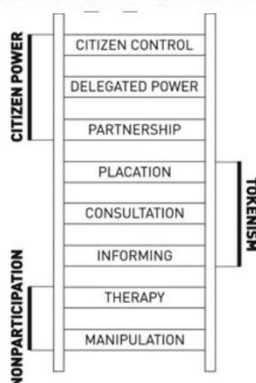
А. Життєвий цикл партисипаційних програм

Б. Громадські слухання

В. Шеррі Р. Арнштейн та її «7 сходинок участі»

Г. Пол Давідофф, робоча діаграма «адвокативного планування»

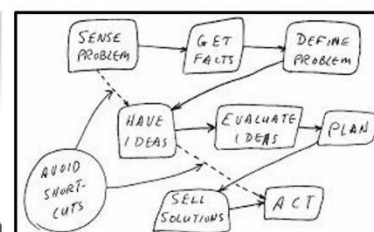

Рис.5. Програми громадської участі у прийнятті проєктних рішень (партисипаційні програми)

Сприяюче проєктування розвивалося в США як реакція на обставини та вимоги часу. У середині минулого століття народилися концепція адвокативного планування Пола Давідоффа⁵ (рис. 5 Г), а також ідеї та практика сприяючого (партисипаторного) проєктування Генрі Саноффа⁶, рис. 6 Б. У 1960-і – 1970-і роки Шеррі Арнштейн створила схему семи ступенів співучасті, яка досі зберігає актуальність (рис. 5 В).

Практикуючий ландшафтний архітектор і соціолог Рендольф Хестер заснував на факультеті середовищного дизайну в Берклі кафедру екологічної демократії, де здійснив один із наймасштабніших проєктів співпрацюючого проєктування — Малхолланд-парк у Лос-Анджелесі (рис. 6 А).

У 1969 р. було створено Асоціацію досліджень середовищного проєктування (*Environmental Design Research Association – EDRA*), міжнародну організацію, що працює на стику архітектури, містобудування та дизайну з психологією та соціологією.

Разом із практикою залучення непрофесіоналів до створення архітектурного середовища розгорнулися дослідження методів та результатів співучасті громадян в архітектурно-містобудівному проєктуванні, напр. праці К. Александера, Н. Вейтса, Ч. Невітта, Г. Саноффа та ін.

Дослідження Ш. Арнштейна, Р. Грац, П. Давідоффа, Дж. Джекобс, Дж. Тернера, Р. Свенссон зачіпають правові аспекти та практику взаємодії влади, суспільства та архітектора в процесі створення архітектурного середовища, містять велику кількість емпіричного матеріалу для розробки принципів архітектурного проєктування.

Громадська участь переважно розглядається як безперервний процес взаємодії між установою або організацією, відповідальною за прийняття

⁵ Пол Давідофф (1930-1984) американський планувальник, викладач та теоретик планування, який разом зі своєю дружиною Ліндою Стоун Давідофф розробив концепцію «адвокативного планування» (Рис.5 Г).

⁶ Сприяюче проєктування, або проєктування, що бере участь (архітектурний метод), — метод проєктування громадських просторів із залученням до процесу мешканців, місцевих громад, активістів, представників адміністративних структур, локального бізнесу, інвесторів, представників експертної спільноти та інших зацікавлених у проєкті сторін.

рішення, та громадянами, чиї інтереси можуть бути порушені прямими чи опосередкованими наслідками планованого рішення, а також владними органами різного рівня (державними або муніципальними), компетентними щодо контролю над даним видом діяльності. Така взаємодія, як мінімум, включає:

- заходи, що сприяють повному розумінню громадськістю процесів прийняття рішень відповідальним відомством та механізмів дослідження екологічних та соціальних проблем, що виникають;

- повне інформування громадськості про статус і стадії реалізації розробки (впровадження проєкту, плану або програми, вироблення політики або проведення оцінки одного з перерахованих вище), а також про можливості для отримання інформації, подання коментарів та інших способів участі;

- активний збір думок усіх зацікавлених громадян (*stakeholders*), їх сприйняття цілей та завдань проєкту, а також їх переваг щодо використання ресурсів, альтернативних стратегій розвитку та будь-якої іншої інформації щодо прийнятого рішення.

По-перше, принцип громадської участі має на увазі, що інтереси всіх верств суспільства мають бути представлені та враховані у процесі прийняття рішень. По-друге, йдеться про включення громадян в обговорення та розробку політичних, соціально-економічних, культурних програм та проєктів, про самоврядування на місцевому рівні, про вплив на прийняття рішень та контроль за їх виконанням. Громадська участь особливо важлива при вирішенні локальних проблем, що стосуються, наприклад, охорони здоров'я, стану навколишнього середовища, освіти тощо, до розгляду яких політики та державні чиновники часто підходять, не маючи детальної інформації та не відчуваючи конфлікт «зсередини».

Громадська участь становить, наприклад, стрижень Орхуської конвенції Європейської Економічної Комісії ООН «Про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля». [91] Ця конвенція отримала назву за місцем її

підписання (Орхус, Данія, 23–25 червня 1998 року), у ній наголошується на трьох провідних аспектах громадської участі:

- право на доступ до інформації
- право брати участь у прийнятті рішень та
- право на доступ до правосуддя (в тому числі і через позасудові механізми).

Можна назвати дві основні складові, які визначають сенс поняття громадської участі або партисипації. По перше, партисипація як така являє собою участь населення, зрозуміло, у взаємодії з фахівцями різних спрямувань та з представниками влади, у виробленні та прийнятті проєктних та управлінських рішень [92]. По друге, партисипація у переважній більшості випадків пов'язана зі встановленням та дотриманням балансу інтересів діючих (зацікавлених) сторін. Конкретно стосовно міського розвитку баланс інтересів – це компроміс між сторонами, досягнутий у ході прийняття рішень щодо збереження міського середовища та/або внесення в середу змін, що так чи інакше зачіпають інтереси багатьох осіб та соціальних груп.

Громадська участь при вирішенні питань міського розвитку реалізується у низці процедур, серед яких найбільш поширеними та стійкими є укладання угод про наміри, проведення громадських слухань, неюрідична адвокатура, захисне, альтернативне та арбітражне планування, громадські комісії з нагляду за виконанням прийнятих рішень, діяльність зі зв'язків із громадськістю, ігрове моделювання розвитку, громадські розслідування по завершених проєктах, просування архітектури спільнот (рис. 5 А, Б). Кожен вид процедури громадської участі має своє специфічне призначення стосовно, зокрема, етапів розгортання проєктів та/або інвестиційних програм.

1.3.2. Стихійна складова та підходи до інституалізації громадської участі в процесах міського відновлення та розвитку. Відправною точкою для наукової реконструкції моментів, процесів та середовища оформлення громадської участі є фіксація наявності інституціональних рамок і механізмів залучення професіоналів і громадськості до співучасті у відбудовчих роботах.

Після припинення воєнних дій діяльність владних органів та бізнесу щодо відновлення міської тканини та ширше – нормалізації та модернізації предметно-просторового середовища – набувають широкого масштабу та систематичного характеру. Паралельно з'являються різні форми громадської участі, джерелами яких насамперед є активність університетських спільнот і організацій третього сектора. Зовні це виглядало здебільшого виглядати як свого роду соціальна стихія, неначе «природне» зародження громадських утворень, хоча скоріше було реакцією на цілеспрямовані дії державних і муніципальних органів, тобто у взаємодії з громадськістю переважало ініціювання «зверху донизу».

Протилежна можливість зародження громадських рухів на користь відбудови з рівня безпосередньої самоорганізації міського населення (рівень «*grass roots level*»⁷, за американською термінологією), ускладнювалось внаслідок специфічних умов ліванського публічного життя.

Йдеться про стійкість етно-конфесіональної («сектантської») ідентичності та відповідних способів політичної мобілізації в Лівані після громадянської війни. Дослідження демонструють специфічний зв'язок між сектантськими елітами та діячами громадянського суспільства: з одного боку цього зв'язку реакційні еліти переслідують свої політичні та соціально-економічні інтереси, використовуючи близькі до них організації громадянського суспільства; з іншого боку, помітні постаті громадянського суспільства інструменталізують особливості ліванської «конфесіоналістичної» політичної системи та її структурні ресурси для досягнення власних переваг – організаційних чи навіть особистих.

Ця динаміка взаємного підсилення дозволяє традиційним елітам проникати у громадянське суспільство, блокувати або кооптувати його

⁷ *Grass Roots Level* або просто *Grassroots* (з англ. — «рівень коріння трави») — термін сучасної американської політології для позначення спонтанних рухів «знизу». Під *grassroots* розуміють, умовно кажучи, «справжні» рухи, організовані громадянами заради боротьби за свої права. Даний вираз може бути перекладено також як «ініціатива знизу» або «ініціатива мас».

організації, а також розширювати свої клієнтські мережі на ці організації, зв'язуючи таким чином їх можливості конструктивної участі у перебудові міста. В іншому випадку сам організації третього сектора мали б очолити зусилля для встановлення міжконфесійних зв'язків і способів політичної мобілізації, у т. ч. кинути виклик сектантській системі. Аналізу цього явища присвячена, зокрема, стаття Яніни Кларк і Басселя Саллуха з промовистою назвою «Стратегії еліти, громадянське суспільство та сектантська ідентичність у післявоєнному Лівані» [93], у якій з соціологічного пункту зору аналізуються причини «чіпкості» та впливовості історично складених етнічних та конфесійних ідентичностей у громадянському суспільстві Лівану.

Домінуючі підходи «зверху вниз» були, за логікою правлячих девелоперів, зосереджені в основному на фізичних аспектах реконструкції. Тим не менш, окрім них набули розвитку також альтернативні цілісні підходи, що певною мірою враховували складність соціально-економічних, культурних та організаційних питань, пов'язаних із формуванням антропогенного середовища. Можна, зокрема, відзначити дослідження, що велися на матеріалі поселень у Лівані, зруйнованих під час громадянської війни. Інша справа, що подібного роду дослідження проводилися, головним чином, на матеріалі малих населених місць. Відпрацювання такої ж цілісної методології для величезного Бейрута вочевидь виходило далеко за межі можливостей цих дослідницьких команд.

Наприклад, автори детального аналізу ліванського поселення Аль Бурджайн [94] спробували сформулювати уявлення про соціокультурні умови громад до катастрофи та про конкретні ситуації, що виникли після воєнних знищень. Даний аналіз було спрямовано на розуміння умов життя людей, їхніх потреб і уявлень про відбудову селища та виводив сукупність принципів, як конкретних так і загальних, якими слід керуватися в процесі відбудови саме цього поселення. Розвідка базувалася на польових дослідженнях з використанням якісного підходу, що забезпечує гнучкість і відповідає практичним умовам даної галузі досліджень. Обрана методологія дозволила

проводити динамічні дискусії з досліджуваною спільнотою та краще зрозуміти місцеві умови. Підхід до розвитку, запропонований для реконструкції, представляє принципи та передову практику, придатну для відновлення населених місць у Лівані зокрема та в подібних контекстах реконструкції в цілому. На жаль, цей і подібні прориви до цілісного гуманітарного підходу до справ післявоєнної реконструкції стосовно проблематики реконструкції столиці сформувалися надто пізно.

Короткі висновки першого розділу:

1. Науковий доробок, пов'язаний з відновленням і реконструкцією ліванської столиці, є вагомим внеском до області досліджень, присвячених післявоєнній відбудові історичних міст. За обсягом і всебічністю проблематики цей доробок можна порівняти з масивом досліджень про відновлення європейських міст після 2-ї Світової війни. Завдяки світовому значенню Бейрута проблематика його реконструкції набула широкого міжнародного розголосу, а серед публікацій переважають праці закордонних дослідників, або праці арабських авторів, виконані у західних наукових центрах.

2. За предметним спрямуванням сучасні дослідження післявоєнної відбудови історичних міст поділяються на такі основні групи:

- економічні концепції аналізу проєктів відновлення;
- соціологічні концепції;
- культурологічні концепції;
- концепції, що стосуються археологічної діяльності.

Становлення у сучасній урбаністиці культурно-історичної та середовищної парадигми актуалізувало теоретичне обґрунтування та практичні ініціативи залучення міських спільнот до прийняття рішень стосовно міського розвитку (теорію та практику партисипації).

3. Ліван – невелика за розміром, але густонаселена та надзвичайно мальовнича країна з багатою історією, яка сягає 3000 років до н. е., цінною культурною спадщиною, у т. ч. видатними містобудівними й архітектурними пам'ятками старожитності, середньовіччя та Нового часу, з розвиненою мережею міжнародних обмінів і високою концентрацією освітніх і культурно-мистецьких установ. До останньої чверті ХХ ст. Бейрут був незаперечною фінансовою столицею арабського світу й одним із головних туристичних центрів у Східному Середземномор'ї.

4. Особливості географії Лівану та його глибокі історичні корені сприяли утворенню унікального за складом суспільства, яке виділяється в арабському світі надзвичайною релігійною та етнічною різноманітністю. Своім блискучим економічним, культурним та освітнім розвитком у період від отримання 1943 р. незалежності та до поч. 1970-х рр. Ліванська Республіка багато в чому завдячила політичній системі конфесіоналізму, за якої державну владу організовано відповідно до розподілу суспільства на релігійні громади. Але саме криза цієї штучної системи в сер. 1970-х рр. була одною головних причин вибуху трагічної 15-літньої громадянської війни.

5. Громадянська війна принесла Лівану загибель близько 170 000 людей, 900 тис. емігрували під час бойових дій, до двох третин населення зазнали переміщення, обсяг ВВП країни скоротився вдвічі. Навіть тепер третина населення через наслідки війни лишається за межею бідності.

У Бейруті до 1991 р. було знищено більше 60% міської тканини та громадських місць, через увесь центр проліг руйнований простір завширшки півкілометра. Було кардинально змінено структуру розселення соціальних та етно-конфесіональних груп, зруйновано основні компоненти інфраструктури, закрилися половина державних шкіл. Забруднено та змінено берегову лінію, а у колишньому Центральному діловому районі залишилися лише завали зруйнованих будівель.

Відбудова розгорнулася відразу після закінчення боїв, а за два десятиліття місто було близьке до повернення свого минулого статусу,

принаймні як центру культури. Проте провідні позиції у банківській справі та у сфері туризму було безповоротно втрачено. Сьогодні невід'ємними активами міста залишаються його стратегічне розташування, ліберальне економічне та культурне середовище і вільна преса, якісна освіта та система обслуговування, космополітичний характер міського життя та багата культурна спадщина.

6. Узагальнюючий огляд робіт, що містять документальні свідчення та спроби історично-архітектурного дослідження післявоєнної реконструкції дозволяє виділити ключові моменти, навколо яких впродовж цього періоду концентрувалася професійно-громадська взаємодія.

Соціологічна критика неоліберального шляху міського розвитку впродовж усього періоду відновлення закидає державній політиці післявоєнної реконструкції нереалізованість проголошених пріоритетів післявоєнної реконструкції – возз'єднання Бейрута та відродження центру міста (Д. Перрінг).

Паралельно гострі дискусії щодо пріоритетів і методів збереження історично-культурної спадщини розгорнулися в гроні професійних археологів за участі культурної громадськості. Ця дискусія привернула увагу до ігнорованої спадщини колоніальної епохи та доробку архітектури модернізму (Дж. Табет).

Політична опозиція на державному та муніципальному рівнях влади схильна засуджувати діяльність компанії за незаконний напад на права власності як і за те, що «Солідер», щоб звільнити місце для реконструйованого центру, збував більше будівель, ніж їх було зруйновано під час війни.

Головну увагу процедурам громадської участі приділяв створений після війни Відділ реконструкції АУВ (Х. Аль-Харіті), виказуючи зацікавленість у процесах, які були б більш низовими, та в аналізі з погляду цінностей ідентичності, пам'яті та спадщини; про які не повинно забувати у поспіху термінової реконструкції та під тиском комерційного інтересу.

Поінформовані, політично свідомі та соціально активні архітектори здатні позитивно взаємодіяти з мешканцями та громадськими формуваннями,

ініціюючи дискусії та громадську дію навколо оцінки успіхів і невдач, захисту спадщини та розбудови потенціалу, визначення нанесеної шкоди та вироблення політики компенсації, а також ролі держави та місцевого самоврядування.

7. Уявлення про громадську участь – важлива складова розвитку демократичного державного управління. В архітектурі та містобудуванні практики громадської участі поширилися на вимогу враховувати думку громадян при прийнятті проєктних рішень. З сер. ХХ ст. участь громадян у формуванні середовища стає предметом досліджень і практичної реалізації, насамперед у США та в Європі.

Партисипація ефективно служить встановленню та дотриманню балансу інтересів діючих сторін, конкретно – розумним компромісам при прийнятті рішень щодо збереження міського середовища або внесення в середу змін, що зачіпають суттєві інтереси соціальних груп.

Громадську участь реалізує низка процедур: укладання угод про наміри, громадські слухання за проєктними пропозиціями, неюрідична адвокатура, захисне, альтернативне та арбітражне планування, громадські комісії з нагляду за виконанням прийнятих рішень, зв'язки з громадськістю, громадські розслідування по завершених проєктах.

8. Після припинення воєнних дій діяльність владних органів та бізнесу щодо відновлення та модернізації міського середовища Бейрута набувають широкого та систематичного характеру. Паралельно з'являються різні форми громадської участі – активності університетів, організацій третього сектора тощо, як реакція соціальної стихії на дії держави та муніципальних органів. Переважає ініціювання взаємодії «зверху донизу».

Зародження громадських рухів з рівня безпосередньої самоорганізації населення було ускладнене специфікою ліванського суспільства – стійкістю етно-конфесіональної ідентичності та відповідної політичної мобілізації після громадянської війни. Динаміка взаємодії дозволяє традиційним елітам

проникати у громадянське суспільство та зв'язувати можливості його конструктивної участі у перебудові міста.

Домінуючі підходи «зверху вниз» були зосереджені на фізичних аспектах реконструкції, та набули певного розвитку також альтернативні підходи. Щоправда, вони проводилися у малих поселеннях, бо створення цілісної методології для Бейрута виходило за межі актуальних можливостей прогресивних дослідницьких команд, і прориви до дієвого гуманітарного підходу у справах післявоєнної реконструкції сформувалися надто пізно.

РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНО-ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ВІДБУДОВІ БЕЙРУТА

2.1. Зародження громадської участі в ситуації завершення війни та розгортання програм відбудови та реконструкції ліванських міст

Появу інституціональних рамок і механізмів залучення професіоналів і громадськості до співучасті у відбудовчих роботах природно було б шукати у післявоєнному періоді, при чому рівно можливими є їх як би стихійне, «природне» зародження в активності університетської громадськості чи організацій третього сектора, як і ініціювання взаємодії з громадськістю з боку державних або муніципальних органів.

2.1.1. Ініціювання, організація та публічна презентація проєктів відновлення Бейрута. Як уже було сказано, у підґрунтя дослідницького метода кладеться реконструкція послідовності ключових подій в процесі повоєнного відновлення ліванської столиці. В якості одного з важливих пунктів на цій часовій лінії треба позначити, як і коли відбулося зародження громадської участі. Можна з певністю припустити, що це мало статися в ситуації завершення громадянської війни та розгортання програм відбудови та реконструкції ліванських міст.

Знову ж таки, розумно припустити, що появі подій громадської участі у відбудові мали передувати ініціювання та організація з боку владних структур проєктів відновлення Бейрута, а також їх публічна презентація. З цього пункту зору припустимою є також гіпотеза про появу прецедентів громадської участі у ліванській столиці ще задовго перед вибухом громадянської війни, наприклад у зв'язку з «планом Екошара» (1961–1963 рр.), його замовленням, опрацюванням, презентаціями, аналізом і численними переробками [95].

Французький архітектор-урбаніст Мішель Екошар (1905–1985) відомий своїми програмними розробками для міст Азії, Африки та півдня Франції, але насамперед для країн Близького Сходу, зокрема для Сирії (починаючи з 1930

р., у т. ч. в Дамаску, Пальмірі, Басрі, Антіохії) і для Марокко (Касабланка, 1946–1952 рр.). Екошар відзначився активною діяльністю в CIAM (1953 р.) і марокканській проєктній групі GAMMA (поч. 1950-х рр., у співпраці з відомою трійкою вихованців Корбюзьє Ж. Канділісом, А. Йосичем і Ш. Вудсом). Вперше Екошар брав участь у розробці генерального плану для Бейрута ще 1943 р.

У різні роки він проєктував також у Пакистані (ун-т Карачі), Гвінеї (міста Сабенде і Фріа), на Мартініці і Корсиці, у Мартігу, Дакарі, Тебрізі, Мешхеді, Маскаті та Тегерані. Будівлю Національного музею в Кувейті, запроєктовану Екошаром, було закінчено 1986 р., вже після смерті архітектора.

У к. 1950-х рр. Екошар повернувся до Лівану і створив плани міст Сайди (1956–1958 рр.) та Біблоса (1959–1960 рр.) З 1960 по 1964 рр. він проводив у Лівані низку архітектурно-містобудівних досліджень. У 1963–1964 рр. він розробив генеральний план Бейрута та його передмість, саме «план Екошара» (рис. 7 А), наполягаючи на важливості інтегрувати розвиток столиці в регіональну та національну стратегію.

2.1.2. Містобудівні стратегії після II Світової війни, напередодні та в ході громадянської війни. Щоб знизити надмірну централізацію міста і зупинити зростання нетрів, Мішель Екошар запропонував створити другий центр на півдні Бейрута і провести через місто прибережні магістралі, що з'єднують північ і південь країни [96]. Прийнятий, після численних змін, у 1964 р. генеральний план мав мало спільного з первісною концепцією, хоча його все іще називали планом Екошара. План представляв собою серію концентричних кілець з історичним центром в середині. Визначення пріоритетів, безсумнівно, проходило під тиском корпоративних інтересів в сфері нерухомості. Розвитку інфраструктури в передмістях не приділялося належної уваги. Перераховані вище фактори сформували вибухову основу для початку громадянської війни. Під час війни місто було поділено на дві частини – християнську та мусульманську. Так звана «зелена лінія» проходила по

дорозі на Дамаск (рис. 2 А). Це призвело до посилення поділу та ізоляції різноконфесіональних районів і створення в них субцентрів.

Перший проєкт реконструкції було представлено у 1977 р., уже під час громадянської війни, що спалахнула 1975 р. Тоді ж з'явилася Рада розвитку і реконструкції (CDR). Протягом перших шести років після заснування CDR заклала основи загального плану відновлення і розвитку країни, забезпечив необхідне фінансування для головних проєктів. Під час цього періоду було розроблено основні містобудівні передбачення з планування Бейрута та його околиць. За експертної допомоги паризької містобудівної майстерні APUR (*L'Atelier Parisien d'Urbanisme*) генплан було закінчено і затверджено.

Концептуальна основа плану будувалася на наступних принципах:

- збереження, по можливості, початкового стану та форми власності міських територій;

- повернення центральній частині її традиційної ролі як об'єднуючої сили для багатоконфесійної структури ліванського суспільства;

- вдосконалення інфраструктури центру;

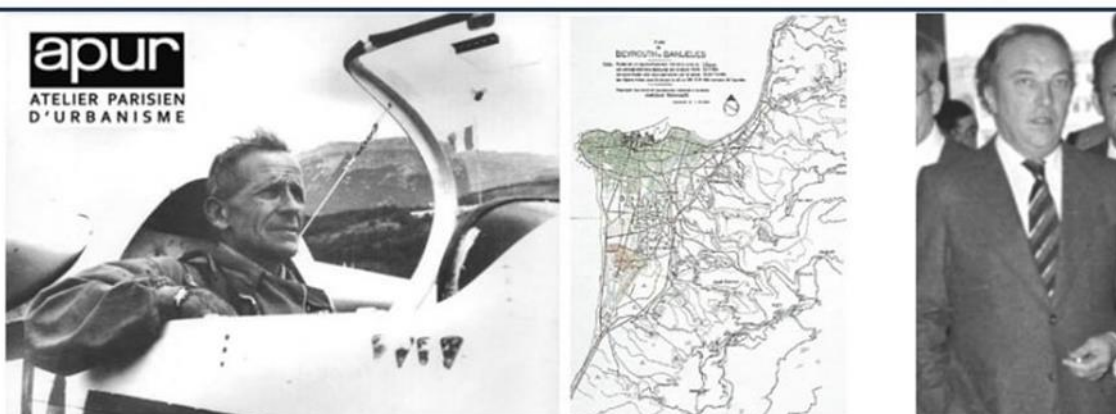
- відновлення особливо зруйнованих територій шляхом створення компаній з торгівлі нерухомістю та іншими методами, закріпленими у містобудівному законодавстві.

Проєкт реконструкції в цілому був консервативний. Передбачалося повне збереження планувальної структури і фасадів будівель [97]. Ті будівлі, відновлення яких було вкрай складним, могли бути знесені, але згодом їх мало бути зведено строго за початковим планом. Проєкт передбачав тільки розширення транспортних магістралей. Але в зв'язку з новими спалахами війни проєкт було відкладено.

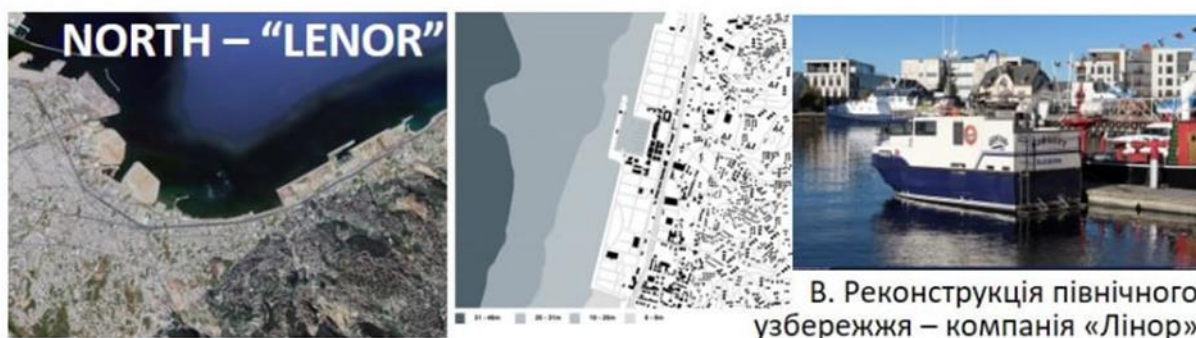
Інший проєкт реконструкції було запропоновано 1982 р. архітектором Жаном Війєрвалем (Jean Willerval), професором Національної школи образотворчих мистецтв в Парижі (рис. 7 Б). Цей проєкт радикально відрізнявся від попереднього. Він передбачав повне знесення існуючої забудови і зведення нових кварталів «в східному стилі», так як проєкт

ЗАРОДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ В СИТУАЦІЇ
ЗАВЕРШЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ
ТА РОЗГОРТАННЯ ПРОГРАМ РЕКОНСТРУКЦІЇ

7

А. Мішель Екошар і його план Бейрута та передмість, 1963 Б. Жан Війерваль

В. Реконструкція північного узбережжя – компанія «Лінор»

Г. Реконструкція центральної частини Бейрута – компанія «Солідер»

Д. Реконструкція південно-західних передмість – компанія «Еліссар»

Рис. 7. Головні проекти реконструкції та компанії-забудовники

фінансувався Саудівською Аравією. За три місяці було знесено близько 233 будівель та вивезено 50.000 м³ будівельного сміття (особливо постраждав район площі Мучеників). Безумовно, подібні дії зустріли хвилю опору. Тому реалізацію проєкту було припинено.

Великою проблемою для міста стала нова хвиля міграції. У період війни були великі переміщення населення, як всередині країни, так і за її межами. Близько 350.000 осіб збігло в Бейрут. В основному вони селилися в спорожнілих передмістях і незаконно побудованих будинках. Почалася хаотична забудова передмість, яка не мала єдиної планувальної структури. Кількість новозбудованих будинків у Бейруті в період з 1984 по 1987 рр. порівняльна із забудовою попередніх 30 років. Інтенсивна забудова та розвиток технічної інфраструктури призвели до безконтрольного хаотичного розростання Бейрута, яке загрожувало екологічною катастрофою.

2.1.3. Мультидисциплінарна аналітика як передумова публічної дії.

Післявоєнна реконструкція та організації структур управління, особливо на стадії проєктування, мали спиратися на ту чи іншу форму комплексних передпроектних досліджень та пошукових робіт. У свою чергу, необхідною передумовою громадської участі як відповідальної публічної дії мали бути певні форми мультидисциплінарної аналітики.

Великі надії та, відповідно, велика відповідальність були прив'язані до управлінського органу, що з'явився ще на початковому етапі війни, – Ради розвитку та реконструкції (фр. *Conseil de développement et de reconstruction*, CDR) — державної установи, створеної у 1977 р. для ініціювання реконструкції Лівану та планування розвитку території.

В період після закінчення бойових дій численні впливові чинники змусили віддати реконструкцію центру Бейрута в приватні руки. Це, по-перше, роздроблена адміністрація, яка на той час не була здатна сформулювати, запровадити або контролювати рамки розвитку; по-друге, обмежені або відсутні фінансові можливості для реалізації проєктів такого масштабу і, що найважливіше, складне переплетіння прав власності [98], [99].

ЗАРОДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ В СИТУАЦІЇ
ЗАВЕРШЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ
ТА РОЗГОРТАННЯ ПРОГРАМ РЕКОНСТРУКЦІЇ

8

Реконструкція та розширення
порту Бейрута

А. Міжнародні кооперанти – корпорація Р. Харірі «Огер Сауді» (також «Огер Ліван») та консалтингова група Дар Аль-Хандаса (DAR)

**ЛІВАНСЬКИЙ ОРДЕН
ІНЖЕНЕРІВ ТА АРХІТЕКТОРІВ**

Б. Вітчизняні експертні об'єднання – Ліванський орден (спілка) інженерів та архітекторів, Бейрутська Лабораторія Міста (при Американському університеті Бейрута)

Рис.8. Вхідження міжнародного будівельного бізнесу та консалтингу і спроби залучення громадських формувань ліванських професіоналів

На цьому тлі новопризначена CDR доручила запропонувати генеральний план реконструкції центру міста, який мав фінансуватися приватним сектором, консультаційній корпорації Дар ель-Хандаса (*Dar al-Handasah. Shair and Partners, DAR*)⁸, рис. 8 А. Генеральний план було представлено громадськості у 1991 р., разом із проєктом закону, який окреслював набір механізмів його реалізації. Було запропоновано внести зміни до нормативно-правової бази CDR, щоб дозволити створення компанії з нерухомості для виконання процесу реконструкції.

Ця пропозиція викликала гарячі політичні дебати, які засуджували помилкові правові та технічні підходи до проєкту. Спілка інженерів та архітекторів Бейрута [100], рис. 8 Б, взяла активну участь у детальному розгляді пропозиції, звітуванні до CDR та сприянні участі експертів та різних зацікавлених сторін, залучених до проєкту. Тим самим бодай уперше в цей складний період було маніфестовано можливість і необхідність залучення професійної проєктно-технічної еліти до взаємодії з державними установами. Незважаючи на значний розмах цих зусиль, відчутного впливу вони не дали.

Як вужчий, але значно більш структурований приклад професійно-громадської взаємодії, а також системного підходу до того, як у підставу практичної дії може бути покладено поліпредметний науково-практичний аналіз, можна навести підписання угоди про співпрацю між муніципалітетом Бейрута та регіональною радою Іль-де-Франс щодо реконструкції парку Хорш Аль-Санаубар у Бейруті. Ця угода 1992 р. передбачала фінансування реконструкції через здійснення конкурсу дослідницьких проєктів. Відтоді парк був закритий для відвідування, за винятком невеликих пробних періодів і на підставі отримання спеціальних дозволів на в'їзд. У 2009 р. на основі попередньо відзначених розробок і за фінансової підтримки Близькосхідного відділення Фонду Гайнріха Белля було розпочато практичне дослідження, щоб

⁸ Дар аль-Хандаса (англ. *Dar al-Handasah. Shair and Partners*), скорочено DAR – потужна міжнародна консалтингова компанія, що діє в галузях архітектури, інженерії, планування, екології та економіки. Заснована у 1956 р., сьогодні вона є найбільшою інжиніринговою компанією на Близькому Сході та восьмою за величиною у світі.

задокументувати статус парку як громадського простору Бейрута, повернути парку суспільну пам'ять і запровадити питання його відновлення до сфери публічної дискусії.

Результатом стала мультидисциплінарна книга про дослідження, критику, мистецтво та активізм, яку було опубліковано в березні 2010 р. під назвою «На краю міста». Спільна робота — це критика сприйняття міського простору, яка спирається на історичні розповіді про парк і використовує міждисциплінарний аналіз для прочитання складності простору. Замість того, щоб розглядати парк як ізольовану рекреаційну міську програму, робота концептуалізує парк як продовження культурних та інфраструктурних ландшафтів міста. Робота охоплює питання простору та місця, пам'яті, громадянства, соціальних практик, міського управління, активізму, середовища, дискурсу та дизайну. Проєкт розпочинався з усвідомлення обов'язкового характеру донесення досліджень до широкої аудиторії та інформування про шлях політичних змін, сучасні емпіричні висновки, на які він спирається, та про прийняті концептуальні рамки. Відтак книга виступає у якості спільної платформи для багатьох сторін, зацікавлених у розвитку міського простору Бейрута та для конфігурування точок зору професіоналів різних дисциплін, які формують знання про громадський простір Бейрута.

Сучасні міждисциплінарні аналітичні осередки, на зразок, наприклад BUL (англ. *Beirut Urban Lab*) – Бейрутської Лабораторії Міста (рис. 8 Б). Це дослідницькі простори для співпраці, які належать до іншого покоління і повстали десь через чверть століття після громадянської війни. Конкретно дана лабораторія займається вивченням урбанізації шляхом документування та аналізу поточних процесів трансформації в Лівані та природному та антропогенному середовищі його регіону. BUL включається як співрозмовник і учасник академічних дебатів про історичну та сучасну урбанізацію зі своєї позиції на Глобальному Півдні, яка значною мірою базується на досвіді післявоєнної відбудови Бейрута.

BUL працює над матеріалізацією свого бачення екосистеми змін, яке базується на критичних запитах і заангажованих дослідженнях, і керується відданими міськими громадянами та колективами, які прагнуть до справедливих, інклюзивних і життєздатних міст. Вона – гарний приклад нового покоління аналітичних інституцій, що базуються на спадщині нових міських дослідницьких ініціатив, починаючи з 2006 р.

Напад Ізраїлю на Ліван, що тривав з 12 липня до 14 серпня 2006 р., став ключовим моментом, навколо якого об'єдналися багато викладачів AUB – конкретно, відділення Архітектури та Дизайну (ArD). Разом і окремо Ахмад Гарбі, Ховайда Аль-Харіті, Мона Фаваз і Мона Харб відреагували, спрямувавши свій досвід на подолання впливу та наслідків війни як на особистому, так і на професійному рівнях. Ахмад Гарбі разом із медіа-командою Samidouh виготовляв щоденні карти ізраїльського нападу на Ліван, прокладаючи шлях для розуміння Лабораторією карт як потужних інструментів для медіа-активізму.

2.1.4. Організаційна та просвітницька роль архітектурної критики.

Разом з професійною аналітикою природно було б очікувати наявності певних форм архітектурної критики, без організаційної та просвітницької ролі котрої важко уявити будь-які прояви партисипації. Критична думка була глибоко порушена трагічними подіями та наслідками війни та суттєво вплинула на створення навколо проблем реконструкції атмосфери напруженого інтелектуального пошуку. Ця активність формувалася протягом всього післявоєнного десятиліття і захопила не тільки ліванських архітекторів і дослідників, але також інтелектуалів з багатьох країн світу.

Своє «критичне розслідування» під назвою «Претензія на Бейрут: міський наратив і просторова ідентичність в епоху Солідера» професор Сари Макдісі з Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі, американський літературознавець палестинського та ліванського походження, видав іще у 1997 р., менш ніж за три роки після утворення компанії «Солідер». Воно може служити вірним віддзеркаленням надій, що поклалися в ту пору на проєктах

відбудови Бейрута. Макдісі фіксує, що ядро центру Бейрута перетворилось на пустку, а на тисячі квадратних метрів поблизу Площі мучеників залишилися нечисленні рештки історичної забудови, а кілька прилеглих ділянок складаються з мозаїки будівель, призначених для відновлення, та голих місць, де колись знаходилися будівлі або ринкові комплекси, руїни яких знесено бульдозером. Далі автор пише про те, що «розпочато новий сміливий проект реконструкції, який під егідою єдиної компанії ('Solidere') обіцяє внести нове життя в центр міста» та наводить гасло компанії: «Бейрут — Стародавнє місто для майбутнього». [101] «Критичне розслідування» С. Макдісі, таким чином, свідчить про цілковиту довіру до тогочасної офіційної програми реконструкції.

Вже у перше десятиліття масштабної діяльності «Солідер» історично-культурно та соціально-політично налаштованим критикам ставало надалі ясніше, що технократична перемога над наслідками практично не зачіпає глибинних причин руйнівного внутрішньо ліванського протистояння. Власне цей підхід демонструють, наприклад, Лейла Фаваз і Самір Халаф. Їх «Громадянське та негромадянське насильство в Лівані: історія конфлікту між громадами» [102] є спробою віднайти вихід з цивілізаційної кризи, через яку проходять Ліван і його столиця, заглиблюючись у коріння складних і давніх громадянських, етно-конфесіональних і територіальних конфліктів у ліванському суспільстві, які, згідно їх рефлексії спровоковані століттями не тільки внутрішніх поділів, але, принаймні тою ж мірою, протистоянням сусідів і великих держав, чий інтереси перетиналися на землях Леванту.

Самір Халаф — ліванський соціолог родом з Бейрута, професор AUB Колумбійського ун-ту в Новому Йорку, багато писав про арабський світ і зокрема про Ліван; у 2020 р. його книга «Серце Бейрута» увійшла до десятки найкращих книг про Ліван. Його співавторка Лейла Фаваз — ліванський історик, професор Університету Тафтса в Бостоні, директор-засновниця тамтешнього Центру досліджень Східного Середземномор'я Фареса.

Згідно з думкою авторів, національний імідж Лівану протягом більшої частини його політичної історії був пов'язаний із трьома групами непримиренних явищ: зтяжною та витісненою ворожнечею, відновленням спільної солідарності, а також нездоланною залежністю, а часто й підпорядкуванням зовнішньому патронату чи іноземному втручання. Досліджуючи постійний характер цих трьох основних елементів, можна краще зрозуміти дестабілізуючі наслідки взаємодії між внутрішніми поділами та зовнішніми дислокаціями та, як наслідок, зміну форми та величини колективних протистоянь. Внутрішні розбіжності, як правило, є побічним продуктом глибоких культурних розколів, притаманних жорстким общинним, конфесійним та іншим споконвічним сегментарним прихильностям. До них додається нерівномірність соціально-економічних та культурних змін і перетворень, які завжди мали суперечливий вплив на відносне становище окремих спільнот.

Суперечливими є також і зовнішні джерела, що впливають і роз'єднують теж принаймні в трьох аспектах. По-перше, у попередніх і новіших епізодах колективних чвар, в міру того, як країна дедалі більше втягувалася в суперництво великих держав, її неможливо було захистити від дестабілізуючих наслідків такої боротьби. Упосліджені та маргіналізовані групи, жертви внутрішньої соціально-економічної нерівності чи політичного нехтування шукали зовнішнього захисту та патронату, тоді як іноземні держави, прагнучи проникнути в регіон, завжди були охочі кинути в бійку. Таке втручання майже завжди посилювало поляризацію угруповань і поглиблювало джерела ворожнечі, тож Ліван знову і знову ставав об'єктом і жертвою цієї діалектики «зсередини-зовні».

Ще складніші та більш багатовимірні приклади критичного аналізу, демонструє наступне покоління критиків, яке виступило на арену громадської взаємодії на порозі 2010-х рр. Ця різноспрямована стихія гуманітарної критики має той стосунок до досліджуваної архітектурно-урбаністичної

проблематики, що в усіх згадуваних критичних розвідках невід’ємно присутній просторовий аспект.

Ось, наприклад, доктор Крейг Ларкін, директор Центру вивчення розділених суспільств (*Centre for the Study of Divided Societies, CSDS*) у лондонському Кінгс-коледжі в есе «Перетворюючи Бейрут: протистояння пам’яті, простору та міської уяви ліванської молоді» [78] аналізує багатовікову нескінченну здатність міського простору Бейрута до переосмислення та трансформації як наслідок міграції, завоювань, торгівлі та внутрішніх конфліктів. Особливу увагу Ларкін приділяє останнім трьом десятиліттям – насильницькому самознищенню центру міста, його комерційному відродженню, а на межі 2000-х та 2010-х – національним змаганням, коли опозиційні політичні сили намагалися мобілізувати масові демонстрації та зайняти стратегічний простір. Свій аналіз Ларкін зосереджує на тому, як повоєнна молодь пам’ятає, уявляє та просторово зустрічає своє місто. Цей підхід можна було б назвати своєрідною соціологічною урбан-семіотикою, бо автор відслідковує, як відбудований на ново міський ландшафт Бейрута з його залишками війни, місцями переміщення та зміненими околицями з одного боку впливає на ідентичність, соціальну взаємодію та сприйняття минулого, а з другого – як він інформує про них.

Спираючись на аналіз соціального конструювання сприйманого, осмисленого та пережитого простору в традиції Анрі Лефевра і досліджуючи притаманну напруженість під час зіткнень післявоєнної молоді з історією, пам’яттю та спадщиною, Ларкін представляє динамічну та складну міську уяву Бейрута. У досліджуваному часово-просторовому континуумі міських виділяються ключові місця (а саме діловий центр, перебудований «Солідер» і важливі часові моменти, як Інтіфада Незалежності 2006 р., та розкриваються три повторювані напруги, очевидні у взаємодії ліванської молоді зі своїм містом: дислокація та звільнення, видовище та учасник, плюралізм та розрив. Крейг Ларкін прагне заохотити ширшу дискусію про природу післявоєнного

відновлення та побудови відновленого громадського простору на тлі глобального споживацтва та кампаній консервації спадщини.

Характерним для даного напрямку соціокультурної критичної аналітики є також доробок доктора Сари Фрегонезе з англійського університету в Бірмінгемі, дослідниці політичної географії із досвідом вивчення Близького Сходу. Її висновки стосуються зв'язків між геополітикою, безпекою та міським простором, а також того, як геополітичні ситуації та події, насамперед збройні конфлікти впливають на повсякденне життя міст, їх антропогенне середовище та мешканців.

Результатом її проникнень у проблематику регіону з різних сторін стали книжки «Канікули в небезпечній зоні. Переплетіння війни та туризму» (2018), «Війна і місто. Міська геополітика в Лівані» (2019) та «Розмежування в серцях: щоденні міські кордони в Бейруті» (2019), численні статті й есе, видання тематичних збірок, організація публічних дискусій тощо. У її текстах і виступах проблематика ліванських воєн і реконструкцій розглядається, як і у Л. Фаваз і С. Халафа, в широкому, щонайменше міжрегіональному масштабі неспокійного сучасного світу.

В есе 2012 р. «Міська геополітика через 8 років. Гібридні суверенітети, повсякденність і географія миру» [103] Фрегонезе зв'язує геополітичну й урбаністичну проблематику. Вона критично осмислює, яким чином такі події в містах, як 11 вересня та Арабська весна, позначили перші два десятиліття століття, в якому більшість населення світу житиме в містах. У цьому есе розглядаються поточні та потенційні майбутні дебати про зв'язок між містами та геополітикою, зокрема геополітикою міською.

Зміст цього аналізу вочевидь тісно зв'язаний з тими явищами, що спостерігалися в воєнних і повоєнних подіях у Бейруті. Робиться, зокрема, наголос на трьох відносинах: між містом і суверенітетом; між офіційними та повсякденними міськими практиками; між насильницькими та мирними географіями. Аналітик вказує на три напрямки потенційної актуалізації теми геополітики та міста. Перший шлях веде до оцінки складних відносин між

державою та недержавою (ясна алузія до взаємин між державою і проєктом «Солідер» у післявоєнному Бейруті), які сьогодні стають дедалі актуальнішими та помітнішими. Другий стосується географії повсякденного, неофіційного, незапланованого. Третя позначає можливість позитивної перспективи, тому що стосується міської геополітики миру, а не зосередження лише на війні та її ун.Зикненні.

2.2. Інституціональні рамки та механізми залучення професіоналів і громадськості до співучасті у відбудовчих роботах

Хронологія та рушійні сили подій громадянської війни, її причини та наслідки цікавлять у даному контексті не самі по собі, а в їх специфічному, архітектурно-урбаністичному відбитті. Тому важливу групу вихідних даних складають відомості про структуру професійної архітектурно-містобудівної сфери в Лівані [104], способи регулювання її діяльності, систему підготовки, персоналії впливових проєктувальників і науковців та міжнародні зв'язки даної професійної групи.

2.2.1. Новації в структурі містобудівної влади після 2-ї Світової війни. Практика реконструкції Бейрута стала предметом розгляду в контексті широкої аналітичної роботи, у т. ч. в предметах соціології, політичної географії, містобудівного та стратегічного планування тощо [105]. На досвіді Бейрута з'ясовується, що сучасне постконфліктне відновлення пов'язано з рішенням своєрідної дилеми реконструкції. З одного боку, постконфліктне відновлення територій є своєрідним «полігоном» для розвитку, перетворення містобудівних систем і запровадження нових планувальних рішень. З другого, аналіз історії і результатів відновлення Бейрута дозволив виявити, поруч із низкою позитивних факторів, які вплинули на розвиток міста, також деякі небезпеки подібних планувальних моделей, які потенційно можуть спричинити нові суспільні конфлікти.

Столиця Лівану до війни, що почалася 1975 р., була одним з найважливіших економічних, культурних та інформаційних центрів Близького Сходу, завдяки послідовному розвитку ліберальної економічної системи

вільного підприємництва. [106] Залучення іноземних інвестицій і створення філій великих іноземних компаній сприяли модернізації інфраструктури і розвитку порту і аеропорту. Розвивалися виробничі зв'язки з сусідніми арабськими країнами; вживалися заходи для забезпечення свободи слова, високого рівня освіти і модернізації політичної системи. Все це повинно було стати гарантом стабільності у цьому неспокійному регіоні. Обраний 1958 р. президентом Фуад Шехаб (рис. 9 Б) у якості ключових цілей розвитку країни позначив збалансований розвиток регіонів і контроль над зростанням столиці.

Доказом рішучості уряду стало вперше прийняте містобудівне законодавство. У затвердженому 1963 р. Законі про містобудування було закріплено нові містобудівні принципи і підходи до проєктування. Всі права на прийняття рішень щодо територій, які потребують планування, було надано містобудівній владі.

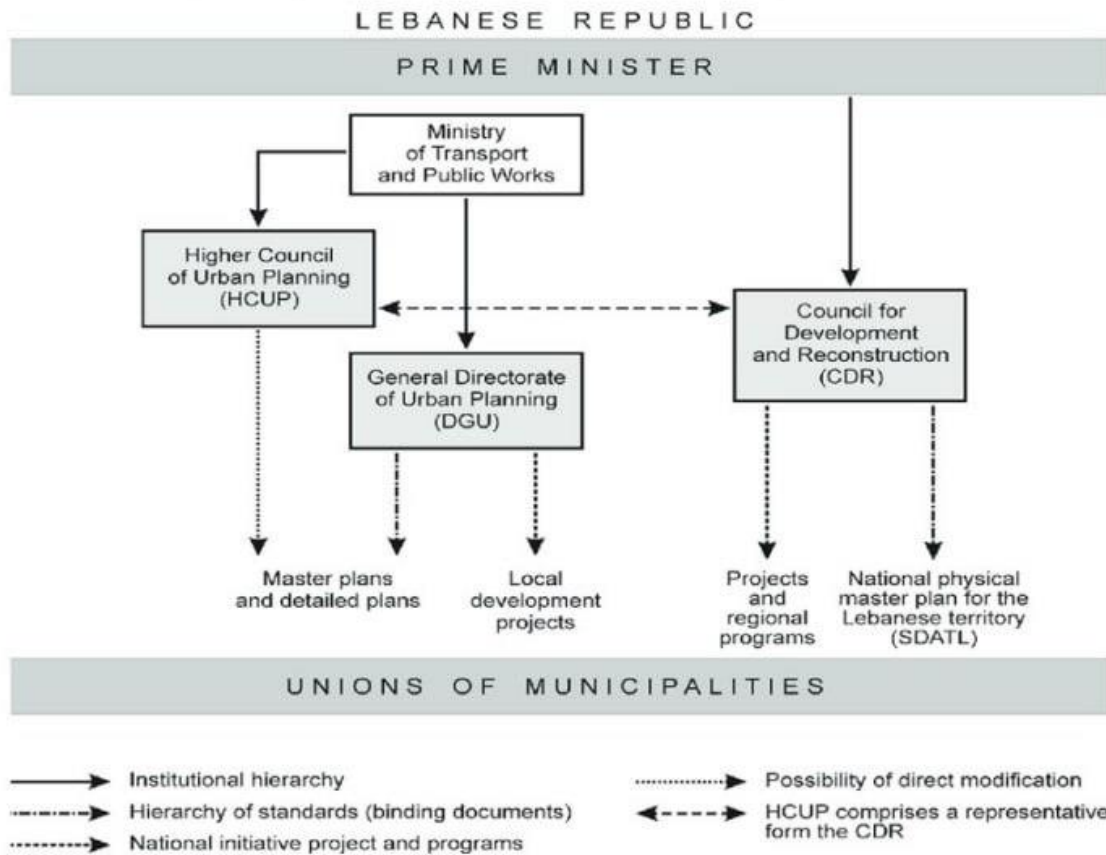
Було сформовано два незалежні державні органи для контролю над реалізацією проєктів – Генеральну Дирекцію з Містобудування, підпорядковану Міністерству Громадських Робіт та Вищу Містобудівну Раду, що функціонувала в рамках Дирекції (рис. 9 А). Вища Містобудівна Рада – повністю незалежний орган, що складався з представників зацікавлених міністерств і незалежних професійних експертів (планування, туризм, історичні пам'ятки, громадські роботи та муніципалітети). Вони повинні були слідкувати за дотриманням пріоритетів, встановлених державною політикою розвитку. Муніципальні ради та виконавчі органи муніципальної влади мали право лише дорадчого голосу.

Було визначено обов'язкове планування міських територій у дві стадії – генплан і детальний план. Новий закон посилив адміністративний контроль над розподілом земельних ділянок, видачою дозволів на будівництво, а також містобудівною естетикою та архітектурою забудови.

2.2.2. Головні «гравці» у справах відбудови та розвитку міст. Державні органи. Повний перелік усіх істотних адресатів концепцій реконструкції в ситуації післявоєнної відбудови та розвитку ліванської

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ РАМКИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАЛУЧЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛІВ І ГРОМАДСЬКОСТІ ДО СПІВУЧАСТІ У ВІДБУДОВЧИХ РОБОТАХ

9

А. Містобудівна влада за законом від 1963 р.: Генеральна Дирекція Містобудування та Вища Містобудівна Рада, підпорядковані Міністерству громадських робіт

Б. Фуад Абдалла Шехаб,
президент Лівану
з 1958 по 1964 рр.

В. Рашид Караме, прем'єр-
міністр за президента
Шехаба

Рис. 9. Модернізація державного управління архітектурно-містобудівним розвитком у 1960-і рр.

столиці включив центральні органи державної влади, мухафазат (державне управління на рівні провінцій), районні органи влади (*Cazas*), муніципалітети, приватні особи та їх об'єднання.

1) Держава: головним, хто приймає рішення, може організовувати проєкти чи планування (також здійснювати нагляд за приватними проєктами), ухвалювати закони та вести облік воєнних страт тощо, є центральна державна влада. Державні органи управління містобудівним розвитком, у компетенцію котрих входять також питання відновлення та реконструкції, поділяються на три самостійні щепи (див. далі А, В і С), всі вони підпорядковані урядові.

А – Вища містобудівна рада (фр. *Conseil Supérieur de l'Urbanisme*, CSU; англ. *Higher Council for Urban Planning*, HCUP); її було створено згідно зі статтею 2 Закону про місто від 24.09.1962, змінено 30.06.1995 та реорганізовано 05.01.1989 та 17.08.1995. До її компетенції входять міські справи, у т. ч. пропонування законів, модифікації та контроль дозволів на реалізацію нових проєктів, з урахуванням охорони довкілля та громадської користі.

В – Головна дирекція містобудування (*Direction Generale de l'Urbanisme*, DGU) є структурним підрозділом Міністерства громадських робіт. Її статус було затверджено 15.05.1964 і змінено 29.03.1966. Діяльність DGU пов'язана з містобудівними дослідженнями, упорядкуванням територій, з проєктами, які здійснюються муніципалітетами. Дирекція має регіональні офіси в районних органах влади – *Cazas*, що дає цьому напрямку першу роль у розробці глобального політичного міського дизайну в Лівані.

С – Рада розвитку та реконструкції (*Conseil de développement et de reconstruction*, CDR): 31.01.1977 р. було створено нову офіційну установу, яка після війни замінила ліквідоване Міністерство планування та взяла на себе провідну роль у питаннях реконструкції, розвитку інфраструктури та відселенні. CDR було утворено, щоб ініціювати відбудову Лівану та планувати розвиток територій. Підпорядкована прем'єр-міністрові, уповноважена

вимагати та отримувати пожертви та позики, CDR була основним інструментом відбудови країни після громадянської війни 1975-1990 рр. Нею також було розроблено генеральну схему територіального розвитку – Ліванський план землекористування (Schéma d'aménagement du territoire libanais, SDATL або інакше Schéma Directeur), опубліковану у 2004 р.⁹

Дещо окремо у цій адміністративній структурі діє D – Виконавчий радник великих проєктів у Бейруті: ця позиція існує для виконання великих проєктів у Бейруті, залежно від рівня досліджень CDR та інших міністерств.

Крім того, до державних утворень, активних у процесах, пов'язаних із міською відбудовою та охороною спадщини, належить Генеральний директорат у справах старожитностей (англ. *The Directorate General of Antiquities*, DGA) — урядовий директорат Лівану, технічний підрозділ Міністерства культури, який відповідає за захист, рекламу та розкопки на всіх об'єктах національної спадщини в Лівані.

2) Мухафазат: мухафаза є основною адміністративно-територіальна одиницею у багатьох країнах Азії і Африки (крім Лівану, також в Єгипті, Іраку, Сирії, Ємені, Саудівській Аравії). Відповідає губернаторству, провінції, області тощо. «Мухафез», тобто адміністратор (губернатор) призначається урядом і представляє державу, несе персональну відповідальність за мухафазу. Після децентралізації початку 2000-х рр. збільшилася та стала значно ефективнішою його роль у тому, що стосується концепції, розробки та апробації SDATL. У Бейруті наявний конфлікт інтересів між Мухафазатом і муніципалітетом щодо рішень і координації. Мухафез, оскільки він є представником держави, бере на себе відповідальність через адміністративний персонал муніципалітету. Пріоритетом Мухафеза є серйозні проблеми міста та

⁹ SDATL (фр. *Schéma d'aménagement du territoire libanais*), Ліванську схему територіального розвитку було опубліковано Радою розвитку та реконструкції Лівану (CDR) у 2004 р. Схема стосується територіальної організації та обладнання країни та регулює містобудівні документи. Її було створено групою DAR під керівництвом Фуада Авади за підтримки Жана-Луї Пажеса, Басема Нсулі та Шарбея Нахаса.

навколишнього середовища в цілому, а не якісь окремі об'єкти малого масштабу.

3) Районні органи влади (Cazas): вони надають консультантів з питань урбаністики для DGU (Головної Дирекції Містобудування). Їхні консультації та точки зору використовуються для контролю та апробації запропонованих проєктів, а не для опрацювання власних.

2.2.3. Головні «гравці» (продовження). Муніципалітети та громадськість.

4) Муніципалітети: їх роль незамінна у тому, щоб держава мала можливість враховувати потреби та стан справ на місцях; водночас муніципалітети можуть позначити власний підхід до законів і законодавчих норм. Муніципалітети можуть ініціювати, виконувати та контролювати власні проєкти на своїй території. Як у класичній європейській моделі, муніципальний рівень влади має в Лівані значну автономію, гарантовану законодавством, і в більшість справ муніципальної компетенції державні органи втручатися не мають права.

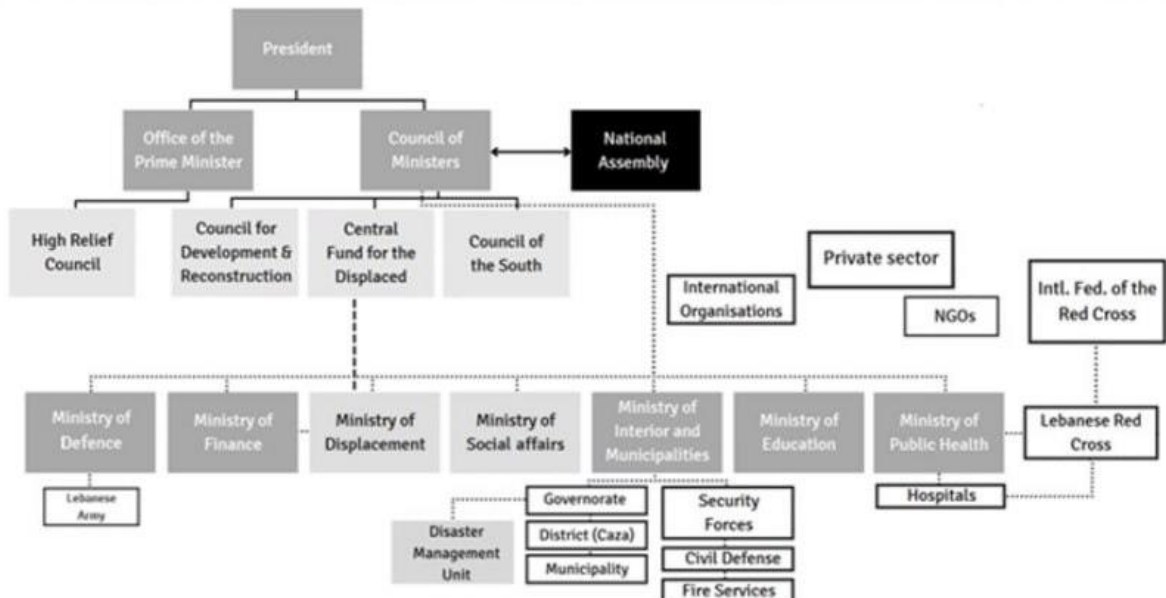
Муніципальна система була учать у Лівані ключовим стовпом дебатів про адміністративну децентралізацію, економічний розвиток і політичну участь. Можна наводити безліч прикладів, коли муніципалітети виступали ключовим місцем політичної практики в Лівані, у т. ч. стосовно напрямів і окремих питань післявоєнної реконструкції.

В к. 1990-х і на поч. 2000-х рр. активісти намагалися зупинити знесення будівлі Баракат, збудованої у 1924 р., на тій підставі, що вона була пам'яткою культурної спадщини. У відповідь на тиск громадськості муніципалітет Бейрута в 2013 р. експропріював будівлю і відтоді спостерігав за суперечливим процесом перетворення даного простору на музей пам'яті.

Під час сміттєвої кризи 2015 р. протестувальники вимагали, щоб утилізація відходів була знову передана муніципалітетам Бейрута та гори Ліван, а не Центральній урядовій раді з реконструкції розвитку (CDR). У той же час кілька муніципалітетів вступили в змову з урядом, щоб створити

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ РАМКИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАЛУЧЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛІВ І ГРОМАДСЬКОСТІ ДО СПІВУЧАСТІ У ВІДБУДОВЧИХ РОБОТАХ

10

А. Структура виконавчої влади Лівану, ради, фонди та галузеві міністерства, що реагують на надзвичайні ситуації та переміщення (за CDR, 2005)

Б. Генрі Едде – класик архітектури ліванського модернізму

В. Рафік Харірі – засновник «Solidere» і прем'єр-міністр Лівану

Г. Нассер Чаммаа – голова правління та генеральний директор «Solidere»

Рис. 10. Головні інституційні «гравці» та діючі лідери бейрутської реконструкції

тимчасові сміттєзвалища, які становили загрозу для навколишнього середовища та здоров'я.

5) Приватні особи, цивільні асоціації, професіонали: нехай вони не мають основної юридичної офіційної влади, але, оскільки вони можуть діяти по-своєму, не зважаючи на межі офіційно прийнятих способів (але з дотриманням загальних законів), вони мають безпосередній глибокий вплив на усі аспекти міської реконструкції.

Скажімо, коли здійснювані компанією «Солідер» у Бейрутському даунтауні радикальне перепланування і експропріація привели до суспільного невдоволення і складних дебатів, на боці опозиції було сформовано групу 15 експертів з архітектури, соціології та економіки. Жителі відмовилися залишати домівки і вийшли на вулиці, щоб відстоювати своє право на місто. Попри те, що дебати і невдоволення було швидко придушено, бо ЗМІ контролювалися державою, а багатьом опозиційним архітекторам пропонували в обмін на певну суму грошей виїхати з країни, ці протистояння влади та інвестора з громадянами за участі професіоналів започаткували уже не компліментарний, а конфронтаційний спосіб взаємодії.

Усі без винятку перелічені учасники складної машини міського та регіонального управління разом з представниками громадськості є потенційними користувачами світового практико-методичного досвіду міської відбудови. Природно, оперування з цим багатим досвідом вимагає також орієнтації у напрямках теоретичної думки в галузях, пов'язаних з проблематикою міського розвитку. Особливу увагу має бути приділено такій її спеціальній відміні, як архітектурно-теоретичні дослідження післявоєнного відновлення у містах з багатовіковою історичною спадщиною, що суттєво прибрали на актуальності внаслідок бурхливих подій ХХ століття.

2.2.4. Організація післявоєнної реконструкції Бейрута. Таїфська угода 1990 р. проголосила мир у країні. Але важка спадщина 16 років війни призвела до повного знищення 15% будівельного фонду та матеріальних збитків у 12 млрд. доларів. На ремонт і відновлення первинно необхідної

інфраструктури було потрібно близько шести млрд. доларів США, і то нехайно. Провідну роль в створенні та реалізації проєкту реконструкції відіграв Рафік Харірі, на той час лівансько-саудівський будівельний магнат, а у подальшому прем'єр-міністр Лівану. Його головною метою було повернути Бейруту той колишній статус економічного центру Близького Сходу, який за час війни перейшов до Дубаю. Харірі заручився економічною підтримкою численних підрядників з країн Арабської затоки. Тому, природно, перш за все враховувалися їх інтереси. Проєкт реконструкції виконувало бюро консультативно-проєктного холдингу DAR. Опрацювання цього генплану очолив ліванський архітектор Анрі Едде (*Henri Eddé*). План розроблявся шість місяців і коштував один млн. доларів США. [107]

Проєкт передбачав створення острова з уламків зруйнованих будинків загальною площею 350.000 м². На острові повинні були розташуватися біржа та новий фінансовий центр. Також кардинально розширювалася автострада на Дамаск, – передбачалося, що вона стане ширшою, ніж Єлисейські поля в Парижі. Новий генеральний план передбачав збереження лише 20% існуючої забудови в центрі Бейрута і створення нерухомості, призначеної для осіб з високим доходом. Роль держави обмежувалася формуванням компанії, визначенням фізичних кордонів її діяльності та видачою компенсації за створення інфраструктури.

У 1992 р., після виборів, які було проведено вперше з 1972 р., прем'єр-міністром став Рафік Харірі. Він прийшов до влади, не спираючись на будь-яку з існуючих релігійно-політичних партій, а завдяки своєму колосальному статкові (стару систему конфесійних квот підтримувала Сирія, заявляючи, що альтернативою може бути лише нова громадянська війна). Власний капітал дозволив Харірі здійснити відновлення зруйнованої країни.

Генеральний план реконструкції міста був офіційно схвалений урядом Лівану в березні 1994 р., після низки детальних досліджень. Професійно-громадська взаємодія на цьому етапі реалізувалася в формі серії публічних та професійних семінарів. Реалізацію основних містобудівних проєктів у столиці

було доручено трьом будівельним компаніям, і далі вона розвивалася за такими напрямками: реконструкція центральної частини Бейрута – компанія «Солідер» [108]; реконструкція південного регіону – компанія «Еліссар» [109]; реконструкція північного узбережжя – компанія «Ліно́р» [110].

Компанія «Ліно́р» займалася розвитком прибережної промислової зони на північ від Бейрута (рис. 7 В), куди повинні були переїхати резервуари для зберігання нафтопродуктів, а також утилізацією твердих відходів і стічних вод. Проєкт «Ліно́р» так і не був завершений. Він був частиною схеми очищення прибережної території північної частини Бейрута між річками Нахр Бейрут і Нахр Антелія. Від проєкту відмовилися, незважаючи на позитивний момент перетворення великої території сміттєзвалищ на районний парк у Дбайє (*Dbayeh*), невеликому містечку з комерційним характером за межами Бейрута (24,5 тис. жителів).

Державну компанію «Еліссар» (рис. 7 Д) було створено після проведених у 1992 р. досліджень південної частини Бейрута з метою модернізації району, створення 7500 одиниць доступного житла та будівництва низки доріг. Однак у 1995 р. реалізація проєкту завмерла. Згодом роль компанії було знівельовано до ведення переговорів з мешканцями нетрів щодо їх переселення, щоб уможливити реконструкцію дорожньої мережі.

Ліванську компанію «Солідер» (*“Solidere”*)¹⁰ з розвитку та реконструкції центрального району Бейрута було створено 5 травня 1994 р. Вона запустила найбільший проєкт міської реконструкції 1990-х рр. (рис. 7 Г). Відтоді Центральний район Бейрута перетворився на інтегроване ділове та комерційне середовище. «Солідер» отримала права на 1,2 млн. м² землі у центральній частині Бейрута [111].

Щоб не загрузнути в суперечках між тисячами власників зруйнованої власності, компанія запропонувала схему, відповідно до якої кожен власник

¹⁰ Назва *Solidere* («Солідер») є абрєвіату́рою повної французької назви *Société Libanaise pour le Développement et la Reconstruction du Centre-ville de Beyrouth*, тобто Ліванське Товариство Забудови та Реконструкції міського центру Бейрута.

отримував частку в статутному капіталі «Солідер», відповідну його власності. Акції «Солідер» котируються на фондових біржах Бейрута і Кувейту, а також Лондона, Франкфурта та Люксембургу. Ціна її акцій сягнула максимуму у 2000-і рр. У червні 2006 р. «Солідер» виплатив дивіденди своїм акціонерам у сумі більше 100 млн. доларів.

До 2001 г. «Солідер» відновила дорожню і телекомунікаційну мережу, електро- і водопостачання. З 256 відремонтованих будівель 144 повернулися до початкових власників, 33 були викуплені приватними інвесторами, а 39 залишилися у власності «Солідер».

2.2.5. Проблеми, що виникли через прийняту політику відновлення ліванських міст. Рівною мірою, як надскладним було завдання фізичного відновлення предметно-просторового оточення зруйнованої ліванської столиці з одночасним поверненням до унікального бейрутського способу буття у зруйнованому війною суспільстві, настільки ж суперечливими були запропоновані рішення, з не менш суперечливими результатами їх здійснення та відповідно контрверсійними оцінками аналітиків і контрверсійними громадськими реакціями.

Цю гіперскладність ситуації точно віддзеркалили Джо Наср та Ерік Вердей: «Бейрут послідовно розглядався як ікона зруйнованого війною міста, парадигматичний випадок «урбіциду», а потім як символ відродження міста через реконструкцію його центру, який хвалили в журналах про нерухомість і продавали як процвітаючий туристичний напрямок для корінних жителів Арабо-Перської затоки. Обидва образи розміщують Бейрут як місто поза нормою, визначаючи його як унікальне та надзвичайне. Проте таку винятковість слід оскаржити. З одного боку, місто як поле для локальних і глобальних воєн – і його подальших реконструкцій – це доля, яку столиця Лівану розділила з Єрусалимом, Багдадом, Хамою (та майже Алеппо), Могадішо, Сараєво, Мостаром, Белфастом, серед багатьох інших у кінці ХХ століття. Місто, зруйноване війною, є екстремальним випадком, якщо розглядати його з точки зору міського насильства, а також з точки зору

міського планування. Тоді міське насильство та планування слід аналізувати як інструменти для свідомого переформатування міських суспільств і націй в руках різних політичних акторів на місцевому, регіональному чи глобальному рівнях. Місто має бути переміщено в політичні, соціально-демографічні та економічні потрясіння у їх градації та в кроках вперед і назад від миру до війни. Тоді реконструкцію слід розглядати як низку моментів у політичному балансі сил.

З іншого боку, певним чином міська політика, пов'язана з реконструкцією, відрізняється лише ступенем (а не характером) від планування та проектів, спрямованих на трансформацію міста в більш звичайних рамках. Можна знайти приклади загального презирства багатьох планувальників до стародавньої міської тканини та її мешканців, чи то в ім'я модернізації міста, чи утвердження держави, чи необхідної адаптації до економічної глобалізації». [54]

Протягом не більше одного року після заснування «Солідер» проти неї було спрямовано численні юридичні позови (що теж, до речі, може розглядатися як форма взаємодії між громадськістю та професійним девелопментом). «Солідер», зокрема, піддавалася критиці за те, що зруйнувала соціальну тканину «Сентервіля» (центру Бейрута) через її дуже спірні методи, які полягали в змушенні корінних жителів і власників магазинів міста до того, щоб обміняти їх власність на акції в компанії. Крім того, ці акції не мали рівновартості реальній цінності їх власності. Старих власників, які не погоджувалися стати акціонерами, було вигнано з місць без компенсації.

Крім того, противники цього проекту повідомляли про відсутність турботи про законних корінних жителів старого міста. Сім'я Рафіка Харірі не питала їхньої думки про шляхи реконструкції. Позивачі намагалися зупинити окремі заплановані знесення і ставили під сумнів методи компенсації акціями власникам будинків на ділянках забудови, замість того, щоб обміняти власність на гроші. З'явилися твердження, що сім'я Харірі зловживала владою, проштовхнула замовлення на знесення та переслідувала неохочих власників.

17 квітня 1999 р. Центр вивчення та досліджень сучасного Близького Сходу (CERMOC) провів у Бейруті конференції, присвячену юридичним та адміністративним вимірам муніципалітетів у Лівані. [16] Як зазначалося в заключній доповіді, силові міністерства і відомства Лівану роблять державу інструментом для досягнення своїх цілей і утримання влади. За таких умов у державі відсутні інститути, які змогли б забезпечити необхідну незалежність проєктних робіт, а також ефективність їх впровадження і реалізації та зацікавленість у змістовній взаємодії як з проєктувальниками та дослідниками, так і з кінцевими споживачами, з населенням.

Ліванський адвокат з прав людини д-р Мухамад Маграбі дослідив випадки, що сталися більше ніж із 50 колишніми власниками будівель у центрі міста. Більшість людей, яким заподіяли кривду, не були строго власниками, але мешканцями на праві орендного договору; за Законом 117/91 їх права було вилучено і передано «Солідер». У 2007 р. Маграбі стверджував в інтерв'ю ліванській газеті «Дейлі Стар», що «Солідер» – це ліванська форма самосуду, фарбована під закон. Дії компанії, за його висновком, порушують конституцію, яка забороняє конфіскацію власності без швидкої компенсації, і припускає її тільки для суспільної користі.

Організації громадянського суспільства, що закликали «Солідер» до більшої прозорості і відповідальності, знаходилися серед найбільш активної частини ліванської опозиції. На додаток до пред'явлення юридичних претензій, групи власників нерухомості з Центрального Району Бейрута також закликали до прийняття законодавчих норм, за якими інноваційну структуру винагороди, запроваджену «Солідер», було б оголошено неконституційною й анульовано.

2.3. Виявлення та оцінка проявів громадської участі в контексті проєктів відбудови Бейрута

Проблематика реконструкції Бейрута і насамперед його унікального VCD, як світовий прецедент новітньої післяконфліктної відбудови, отримала

широкий громадський, науковий та медійний резонанс. При цьому так чи інакше було задіяно надзвичайно широкий спектр різних каналів громадської взаємодії, включаючи сюди різного роду і масштабу конференції та фестивалі, архітектурні з'їзди, міжнародні конгреси та семінари, публічні лекції, дискусії та слухання, письмові звернення, публіцистичні виступи, публічні акції тощо, при чому далеко не тільки у самому Бейруті чи у Лівані, а в значно ширшому, буквально світовому масштабі.

Сліди жвавих дискусій, активного, не раз запеклого ідейного та політичного протистояння можна знаходити на безлічі інформаційних носіїв, включаючи сюди плакатну продукцію, банери, біл-борди, графіті на архітектурно-містобудівну тематику, громадсько-політичну та архітектурно-містобудівну періодику тощо.

Післявоєнна відбудова сколихнула навколо Бейрута, у дуже різних обсягах і форматах, численні форми громадської та професійної активності, такі як конкурсна практика, виставковий рух, музейна справа, різні варіанти міжпрофесійного спілкування, а також національні та міжнародні гранти, меценатство та благодійну підтримку архітектурної та пам'яткоохоронної діяльності. Нижче наведено характерні приклади таких проявів громадської участі в контексті проєктів відбудови Бейрута у її ключових формах – діяльності університетів та неурядових організацій пам'яткоохоронного й екологічного спрямувань.

2.3.1. Академічна наука, дослідження та проєктні розвідки, просвітницька діяльність університетів. Позиція науковців, особливо, так би мовити, «своїх» ліванських певною мірою амбівалентна. З одного боку, академічна наука у ліберальному діловому та політичному середовищі є головним інтелектуальним ресурсом як для влади, так і для бізнесу. З усіма застереженнями, що стосуються такого роду співробітництва та офіційних замовлень на дослідження, ця функція академічної науки є важливою та

невід'ємною. Природно, за умови, що влада та бізнес бачать цінність та вигоду у такій співпраці.

Як характерний приклад можна навести робочий документ Ради розвитку Республіки Ліван – драфт Національного звіту про хід реалізації Нового міського порядку денного. [112] Робочу групу, що підготувала даний проєкт Звіту, очолив один з провідних ліванських фахівців у галузі містобудування, професор кафедри Урбаністики Ліванського університету в Бейруті Левон Телвізьян. Д-р Телвізьян відомий своїми працями в галузі міського планування та соціальної політики.

Крім самого факту співпраці університетської команди з офіційною державною інституцією, драфт цікавий тим, що містить, серед іншого тверезу та глибоку характеристику специфічно ліванської ситуації щодо ролі і можливостей державних органів в управлінні процесами міського розвитку саме з пункту зору розширення та зміцнення механізмів громадянської участі в процесах прийняття проєктних та управлінських рішень.

Загальна рамка ситуації, на думку команди Телвізьяна, визначається тою специфічною обставиною, що, хоча державні установи Лівану є частиною унітарної парламентської республіки, однак водночас вони також керуються набором неформальних домовленостей між домінуючими комунітарними політичними фракціями. Цю традиційну практику деякі дослідники називають «консоціоналістичним режимом»¹¹. Це надає уряду деякі неофіційні важелі, які політично визнаються, але в повсякденному житті державних установ постійно заперечуються [112, с. 3].

Оскільки в Лівані у різних міністерствах домінують різні політичні фракції, галузеві стратегії та політика, як правило, розробляються, мало

¹¹ Консоціональними демократіями називають держави, де попри етнічну чи релігійну неоднорідність населення, зберігається стабільність у політичному житті, що досягається шляхом розподілу влади в країні з наданням представництва та повноважень кожній групі таким чином, що навіть менші групи мають гарантії представництва та доступу до влади. На практиці це забезпечується, наприклад, формуванням великої коаліції, взаємним правом вето різних груп, пропорційністю та сегментною автономією.

звертаючи уваги на міжгалузеву урядову координацію. Тому через брак стратегічної та тактичної єдності, будь-яка поважна криза значно послаблює легітимність уряду. Тим не менш, автори Звіту з позиції громадянського суспільства стверджують потребу посилення взаємодії з державними установами. Фактично державні інститути політично є інструментами правління в руках законної політичної влади, але вони також є адміністративними структурами, що впливають на повсякденне життя тисяч людей. Отже, незважаючи на згадану кризу легітимності, з якою стикаються провідні політичні сили, державні інституції відіграють життєво важливу роль для успішного охоплення вразливих верств населення та підтримки розвитку.

Телвізьян і команда присвятили спеціальний розділ Звіту розповсюдженню та поглибленню громадсько-професійної взаємодії та різних форм партисипації, знову ж таки відправляючись від наявних типово ліванських парадоксів. Зокрема, у ліберально орієнтованому Лівані міський розвиток здебільшого розглядається як підприємництво на приватній землі, а громадська участь – як не актуальна або навіть незаконна. Тому, на думку урбаністів з Ліванського університету (та їх консультантів з численних вітчизняних та міжнародних організацій), участь громадськості в міському плануванні та розвитку залишається маргінальною. До того ж канали участі обмежені, бо, по перше, система голосування призводить до роз'єднаності між територіями голосування та територіями проживання, по друге, існуюче законодавство не визнає участі громадян у процесах планування та розвитку.

Однак, незважаючи на відсутність визнання участі як невід'ємного компонента процесів міського планування та розвитку, певні форми партисипації можна побачити, особливо на місцевому рівні: муніципалітети були залучені до основних форм участі, а саме через листівки, публікації, веб-сайти, збори в мерії, скриньки для претензій тощо. Можна додати також періодичні зустрічі, спрямовані на рекламу муніципальних дій та зміцнення стосунків із місцевим населенням. Ці контакти з обмеженим впливом на

прийняття рішень та розвиток міста треба розглядати як PR у галузі міського розвитку, тобто знову ж таки як одну зі стандартних форм партисипації.

Одним із прикладів використання партисипаційних підходів в Лівані за останні два десятиліття була програма «Допомога в реабілітації ліванської адміністрації (ARAL)», яка контролювалася Офісом державного міністра з питань адміністративної реформи (OMSAR) і фінансувалася з боку ЄС. Метою програми було просування нових практик громадської участі в місцевому врядуванні та сприяння консультаціям і діалогу між обраними посадовцями та їх партнерами в громадянському суспільстві з метою розробки планів місцевого розвитку. Для кожного з регіонів, охоплених програмою, в її рамках було створені консультаційні платформи для відбору проєктів та визначення пріоритетів місцевого розвитку.

На місцевому рівні, незважаючи на те, що в муніципальному акті прямо не проголошено партисипаційний підхід, серед мерів і президентів профспілок зростають практики комунікації з місцевим населенням. Вона може приймати різні форми – семінари, зустрічі, опитування, комітети волонтерів, а також інформування в Інтернеті та спілкування в соціальних мережах.

Хоча в Лівані немає закону, який би вимагав участі громадян у процесах прийняття рішень, Закон про доступ до інформації від 2017 року зобов'язує державні органи ділитися розголошеною інформацією та даними, створеними або зібраними цими органами, на своїх веб-сайтах, а також за запитом громадян. Треба при цьому зазначити, що представники профспілок і муніципалітетів скептично ставляться до публікації інформації, стверджуючи, що громадянське суспільство або протиборчі сторони можуть скористатися цією інформацією та викликати на її основі суперечки. Тому регулярні публікації та обмін інформацією все ще є рідкістю, особливо коли це стосується фінансових документів; насправді, не всі профспілки та муніципалітети легко діляться інформацією такого типу, яка вважається «дуже чутливою». Тим не менш, деякі муніципалітети регулярно публікують свої

рішення, більше того, майже всі місцеві органи влади мають веб-сайти чи сторінки у *Facebook* як основний засіб комунікації.

Закінчуючи огляд Національного звіту про хід реалізації Нового міського порядку денного, треба звернути увагу на оцінку, яка міститься у ньому стосовно ближньої перспективи розвитку партисипаційних механізмів і підходів. Ця оцінка може бути цілком віднесена до процесу реконструкції Бейрута [116, с. 70]. Уже з 2000 року активніше залучення міжнародних організацій і донорів до фінансування великих міських та інфраструктурних проектів підштовхнуло до ширшого використання у цих проектах поліпрофесійного консалтингу. Однак це часто робиться *ad hoc* без обов'язкових наслідків для процесів проекту. Таким чином, місцеві органи влади все ще вибірково підходять до інформації, якою вони діляться, віддаючи перевагу тим, хто займається саморекламою, а не ділиться такою важливою інформацією, як, наприклад, бюджети та тендери. Проте проекти розвитку, які часто є результатом угод про міжнародне співробітництво, включають у свою методологію партисипаційний підхід, при чому цю умову часто встановлюють донори. Найпоширенішою формою участі є залучення визнаних місцевих суб'єктів (приватний сектор, релігійні організації, місцеві видатні особи, неурядові організації тощо), що іноді дорівнює партнерству та об'єднанню ресурсів для певних проектів. У деяких випадках між цими діячами складаються довгострокові коаліції.

З іншого боку, університетські професори не тільки заохочувані, але навіть формально зобов'язані до свобідного вибору дослідницьких сюжетів, обмежуваного єдине логікою наукового пошуку. Тут академічна наука виступає як зовсім особливий інтелектуальний ресурс, який здатен доставляти нові підходи, постановку проблем та аргументацію вже не лише владі та бізнесу, але й широкому громадському загалові. Ця форма взаємодії може розгортатися понад адміністративними, політичними, конфесійними та ін. поділами, як і понад кордонами держав та предметами наукових дисциплін, стимулюючи таку жадану в урбаністиці міждисциплінарність.

ВИЯВЛЕННЯ ТА ОЦІНКА ПРОЯВІВ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ В КОНТЕКСТІ ПРОЄКТІВ ВІДБУДОВИ БЕЙРУТА

11

А. Уссам Каббані та Центр ліванських досліджень Оксфордського університету (Велика Британія): конференції та вебінари 1990-х – 2020-х рр.

Б. Керол Левеск (Канада) Соціальна психологія повоєнного Бейрута

В. Команда проф. Л. Телвізьяна (Ліванський ун-т, Бейрут): драфт до Хабітат III

Г. Ініціатива спадщини Бейрута – незалежний та інклюзивна НУО, яка прагне відновити архітектурну та культурну спадщину Бейрута

Рис. 11. Дослідницькі та комунікаційні програми та проекти, ініціативи міжнародних НУО

Проблематика та унікальність реалій бейрутської реконструкції практично від початку притягали до себе увагу дослідників різних спрямувань та із різних країн і навіть континентів. Як досить характерний приклад подібного вільного пошуку можна навести цікаву канадійську розвідку під титулом «Знайти кімнату в Бейруті: місця повсякденного життя». [113] Її авторка Керол Левеск – викладачка Школи дизайну UQAM у Монреалі, д-р філософії з історії та теорії архітектури, співзасновниця Бюро з вивчення недисциплінарних практик (*Bureau d'étude de pratiques indisciplinées*). К. Левеск досліджує різні способи репрезентації та залучення міської території, тимчасові та змінні практики, досліджуючи у т.ч. суспільних маргіналів і відхилення та застосовуючи гібридні методи.

Література про післявоєнний неформальний режим в арабському світі здебільшого стосується периферійних нетрів, таборів для біженців і постколоніальних об'єктів інфраструктури, що занепадають. Надзвичайно оригінальний текст К. Левеск зміщує дослідницьку перспективу до периферійних районів у стані швидкоплинності, щоб дослідити унікальну природу та внутрішню логіку такого дуалістичного міста, як Бейрут. Її чуйний погляд зі змінної позиції стороннього/інсайдера може збагатити бачення звичайної міської повсякденності, додаючи унікальний та образний вимір до архітектурних досліджень післявоєнних міст на глобальному та регіональному рівнях (праця Левеск, зокрема, отримала захопливий відгук від Р. Саліби, професора архітектури та урбаністики AUB, редактора часопису «Міський дизайн в арабському світі: переосмислення кордонів»).

«Знайти кімнату в Бейруті: повсякденні місця» демонструє, чому варто дослідити цінність і сучасне значення міських районів, які незабаром зазнають повного оновлення. Відгалужуючись від дискурсів навколо невизначеності місцевості, книга стверджує, що великі населені міські території відповідають критеріям невизначеності та становлять особливу перспективу, з якої можна будувати критичну позицію щодо сучасного міста. Але на відміну від невизначеного рельєфу, невизначене місто — населені райони, де власність на

нерухомість зазвичай невідома, а неформальна поведінка є щоденною справою — володіє реальними спільнотами та пропонує альтернативне розуміння того, як можна практикувати місто, та які уроки слід вивчити перед його повною трансформацією .

Виходячи з фотографічної та архітектурної документації району Бачура – однієї з центральних ділянок Бейрута, Левеск показує, як невизначене місто допускає різні способи заселення, способи, які настільки ж — або, можливо, навіть більше — реальні й закріплені в людській уяві, як ті що пропонуються стандартними оцінками. Спираючись на хитросплетіння знайдених ситуацій, імпровізованих способів використання та місцевих наративів, дослідження розкриває, як зустріч дивовижного реалізму з інтригою, невизначеним містом і тимчасовою архітектурою може створити можливості для появи неочікуваних способів сприйняття та прихованих наративів. Книга К. Левеск адресується високорозвиненій свідомості вдумливого урбаніста, але зацікавить як урбан-соціолога, так і міського соціопсихолога, що може бути вельми істотним для такої складної соціальності, як повоєнний Бейрут.

Нову хвилю зацікавленості долею бейрутської реконструкції підняло відлуння потужного вибуху в порту Бейрута в серпні 2020 р. Нову катастрофу у багатьох університетських осередках у Лівані та за кордоном зв'язали з досвідом і контекстом воєнних руйнувань і післявоєнної реставрації, автоматично встановлюючи режим рефлексії стосовно попередніх 30 років відновлення.

Досить типовий порядок денний такої рефлексивної сесії демонструє вебінар для архітекторів і планувальників, проведений у Корнельському університеті (США) 7 жовтня 2020 р., по гарячих слідах серпневого вибуху [114]. Окрім коментаря поточних реконструкції Бейрута у контексті розвитку міста в період після громадянської війни, питання вебінару стосувалися, також того, як, коли і ким у засаді повинні розроблятися та реалізовуватися проекти реконструкції, а також інших уроків реконструкції BCD після громадянської війни. З огляду на загрозу опортуністичної джентрифікації, обговорювалися

зміни, які процес реконструкції може вносити у використання території, життя та засоби до існування її мешканців, як і місце Бейрута у світовій культурній спадщині та глобальній уяві, як міжнародні організації та наукові установи можуть співпрацювати з місцевими суб'єктами в справі відбудови/реконструкції зруйнованих районів, нарешті, як слід підходити при цьому до різних постраждалих районів.

2.3.2. Громадські організації: захисники історичної спадщини та довкілля. Чим далі, тим більше діяльність із захисту міського історично-культурного та природного навколишнього середовища зосереджується у різного типу неурядових організаціях (НУО), інакше – в організаціях «третього сектора», які діють, у т. ч., за участі або у співпраці з професіоналами – архітекторами, планувальниками, істориками й археологами. відіграють принципово важливу роль у в аналізі ситуації, виділенні ключових проблем та в здійсненні тиску на органи влади та бізнес.

У центрі уваги опинилися такі критичні зауваження, як великий відсоток зносу історичної забудови. Особливе обурення викликало миттєве знесення будівель, після якого руйнування вже вважалося доконаним фактом.

Реконструйовані квартали ВСД піддавалися критиці за те, що після реконструкції центр став доступним тільки багатим верствам населення та інвесторам, а наслідком приходу нового сучасного стилю стала втрата містом своєї ідентичності. В результаті образ старого мультикультурного Бейрута зник назавжди і був замінений трьома сучасними районами. Знесення старого Бейрута відкрило безліч раніше невідомих археологічних пам'яток. Але у компанії не було часу на детальне проведення розкопок. Незважаючи на те, що археологам було виділено сім мільйонів доларів, багато пам'яток знищувалися або знову засипалися землею. Харірі навіть висунули політичне звинувачення, що він свідомо знищує фінікійську спадщину й ісламізує Бейрут.

Кількість всіх типів НУО різко зросла в Лівані у перше післявоєнне десятиліття. Щороку створювалося близько 250 нових НУО, сягнувши до 2000 р. майже 6000 [115]. Інтенсивне зростання «третього сектора» відповідало

глобальній тенденції: неоліберальна економічна політика, якої дотримувався Ліван за прем'єрства Харірі, диктувала відмову держави від надання послуг, тоді як міжнародне фінансування роботи НУО, навпаки, стало значно більш доступним.

Друга хвиля поширення НУО в Лівані відбулася після виведення сирійських військ у 2005 році, що відкрило мільйонні обсяги міжнародної допомоги громадянському суспільству [116]. За даними Міністерства навколишнього середовища, до 2020 року в Міністерстві внутрішніх справ було зареєстровано 816 НУО з екологічними цілями. ⁴⁶ Див. Таблицю 2 для переліку проблем, які надихають НУО.

Оглядаючи еволюцію діяльності цих організацій, не можна не помітити тої ж тенденції, що у випадку з критичними виступами, своєрідного руху «із зовні в середину», тобто від активності закордонних організацій до утворення, і то значно пізніше, осередків цього типу в Лівані.

Характерний приклад подає Центр ліванських досліджень (CLS) в Оксфорді, Велика Британія, який є приватною незалежною науковою установою, заснованою в 1984 році для проведення неупереджених і збалансованих досліджень і сприяння розвитку Лівану. 1992 р. саме CLS виявився готовим для скликання та проведення дійсно масштабної та змістовної міжнародної конференції «Реконструкція Центрального Ділового Району Бейрута», цілком присвяченої пекучим проблемам відновлення Бейрута, що тільки-но висвітилися. Знаменно, що саме в її ході Уссамою Каббані¹² було сформульовано й обґрунтовано думку про генеральний брак участі громадськості. [119]

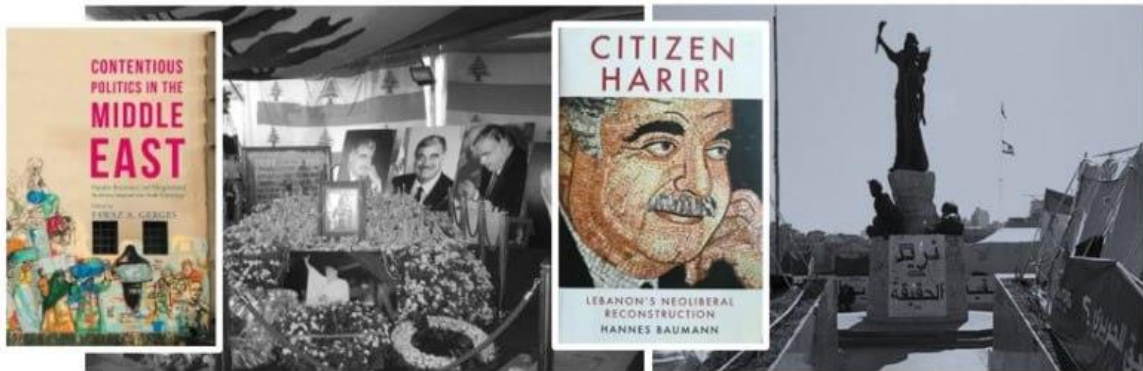
¹² Уссама Каббані (*Oussama Kabbani*) починав кар'єру в США як міський дизайнер у Бостонському управлінні реконструкції, після закінчення у 1988 р. вищої школи дизайну Гарварда. Диплом за роботу про післявоєнну реконструкцію Центрального району Бейрута відкрив йому шлях в бюро післявоєнної реконструкції зруйнованого Бейрута, де він був головним планувальником більше 12 років, перш ніж заснувати консультативне партнерство з управлінням розвитком.

ВИЯВЛЕННЯ ТА ОЦІНКА ПРОЯВІВ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ В КОНТЕКСТІ ПРОЄКТІВ ВІДБУДОВИ БЕЙРУТА

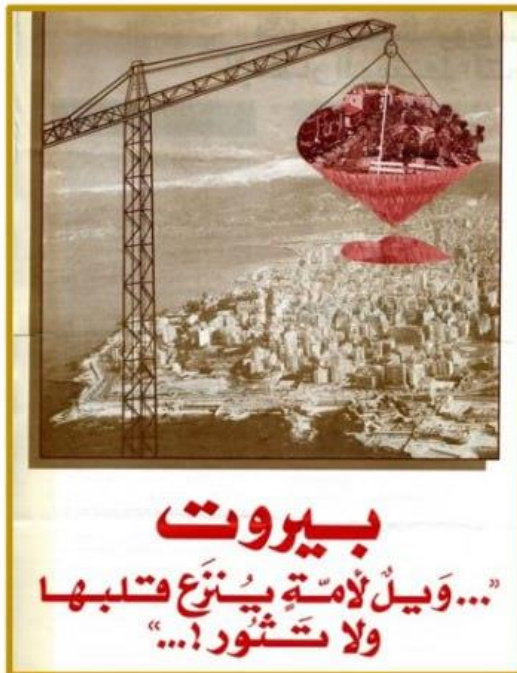
12

A. Міжнародні студії з протидії сектантству на Близькому Сході інтенціонально спрямовані на виправлення ситуації у повоєнному ліванському суспільстві

Б. Мобілізація ліванського суспільства знизу догори проти неоліберальних інституцій: приклад опозиції проти реконструкції центру Бейрута компанією «Солідер»

В. Обкладинка брошури, виданої Асоціацією власників центру Бейрута: «Бейрут... горе нації, яка відкидає своє серце і не повстає!» (джерело: Арабський центр архітектури, близько 1993 р.)

Рис. 12. Приклади переходу громадської участі у процесах відбудови у політичні акції

Етапною в спробах осмислення реконструкції Бейрута, що вже відбулася, 15 років по тому стала велика міжнародна конференція «ICOA1947: Реконструкція Бейрута, Ліван: виклики, ідентичності, примирення та моделі», проведена ICOMOS у Нью-Делі в грудні 2017 р. Її центральною темою була роль культурної спадщини в розбудові миру та примирення, «спадщина як творець миру, об'єднання та принесення користі спільноті». Щоправда, її загально-гуманітарний пацифістський пафос навряд чи допровадив до суттєвих змін у позиції влади стосовно процесу реконструкції. Тим не менш, в коло обговорень було поставлено низку питань, вже добре виношених як ліванською громадською думкою, так в зовнішніми спостерігачами й аналітиками: які ефекти дає реконструкція, та як буде збудовано мир в історичному центрі; яким чином культурна спадщина брала участь у примиренні. Обговоренню було піддано питання локальної та національної ідентичності та історично-культурної автентичності. З іншої сторони, небезпідставним є питання щодо можливості та доцільності використання бейрутської моделі реконструкції для інших історичних післявоєнних міст. Нарешті, в дискусії відбувся обмін поглядів щодо того, яку демократію участі потрібно запровадити, – а це свідчить, що зафіксований Каббані у 1992 р. брак партисипації уже давно усвідомлено, як і те, що дієвої громадської участі за ці роки так і не вдалося реалізувати. Таким чином, підводячи певний проміжний підсумок і закріплюючи все ще не вирішені питання, індійська конференція, поза всяким сумнівом, виконала свою роль у налаштуванні громадської думки.

Схоже, тільки після катастрофічного вибуху в Бейрутському порті у серпні 2020 р. баланс сил, що склався у суспільстві, дозволив, нарешті, дійти спільного стратегічного партнерства між урядом Лівану, громадянським суспільством і міжнародним співтовариством. Цей намір знайшов втілення у створенні в грудні того ж 2020 р. Рамкової програми реформ, відновлення та реконструкції (3RF), налаштованої на пошук «відповіді на виклики національних реформ Лівану та розблокування інвестицій у реконструкцію».

ЗRF було розроблено як план реагування на нагальні потреби населення, яке постраждало від вибуху 4 серпня, та для впровадження вкрай необхідних реформ для підтримки реконструкції та відновлення довіри людей до уряду та його установ шляхом удосконалення управління.

У 2021–2022 рр. ЗRF робив іще перші кроки, зосереджуючись на практичній організації відбудови в орієнтації на вирішення нагальних потреб людей, які постраждали від вибуху, та з виходом на концепцію національної ініціативи пріоритетних реформ, щоби «прокласти шлях до реконструкції».

Екологічні НУО працюють так само, як і інші правозахисні (адвокаційні) НУО в Лівані: більшість з них залежать від фінансування європейських та американських донорів і просувають дискурс, орієнтований на захист прав. Вони прагнуть трансформувати суспільство – змінити популярні уподобання, створити нові норми та дискурсивні рамки та кинути виклик мейнстрімним наративам, – але також і розробці політики. Вони зустрічаються з ліванськими особами, які приймають рішення на різних рівнях – мерами, депутатами, міністрами та релігійними лідерами (zu'ama), а також європейськими дипломатами. Багато хто також брав участь у судових процесах. У кількох випадках НУО також об'єднувалися в офіційні мережі національного рівня, такі як Зелений форум і Ліванський екологічний форум (LEF).

Популярність НУО екологічного спрямування суттєво зросла після Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро 1992 р., більш відомої як Саміт Землі, коли помножилися міжнародні мережі захисту довкілля і «зеленими» справами зацікавилися міжнародні донори. У середині 1990-х років у Бейруті відкрився перший регіональний офіс «Грінпіс» у регіоні Східного Середземномор'я.

Професійні коаліції екологічного спрямування формувалися також навколо конкретних локальних питань. Напр., у 2012 р. експерти з транспорту, інженери, урбаністи й архітектори об'єдналися задля створення громадянської коаліцію проти шосе Фуада Бутроса, запланованої дороги через район Аль-Хікме в Бейруті. На думку активістів, ця дорога не вирішила би проблем

дорожнього руху, натомість знищувала довкілля, ландшафт та спадщину історичного кварталу. Кампанія «Зупиніть шосе, побудуйте парк Фуада Бутроса» мобілізувала людей у районах, які мало перетнути шосе.

Після війни, паралельно з професіоналізацією екологізації, тривала неформальна та локалізована «надзвичайна екологія». До арсеналу її засобів входили народний опір на рівні *Grassroots*, протестні кампанії, народна мобілізація тощо.

У 1997 р. у передмісті Бейрута Хай-ель-Сіллум мешканці знищили сміттєспалювальний завод, що забруднював околицю. Перший директор «Грінпіс» у Бейруті назвав це «першою екологічною інтифадою» в арабському світі. [117] Того ж року під тиском рибалок та жителів Бурдж-Хаммуда (місто та муніципалітет у Лівані на північний схід від Бейрута, частина Великого Бейрута) було закрито сміттєспалювальний завод на сміттєвій горі біля рибальської гавані Дора. У 1998 р. жителі району Н'амі на південь від столиці подібним чином організувалися проти сміттєзвалища у своєму районі.

В останнє десятиліття співпраця між місцевими громадами та громадськими активістами навколо конкретних місць шкоди часто набувала формату кампанії (хамла). Зазвичай він включає прямі дії, охоплення ЗМІ та лобіювання, і працює в «текучій, напівофіційній структурі з невеликою кількістю дуже активних членів і більшою мережею зацікавлених осіб, які приєднуються до дії або час від часу до зустрічей» [118]. Наприклад, у 2013 році жителі та активісти Н'амі поновили кампанію із закриття сміттєзвалища Нама, скликаючи зустрічі з політичними партіями та муніципалітетами, проводячи просвітницькі заходи та зрештою перекривши дорогу до сміттєзвалища.

17 липня 2015 року учасники Кампанії закриття сміттєзвалища На'ма організували сидячу акцію, щоб зупинити в'їзд сміттєвих машин на сміттєзвалище. У Бейруті та містах гори Ліван вулиці були заповнені горами гнилого сміття в літню спеку, а вологе повітря було важким від шкідливих випарів і запахів відкритого горіння. Кампанія розширилася, коли активісти

громадянського суспільства, ідентифікуючись у соціальних мережах як *#YouStink* (англ. *#ТиСмердиш*), опублікували відео, меми та інформацію в Інтернеті, а потім організували сидячі протести в центрі Бейрута. *#YouStink* назвали себе «ліванським масовим рухом, створеним як відповідь на неспроможність уряду вирішити поточну сміттєву кризу стійким шляхом». Незабаром до них приєдналися протестувальники та інші активісти; було залучено щонайменше дев'ять різних кампаній і п'ять НУО.

У липні 2018 р. жителі району Карантина на околиці Бейрута в подібний спосіб організували кампанію «Ваш сміттєспалювальний завод — це наша могила», щоб протистояти проєкту будівництва в їхньому районі сміттєспалювального заводу для Бейрута.

Після серпневого вибуху 2020 р. в Бейрутському порту в організації професійно-громадської взаємодії щодо охорони середовища баланс сил змінився подібним чином, як у захисників спадщини. Тут теж зроблено кроки в напрямку стратегічного партнерства між державою, громадянським суспільством і міжнародним співтовариством. Конкретніше, Програму відновлення, реставрації та управління відходами в Бейруті, яку було розроблено в рамках Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН або ЮНДП), спрямовано на пом'якшення для навколишнього населення наслідків вибуху 2020 р. в Бейрутському порту. Дана програма виступає водночас як короткострокова, так і довгострокова робота з відновлення навколишнього середовища. У найближчій перспективі її спрямовано на зменшення ризиків кризи утилізації твердих відходів та інших екологічних наслідків вибуху. У довгостроковій перспективі планується комплексне екологічне відновлення міста Бейрут. Нова модель співпраці між сторонами, залученими до цього проєкту, спрямована на зміцнення основ для більш широкого екологічного управління в усьому Лівані.

Короткі висновки другого розділу

1. Перші кроки громадської участі стосовно перспектив розвитку Бейрута виникають задовго перед вибухом громадянської війни, разом з ініціюванням, організацією та публічною презентацією проєктів розвитку Бейрута на початку 1960-х рр. Ключовим моментом тут став «план Екошара» – генеральний план Бейрута та його передмість, розроблений французьким архітектором-урбаністом М. Екошаром і презентований громадськості у 1964 р., який передбачав інтеграцію розвитку столиці в цілісну регіональну та національну стратегію.

2. Містобудівні стратегії напередодні та в ході громадянської війни великою мірою були реакцією на те, що пріоритети «плану Екошара» склалися під тиском корпоративних інтересів в сфері нерухомості, а розвиткові передмість не приділялося належної уваги. Це стало одною з передумов громадянської війни, під час якої місто було поділено на християнську та мусульманську частини, посилилася ізоляція різноконфесійних районів. Під час війни, у 1977 та 1982 рр., було представлено два нові генплани, які зустріли хвилю опору, та їх реалізацію було припинено. Хвиля міграції та неконтрольована забудова призвели до хаотичного розростання Бейрута, яке загрожувало екологічною катастрофою.

3. На тлі кризових явищ війни та післявоєнного періоду складається мультидисциплінарна аналітика як потенційна противага адміністративній сваволі та передумова публічної дії. Передача розробки та реалізації плану реконструкції у приватні руки, викликала політичні дебати за участі Спільноти інженерів та архітекторів Бейрута, котрими було маніфестовано можливість залучення професійної проєктно-технічної еліти до взаємодії з державними установами. З тієї пори з'явилася низка нових міждисциплінарних аналітичних осередків, таких як Бейрутська Лабораторія Міста, які діють за посередництвом документування процесів трансформації, різноаспектних досліджень, академічних дебатів та медіа-активізму.

4. Трагічні події та наслідки війни стимулювали критичну думку та напружений інтелектуальний пошук. Проблеми Бейрута зацікавили архітекторів і дослідників з багатьох країн світу. Архітектурно-урбаністична критика еволюціонувала від цілковитої довіри до офіційної програми реконструкції у перші повоєнні роки, через усвідомлення, що технократична перемога над наслідками не зачіпає глибинних причин руйнівного внутрішньо-ліванського протистояння, до зрілого аналізу складних відносин між містом і суверенітетом, між офіційними та повсякденними міськими практиками, між насильницькими та мирними стратегіями.

5. В період після 2-ї Світової війни до початку воєнної кризи 1975 р. столиця Лівану була одним з ключових центрів Близького Сходу. Ліван, послідовно дотримуючись ліберальної економічної системи, запровадив передову на той час систему управління розвитком регіонів і контролю над зростанням столиці, прийняв прогресивне містобудівне законодавство та створив незалежні державні органи контролю над реалізацією проектів – Генеральну Дирекцію з Містобудування та Вищу Містобудівну Раду. Органи місцевого самоврядування отримали право дорадчого голосу. Законодавство передбачило дві стадії планування – генплан і детальний план, забезпечило адміністративний контроль над розподілом земель, дозволами на будівництво, містобудівною естетикою та архітектурою забудови.

6. Після завершення громадянської війни 1975-1990 рр. повний перелік учасників процесів містобудівного відновлення, реконструкції та розвитку включив, поруч із центральними державними органами містобудівної влади, мухафазат (державне управління на рівні провінцій), районні органи влади (Cazas), муніципалітети у містах та самоврядних громадах, а також приватних осіб та їх об'єднання.

Раді розвитку та реконструкції (CDR) після війни 1975–1990 рр. було надано провідну роль у питаннях відбудови, реконструкції, розвитку територій та інфраструктури. Систему державного управління доповнили офіс

Виконавчого радника великих проєктів у Бейруті та урядовий Генеральний директорат у справах старожитностей (DGA).

7. Роль муніципалітетів полягає у тому, щоб держава мала можливість враховувати потреби та стан справ на місцях; муніципалітети, маючи право на власний підхід до законодавчих норм, можуть здійснювати власні проєкти на своїй території, при чому в більшість справ муніципальної компетенції державні органи не мають права втручатися.

Приватні особи, цивільні асоціації та професіонали, за умови дотримання загальних законів, мають безпосередній глибокий вплив на усі аспекти міської реконструкції, хоча і не є суб'єктами юридичної офіційної влади. Всі учасники системи міського та регіонального управління, разом із ліванською громадськістю, є потенційними користувачами світового досвіду міської відбудови.

8. З огляду на конкретні організаційні форми післявоєнної реконструкції Бейрута, голову увагу слід зосередити на проявах громадської участі та професійно-громадської взаємодії в рамках приватно-державних проєктів реконструкції. Провідну роль у проєкті реконструкції відіграв видатний ліванський бізнесмен і політик Р. Харірі, у подальшому прем'єр-міністр Лівану. Проєкт реконструкції, спрямований на повернення Бейруту передвоєнного статусу, розроблявся за участі міжнародних аналітичних і фінансових центрів і був схвалений урядом Лівану в 1994 р. Реалізацію основних містобудівних проєктів у столиці було доручено компаніям «Солідер» (центральна частина), «Еліссар» (південний регіон) та «Лінор» (північне узбережжя). Професійно-громадська взаємодія на стартовому етапі реалізувалася в формі серії публічних (інформаційних) та професійних (експертних) семінарів.

9. Здійснення реконструкції привело до суперечливих результатів. Фізичне відновлення предметно-просторового оточення у зруйнованій ліванській столиці не вдалося поєднати з поверненням до унікального бейрутського способу буття передвоєнної доби. Відповідно суперечливими

були як громадські реакції, так і оцінки аналітиків. Бейрут послідовно розглядався як ікона зруйнованого війною міста, як парадигматичний випадок «урбіциду», нарешті, як символ відродження і процвітаючий туристичний напрямок.

«Солідер» піддавалася критиці за руйнування соціальної тканини центру Бейрута та відсутність турботи про жителів старого міста. Проти неї було спрямовано численні юридичні позови (екстремальна форма взаємодії між громадськістю та професійним девелопментом). Позивачі намагалися зупинити окремі заплановані знесення і ставили під сумнів методи компенсації власникам будинків, а організації громадянського суспільства закликали до законодавчого анулювання політики «Солідер» як неконституційної.

10. Післявоєнна відбудова Бейрута активізувала різні форми громадської та професійної активності – конкурси, виставки, музейну справу, міжпрофесійне спілкування, національні та міжнародні гранти, меценатство і благодійність на підтримку архітектурної та пам'яткоохоронної діяльності.

У ліберальному діловому та політичному середовищі головним інтелектуальним ресурсом як для влади, так і для бізнесу є академічна наука. Паралельно з цим захист міського історично-культурного та природного навколишнього середовища все більше зосереджується в організаціях «третього сектора», які діють у співпраці з професіоналами – архітекторами, планувальниками, істориками й археологами.

11. У ліберально орієнтованому Лівані міський розвиток здебільшого розглядався як підприємництво на приватній землі, а громадська участь – як не актуальна або навіть незаконна. Тому участь громадськості в міському плануванні та розвитку була маргінальною, а законодавство не регулювало участі громадян у процесах планування та розвитку. Лише на місцевому рівні можна було побачити певні форми партисипації у вигляді PR у галузі міського розвитку.

У подальшому просуванню практик громадської участі в місцевому врядуванні сприяла програма ARAL, контрольована Офісом державного

міністра з питань адміністративної реформи і фінансована ЄС. Її метою було розгортання діалогу між посадовцями та громадянським суспільством у розробці планів місцевого розвитку.

Хоча в Лівані до сьогодні немає закону, який би вимагав участі громадян у процесах прийняття рішень, Закон про доступ до інформації від 2017 року зобов'язує державні органи оприлюднювати дані, створені або зібрані ними, на веб-сайтах і за запитом громадян.

РОЗДІЛ III. ХРОНІКА ВІДБУДОВИ ДІЛОВОГО І ТОРГОВОГО ЦЕНТРУ БЕЙРУТА ТА ГРОМАДСЬКІ РУХИ НА КОРИСТЬ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЙОГО СОЦІАЛЬНОЇ ТА ІСТОРИЧНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Зважаючи на розглянуті вище передумови, можна спробувати скласти паралельні хроніки відбудови та реконструкції Бейрута та громадських рухів на користь збереження його соціальної та історично-культурної ідентичності. Природно, що це дослідження має зосередитися на проєкті «Солідер» як на головному проєкті, який задав основний зміст і форми відбудови та реконструкції Бейрута. При цьому не можна оминати організаційні засади комплексу проєктних, дослідницьких та реалізаційних робіт, зміни, які відбувалися у них з бігом часу, та відповідний суспільний резонанс.

3.1. Загальна логіка підходу до засад відбудови Бейрута та розгортання проєкту «Солідер»

Не маючи змоги відновити катастрофічно зруйнований центр Бейрута власними силами, уряд Лівану віддав перевагу моделі змішаної державно-приватної компанії як єдиному варіанту організації. Уряд звернувся до приватного девелоперського холдингу (RENCO¹³), у подальшому більше відомого як «Солідер», щоб компанія взяла на себе завдання управління перебудовою.

3.1.1. Підстави вибору «Солідер». Діловий і торговий центр столиці, BCD на багатьох ділянках було повністю зруйновано, він втратив свою довоєнну економічну активність та демографічне наповнення. Численні аналітики переконані, що на тлі того, наскільки сильно було пошкоджено BCD за півтора десятиліття бойових дій, урядове рішення про створення RENCO та наділення її винятковими повноваженнями було єдиним життєздатним варіантом [119].

¹³ Абревіатура англ. терміну *Real Estate Holding Company* (холдингова компанія з нерухомості).

ЗАГАЛЬНА ЛОГІКА ПІДХОДУ
ДО ЗАСАД ВІДБУДОВИ БЕЙРУТА
ТА РОЗГОРТАННЯ ПРОЄКТУ «СОЛІДЕР»

13

А. Переважний характер процесів, що відбувалися на шляху ініціювання, організації та здійснення відбудови та реконструкції BCD.

Б. Президент Еліас Саркіс, будівля новоствореної Ради розвитку та реконструкції та її перший голова Аль Фадель Шалак

В. Середня частина Центрального району Бейрута з площею Мучеників, в стані перед початком громадянської війни 1975 – 1990 рр.

Рис. 13. Структура процесу ініціювання проєкту, ключова ділянка реконструкції та головні дійові особи

Практична відсутність після війни повноцінно функціонуючого уряду та труднощі з узгодженням інтенцій всіх зацікавлених сторони, включно з власниками нерухомості, в єдине та здійсненне бачення, вимагали залучення приватних ресурсів для планування та реалізації проєкту такого масштабу та важливості. Особливу роль відіграла довіра до Рафіка Харірі як ділової людини, а також швидкість і ефективність подання планів і інвестиційних моделей, – усе це зіграло на користь моделі RENCО. Можна з певністю припустити, що без цього масштабного втручання центр перебудовувався б хаотично та нескоординовано, як це у подальшому відбувалося в інших районах столиці.

У 1991 р. «Солідер» отримала права експропріації центрального району Бейрута, площею приблизно 150 га. Відповідно зі сходу на захід і з півночі на південь він мав довжину 1,5 км і ширину 1 км. У 1975 р. в центрі, який займав загалом близько 650 000 м², проживало або працювало понад 100 тис. людей. Дороги, площі та відкриті озеленені простори займали близько 50% решти території.

Рішення уряду про здійснення такої великої приватизації було безпрецедентним в історії Лівану і досить суперечливим у багатьох своїх аспектах. «Солідер» було надано повноваження щодо примусового викупу, компенсуючи це акціями самої «Солідер», а не готівкою, а також повноваження регуляторного органу, що дозволило йому управляти центром міста. Критики стверджують, що компанія вдавалася до переслідувань, щоб позбутися колишніх мешканців, надаючи їм компенсацію, суттєво нижчу від справжньої ринкової вартості [120].

3.1.2. Часові такти «битви за CDR». З метою дати можливо більш повне уявлення про загальні організаційні засади проєкту «Солідер», звернемося до аналізу, проведеного Тамам Манго в Масачусетському Технологічному Інституті [121]. Ця робота має назву «Солідер: битва за центральний район Бейрута». В ній простежується історія компанії й

обговорюються стратегії її виживання з точки зору забезпечення складного балансу між схваленням з боку уряду та схваленням з боку громадськості. Таким чином, явище громадсько-професійної взаємодії покладається як базове у підстави аналізу й оцінки всієї діяльності «Солідер».

Історія та оцінка «Солідер», як проєкту реконструкції ВCD, ставиться у ширший контекст діяльності компанії як девелоперської корпорації, тобто саме як RENCО, та розглядає низку відповідних питань, що були надзвичайно істотними для розробки та успішної реалізації цієї моделі бізнесу, що, зрештою, виходить за межі нашої безпосередньої теми. Т. Манго виділяє в процесі реконструкції ВCD три не стільки періоди, скільки часові модули повстання і розвитку проєкту відбудови ВCD:

- 1) початки (1977–1991);
- 2) входження RENCО (1990-ті);
- 3) 1991 рік і далі.

Скористаймося цією схемою періодизації та спробуємо простежити, як в рамках кожного з визначених періодів/модулів реалізувалися можливості професійно-громадської взаємодії.

3.2. Початки (1977-1991)

Затяжний громадянський конфлікт, місцем якого став Бейрут у 1975 р., до того часу, як він закінчився понад п'ятнадцять років потому, кардинально змінив соціальне середовище міста. Більше половини населення зазнали переміщення зі своїх домівок. Якщо до війни для центру міста було характерним змішування громад, то під час війни місто було розділене на Східний та Західний сектори, де жили, відповідно, християнська та мусульманська громади.

3.2.1. Перші плани реконструкції. Обговорення того, як впоратися з розтрощеним Центральним районом, почалося ще на початку війни, в час паузи після запеклих боїв 1975 і 1976 рр. Зважаючи на очевидну слабкість адміністрації стосовно завдань реконструкції, з ініціативи президента

Саркіса¹⁴ було створено незалежну Раду розвитку та реконструкції (CDR), підзвітну напряму Раді Міністрів (рис. 13 Б). До 1990-х рр. CDR грала ключову роль у відбудові ВСД та насамперед у залученні приватної компанії до реконструкції центру. Протягом наступних п'яти років було зроблено дві поважні спроби планування у Бейруті та на його околицях. Це, по-перше, генплан 1978 р., опрацьований APUR для муніципалітету Бейрута, і, по-друге, генплан Бейрута й околиць, який вийшов з Інституту зміни та урбанізму регіону Іль-де-Франс (*Institut d'aménagement et d'urbanisme de la région de l'Île-de-France* – IAURIF). Незабаром після завершення план було затверджено, та він частково набув чинності.

Перший план реконструкції був консервативним, зосередженим на збереженні історичної забудови, відродженні комерційної діяльності та «повній реінтеграції центру в решту міської тканини». Передбачалося збереження планувальної структури та фасадів будівель. Ті будівлі, відновлення яких було дуже складним, могли бути знесені, але згодом зведені строго за первісним планом; проектом передбачалося лише розширення транспортних магістралей. План APUR став кульмінацією зусиль CDR і першою серйозною спробою державного сектора відбудувати центр міста. Як писав Джад Табет уже після війни, метою плану було «переробити центр ліванської столиці на місце зустрічі різних громад», водночас «модернізуючи центр у спробі вирішити серйозні проблеми функціонування і доступу до Бейруту, з яким стикалися до війни, зберігаючи при цьому специфічний імідж його місця, історії, середземноморського та «східного» характеру» [122].

Оскільки шкода, завдана центральному району Бейрута до 1977 р., була незначною, якщо порівнювати з наступним десятиліттям, план 1977 р. зміг застосувати більш охоронний підхід для збереження існуючої міської тканини, ніж пізніші плани. Вартість реконструкції, згідно з громадськими звітами про

¹⁴ Ільяс Саркіс – ліванський державний діяч, президент Лівану у 1976-1982 рр.

розвиток, була контрольованою, і багато незалежних власників нерухомості мали фінансові можливості самостійно відновити свої володіння.

Завдяки цьому провідну роль у відбудові центру та відновленні інфраструктури міста зміг взяти на себе уряд. Зрештою це був єдиний раз за всю історію бейрутської реконструкції, саме внаслідок того, що керівну та координуючу роль уряду можна було забезпечити без значних фінансових впливань.

У даному варіанті громадсько-професійної взаємодії міська спільнота виступала у постаті громадян-власників нерухомості, вони ж інвестори відновлювальних робіт. Роль державної влади, у постаті урядових виконавчих органів, зокрема CDR, полягала в 1) загальній організації, зокрема в ініціюванні проєкту реконструкції, та у забезпеченні подальшої координації 2) детальних проєктних та 3) будівельно-реставраційних робіт.

Механізм координації передбачав розподіл зони реконструкції на керовані райони, кожен з яких мав свій самостійний план розвитку. Ці пропозиції могли реалізовуватися різними методами, головним серед яких було запровадження RENCО. Власне тут вперше з'являється специфічна форма взаємодії, якій у подальшій історії судилося стяти ключовою і повністю здомінувати весь процес післявоєнної реконструкції. Громадське начало було уособлено в RENCО через його форму власності, а саме державно-приватне партнерство [123]. Професійна складова взаємодії при цьому вочевидь мала підпорядковану, функціональну роль, і її було представлено проєктно-інжиніринговими структурами самого холдингу, а також різноманітними підрядними структурами меншого масштабу, також проєктними, інжиніринговими та будівельними, що діяли на окремих ділянках.

План передбачав, щоб найменш пошкоджені ділянки Центрального району відновлювалися самими місцевими власниками. Сильніше пошкоджені ділянки мали бути реконструйовані дрібними корпораціями нерухомості. Акції таких корпорацій передбачалося розподіляти згідно з чинним раніше законодавством 1964 р., згідно з яким власники нерухомості

мали володіти 75% акцій, а уряд – 25%. Втім, це законодавство не передбачало жодних надбавок для незалежних інвесторів або пільг для зовнішнього приватного фінансування, які б сприяли процесу реконструкції.

CDR почала реалізацію першого плану реконструкції Лівану в грудні 1978 р., майже через рік після заснування ліванським урядом. Враховуючи ступінь руйнувань, спричинених військовими діями 1975-1976 рр., план передбачав витрати понад LL 22 млрд., або приблизно USD 2,5 млрд., протягом восьмирічного періоду. Цей план навіть частково почав діяти, але його реалізацію було перервано відновленням боїв. Відмова від ініціативи реконструкції була наслідком як продовження бойових дій, так і браку коштів. Очікувані LL 10,5 млрд. у формі грантів або позик від нафтовидобувних країн Перської затоки було зменшено до незначної частини обіцяної суми.

Незважаючи на тривання військових дій, у 1980 р. план було переглянуто. Ідея полягала в тому щоби в разі раптового припинення бойових дій на столі завжди буде негайний і затверджений план. У рамках цієї ініціативи владою було зроблено один із перших кроків у бік інституалізації професійно-громадської взаємодії. Мається на увазі створення незалежного комітету для нагляду за завершенням досліджень реконструкції на чолі з інженером Марті Ель-Намаром. В діяльності комітету пріоритет надавався проектам житла, лікарень та інфраструктури.

Переглянутий план не містив фіксованого графіка витрат. Швидше, це був «порядок денний невідкладних дій». План було спеціально сформульовано так, щоб не було жодних фінансових зобов'язань, оскільки фінансові потреби могли в будь-який момент зрости через додаткові збитки, спричинені новими бойовими зіткненнями, зростанням коштів будівництва або непередбачуваною появою нових нагальних проектів.

Втім, здійснення проекту знову було відкладено у зв'язку з продовженням війни, 1977 р. приніс нові спалахи насильства. Внутрішні ліванські сутички припинилися лише після двох ізраїльських вторгнень до Лівану в 1978 та 1982 рр. Друге вторгнення закінчилося тимчасовою

ізраїльською окупацією Західного Бейрута влітку 1982 р. У вересні того ж року до Бейрута увійшли міжнародні миротворчі сили, а ізраїльтяни перебазувалися до Південного Лівану.

У Бейруті знову запанував спокій. Здавалося, війна закінчилася. До цього часу місто пережило сім років громадянської війни та два іноземні вторгнення. Раніше затверджені плани реконструкції переглянули восени 1982 р. та визнали недоцільними. З 1977 р. рівень руйнувань значно зріс, тож новий уряд мусив просувати суттєво масштабніший проект реконструкції, ніж його попередник.

У 1982 р. було створено компанію “Огер-Ліван”, ліванську франшизу саудівської будівельної компанії “Огер-Сауді”, яка існувала з 1978 р. під керівництвом Р. Харірі, майбутнього засновника проекту «Солідер». У листопаді того ж року ліванський уряд замовив компанії “Огер-Ліван” звіт про стан ВСД, щоб проголосити ініціативу реконструкції.

3.2.2. Неофіційний старт відбудови. Формальне доручення уряду компанії “Огер-Ліван” обмежувалося завершенням дослідження і паперовим звітом. На той час ані “Огер-Ліван”, ані сам уряд не мали права супроводжувати дослідження будь-якими діями на місці, які б фізично змінили центр міста. “Огер-Ліван”, однак, за мовчазної підтримки уряду, відремонтувала фасади кількох будівель на території ВСД як зразковий приклад реконструкції. Ця реабілітація «не вийшла за рамки підтяжки обличчя» [112, с. 32], а фізичне втручання не мало жодного юридичного чи фінансового супроводу. Дії фірми залишилися нерозголошеними і незабаром були забуті серед більш нагальних справ трагічної громадянської війни.

Проте мовчазне прийняття здійсненого втручання дало компанії “Огер-Ліван” і самому Харірі два важливі уроки. По-перше, поки ВСД лишався покинутим, більшість власників нерухомості його уникали, а жили там лише скватери, будівельні роботи не були надто помітними чи публічними. Другий урок полягав у тому, що уряд був готовий обійти звичайні бюрократичні шляхи, у т. ч. надання дозволів, забезпечення законності проектів тощо, коли

справа торкалася покращень у центральному районі Бейрута. З точки зору професійно-громадської взаємодії цей етап був позначений повною бездіяльністю як громадянських, так і професійних спільнот.

Період затишшя прогресував, і до лютого 1983 р. з'явилися великі надії, що Ліван нарешті став на шлях до нормального життя та відновлення. CDR підготувала новий, переглянутий план реконструкції. У ньому було враховано значні додаткові збитки, спричинені ізраїльським вторгненням до Лівану влітку 1982 р. та продовженням боїв у центрі міста. Оскільки CDR взяла на себе більше відповідальності, її роль збільшилася та стала агресивнішою. Щоб заохотити та підтримати ініціативу реконструкції, запроваджувалися нові інституції та заходи, зокрема у вересні 1983 р. уряд утворив спеціальний державний орган – Вищу комісію містобудування (*Higher Council for Urban Planning*, HCUP). Комісія мала надавати висновки щодо міських планів і правил, а також вносити зміни до містобудівного законодавства та будівельного кодексу.

Між 1983 і 1986 рр. CDR розгорнула масштабне дослідження столичного району. Хоча зона, на якій було зосереджено увагу, охоплювала більшу частину Бейрута та його околиці, BCD не було включено до звітів, окрім короткої згадки. Кульмінацією дослідження стала публікація «*Schema Directeur*», першого генерального плану для столичного регіону [113, с.33].

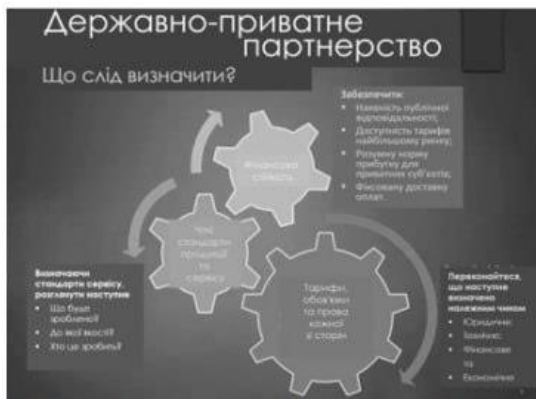
3.2.3. Суспільний резонанс на початковому етапі реконструкції. У звіті було детально описано фінансові та інфраструктурні потреби, необхідні для реконструкції, які значно зросли порівняно з 1977 р. Їх об'єм був далеко поза межами можливостей ліванського уряду. У світлі цих фінансових проблем відновлення бойових дій у Бейруті було не єдиним, що заважало реалізації плану реконструкції. Хоча дослідження щодо реконструкції просунулися настільки, що в кінці 1983 р. уряд зміг приступити до реформування інфраструктури, але про проєкт відбудови центру міста протягом усього цього періоду ніхто не згадував. Скажімо, CDR у 1983 р. розглядала реконструкцію Бейрута якраз за межами центру міста.

ЗАГАЛЬНА ЛОГІКА ПІДХОДУ ДО ЗАСАД ВІДБУДОВИ БЕЙРУТА ТА РОЗГОРТАННЯ ПРОЄКТУ «СОЛІДЕР»

14

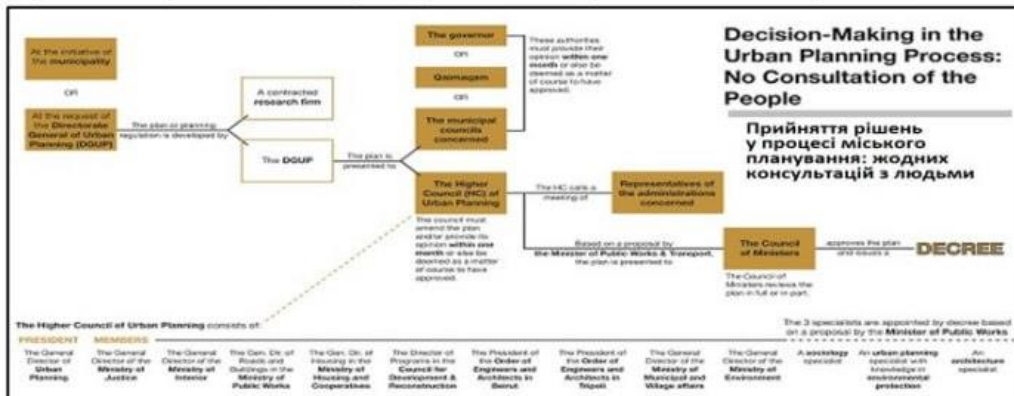
А. “Нормальне місто” (за Б. Єрофаловим)

Б. Визначення задач у механізмі державно-приватного партнерства

В. Сторони громадського протистояння у післявоєнному Лівані

Г. Структура взаємодії при прийнятті рішень стосовно міського планування за участі Генеральної Дирекції з Містобудування та Вищої Містобудівної Ради

Рис. 15. Співвідношення між державно-приватним партнерством та професійно-громадською взаємодією

Проте Центральний район Бейрута все ж таки не був забутий. Компанія “Огер-Ліван”, яка спочатку розробляла плани території, без жодного офіційного призначення взялася за проєкт реконструкції та самостійно замовила генеральний план консалтинговій групі DAR.

Трохи пізніше, коли опрацювання плану проєктантами DAR наближалось до завершення, в центр міста увійшли бульдозери. Бульдозери (знову без офіційного дозволу) почали розчищати Центральний район від завалів, накопичених за довгі роки війни. Затвердженого плану реконструкції ще не було, але бульдозери рухалися не навмання, і потихеньку та методично почали розчищати «впорядковані простори». Організатори даної чистки на той час залишалися офіційно невідомими, але з упевненістю можна вважати, що за очищенням стояли ті ж сторони, що за приватною RENSО. До речі, лише після того, як заснування компанії «Солідер» (найбільшим акціонером якої був Харірі) було ратифіковано, і проєкт реконструкції розгорнувся на повну, Фонд Харірі визнав на своєму веб-сайті, що пан аль-Харірі неодноразово мобілізував свої власні ресурси, щоб допомогти охопленому війною Лівану. Коли влітку 1983 р. бомби падали на Бейрут, Харірі наказав своїй компанії “Огер-Ліван” надіслати робочі бригади, бульдозери та вантажівки, щоб розчистити завали та уламки із засмічених вулиць усіх зруйнованих районів.

При цьому зусилля “Огер-Ліван” заради забезпечення суспільної користі, розбирання завалів та аварійно небезпечних будівель, мали також інші, не відразу помітні наслідки. Компанія під керівництвом Харірі в процесі очищення центру припустилася знищення деяких цінних будівель і споруд. Серед вивезених уламків були недоторкані залишки трьох старих базарів центру – Нурія, Сарсак і Сага – без будь-якого схвалення чи ратифікації офіційними органами, зацікавленими у реконструкції центру. У значній частині району Сайфі не тільки було очищено територію від уламків, але також знесено низку будівель, що вціліли.

Пізніше критики стверджували, що розчистка, розпочата у 1983 р., ґрунтувалася на фальшивих приводах, а також повністю ігнорувала все ще офіційно чинний план реконструкції від 1977 р., який конкретно передбачав реабілітацію цих ділянок центру. Брак суспільного резонансу цих вочевидь самоуправних дій можна пояснити тим, що під час війни центр був безлюдним і перетворився на зону асоціальної поведінки, яку фактично уникали колишні власники нерухомості. Таким чином, розчищення вдалося продовжити, не привернувши до себе особливої уваги ЗМІ та власників ділянок, де проводилося розчищення. Знесення здійснювалися без схвалення, дозволу або втручання будь-яких офіційних чи державних установ. Однак довго подібна «зачистка» не могла тривати.

У 1984 р. черговий раунд боїв змусив припинити планування та реконструкцію, а активні обстріли в ВСД завдали ще більшої шкоди. У червні 1985 р., поки тривали бойові дії, консалтингова фірма «Економічні консультанти з Близького Сходу» (англ. *Middle East Economic Consultants*, МЕЕС) на чолі з Марваном Іскандаром підготувала ще один звіт для “Огер-Ліван” і СDR. МЕЕС, поважна та нейтральна дослідницька організація, пропонувала незалежні дослідження ринкових, політичних та економічних обставин. У її звіті описано неспроможність уряду здійснити проект реконструкції. Було зроблено висновок, що приватна установа з необхідним фінансуванням та інституційними можливостями, яких бракувало урядові, була б єдиним можливим засобом суттєвої реабілітації центру.

Під час затишшя в боях бульдозерні роботи в центрі міста тривали майже непоміченими до 1986 р., коли “Огер-Ліван” повністю оминула регулярні урядові канали та запропонувала власний план, складений DAR. Без доручення уряду та спонсоруючи план із власної кишені, “Огер-Ліван” представила його для офіційного затвердження. Однак розроблений план був дуже далеким від загальних традицій охоронного планування, які домінували після війни, і навряд міг розраховувати на прихильність з боку населення Бейрута.

План рекомендував знести 80% існуючих будівель у Центральному районі (хоча лише 20% було пошкоджено війною так, щоб не підлягати відновленню). План передбачав зміни настільки кардинальні, що прихильники проєкту, з погляду критиків, «поводилися з центром так, ніби він був їхньою власністю, щоб робити з ним, що їм заманеться».

Англієць Ангус Гевін, консультант з міського планування та розвитку, пізніше радник президента «Солідер», казав про цей план: «“Огер-Ліван” у 1986 р. підготувала план реконструкції ВСД, який, як і план 1978 р., також базувався на модернізації інфраструктури та раціоналізації системи автомобільного транспорту. Хоча план не був схвалений владою, він являв собою еволюцію передбачуваного образу та функцій Центрального району» [124]. Порівняно з попередніми планами щодо ВСД, версія “Огер-Ліван” 1986 р. включала значно збільшену щільність забудови.

План ґрунтувався на двох основних сценаріях:

1) сценарій національної центральності, який наголошував на національних та історичних функціях ВСД, структурованих навколо площі Мучеників;

2) сценарій, що підкреслює роль ВСД як міжнародного та регіонального центру і передбачає просторовий розвиток з ядра Бенк-стріт у напрямку набережної та пристані для яхт, які мало бути розташовано на демаркаційній лінії, що розділила Бейрут.

План включав дамбу довжиною 1335 м з 80 розташованих поруч кесонів-поглиначів, захищених підводною платформою. Ці кесони несли на собі три рівні набережної навпроти колишнього готелю Сен-Жорж, з широким видом на море. Спорудження дамби довжиною близько 450 м мало забезпечити захист пристані для прийому 400 човнів.

Після завершення нового раунду боїв у 1986 р. неофіційне руйнування було продовжено, скоріше за все, тими ж сторонами, які його розпочали як реалізацію нератифікованого приватного плану, що передбачав знесення приблизно 80% будівель, що залишилися в центрі. Проте воєнне насильство

відновилося знову. Під час бойових дій про пропозиції DAR неначе забули, неофіційні знесення було припинено. Натомість внаслідок боїв, які все ще тривали в центрі міста, рештки того, що залишилося від Центрального району столиці, продовжували повільно знищуватись, аж поки в 1990 р. не було встановлено міцний мир.

Небагаточисельність прикладів громадсько-професійної взаємодії на початковому етапі бейрутської відбудови, безперечно, залежала від скрутних умов інтенсивних бойових сутичок і викликані цим практичної недоступності зони руйнувань для професійного моніторингу. До того ж навряд можна було б очікувати як від професіоналів, так і від представників громадських об'єднань передбачення того, що люди, які ризикували за даних умов проводити розчищення руїн, здійснюватимуть його в нелегальний, а часом у відверто шкідницький спосіб.

На закінчення опису першого часового відрізка треба звернутися до характеристики стану громадської участі на початок 1990-х рр., яка належить одному з найбільш компетентних діячів бейрутської реконструкції, Уссамі Каббані, та яку було оприлюднено по гарячих слідах подій. Це розділ брошури «Перспективи для Лівану. Реконструкція Бейрута», виданої по підсумках конференції «Реконструкція Центрального ділового району Бейрута», яку було проведено в Лондоні у березні 1992 р. оксфордським Центром Ліванських досліджень, автор назвав «Відсутність участі громадськості».

Аналіз та висновки Каббані настільки суттєві і водночас стислі, що є сенс привести їх повністю: «Одне з найбільш очевидних критичних зауважень щодо процесу планування VCD полягає в тому, що йому не вистачає гнучкості та участі громадян. Хоча команда CDR/DAR провела кілька інформаційних зустрічей для різних громадянських та професійних груп у Бейруті, ці зустрічі були призначені для «інформування» людей, а не для «обговорення» з ними. Таке ставлення, на думку деяких політиків, є типовим для уряду, який нав'язує людям рішення, а не працює з ними над розробкою більш чутливих підходів. Хоча для забезпечення належного розвитку планування потрібен певний

ступінь твердості, вважається також, що досягнення консенсусу має набагато важливіше значення для створення почуття приналежності до нового середовища.

Критики закликали CDR підтримати прогресивний підхід до планування шляхом створення «громадянських форумів», за допомогою яких громадськість могла б брати участь у процесі планування та прийняття рішень. Заявлялося, що така участь необхідна для того, щоб ліванський народ відновив довіру до ролі державних інститутів та розвинув почуття обов'язку щодо них, а також для забезпечення системи суспільної протидії нерозумній політиці.

Генеральний план вимагав схвалення муніципалітету та Управління планування (*Танзим аль-Мадані*), перш ніж його може бути представлено Кабінету Міністрів Лівану для офіційного схвалення. Команда CDR + DAR стверджувала, що план буде змінено, коли пройдуть ці перевірки, і, таким чином, громадськість, у традиційному сенсі, буде представлено.

Критики при цьому зазначали, що муніципалітет Бейрута не той час не функціонував та навіть не мав президента. З 24 членів його правління в живих залишалося лише четверо. Крім того, деякі відзначають, що кандидатуру нового президента муніципальної ради запропонував сам Харірі, що відображає проблему конфлікту інтересів, що тяжіла над CDR.

Щодо керівництва з планування, критики побоювалися, що на його директора можуть чинити тиск, щоб він прийняв план з невеликими змінами, оскільки найближчі члени його родини мали контракти з будівельною компанією Харірі «Огер-Ліван».

З усіх цих причин критики заключали, що традиційні процедури перегляду поточного генерального плану, до яких закликала CDR, є не чим іншим, як вотумом довіри чинному плану. І щоб протистояти цьому, потрібна участь громадськості у процесі прийняття рішень». [123, с. 21, 22]

Нема сумнівів у тому, що Каббані точно охарактеризував ситуацію із загальним браком громадської участі на початковій стадії реконструкції Бейрута. Проте було би помилкою не помітити ті первістки громадсько-

професійної взаємодії, які були покликані до життя логікою бізнесу, а також жорстко пов'язаною з нею логікою дослідницьких і проєктних робіт:

- 1) Це, по перше, взаємодія між міською спільнотою у постаті громадян-власників нерухомості, та державою в особі CDR – Ради Розвитку та Реконструкції. Змістом взаємодії для громадської складової було інвестування у відновлення власної нерухомості (природно, паралельно з контролем з боку замовника-інвестора), змістом для державного компоненту – організація, координація та знову ж таки контроль, але вже у сенсі відповідності генеральному плану та проєктам відбудови окремих об'єктів, відповідності технічним та юридичним нормам тощо. Як основний засіб управління та координації, на який посилялися всі дії в процесі реконструкції, виступав генеральний план, у даний конкретний період – генплан 1977 р., який було виконано паризькою APUR на замовлення CDR. Саме в рамках даного механізму як конкретну форму організації професіоналів різних профілів було створено комітет Ель-Намара для нагляду за завершенням досліджень реконструкції, тобто започатковано процес інституалізації професійно-громадської взаємодії.
- 2) По друге, як уже було зафіксовано, на початковому етапі бейрутської відбудови з'являється, вже як базова організаційна форма професійно-громадської взаємодії, державно-приватна холдингова компанія з нерухомості (RENCO), знаменита «Солідер», якій судилося стати епохою в сучасній історії Бейрута.

Після останнього спалаху насильства в 1990 р. увага всього Лівану знову була прикута до сильно пошкодженого центру Бейрута. Таїфська угода 1989 р., підписана в м. Таїф у Саудівській Аравії, остаточно завершила громадянську війну. Угода встановила формулу управління Ліваном і остаточного виведення сирійських військ. Президент Ільяс Граві, який змінив убитого лише через три тижні після обрання Рене Муавада, негайно взявся за питання реконструкції. Вірний угоді, Граві досягнув помірного успіху з

різними групами опору. Всі вони, крім провідної ісламської міліції «Хезболла», погодилися брати активну участь у програмі уряду.

3.2.4. Проблеми, варіанти та рішення. Проте, на цьому шляху виникла низка поважних проблем, які суттєво гальмували прогрес відбудови. Базову групу проблем становила масовість руйнувань, які сталися у столичному центрі після 1978 р., і з огляду на них реконструкція вже не виглядала як «відновлення міської тканини». Тепер уряд був змушений до стратегічного переосмислення структури BCD.

Наприклад, усі роки війни тривало неконтрольоване розростання сміттєзвалища в центрі. У Бейрутській затоці утворився гігантський пагорб зі сміття. Та використання американської технології переробки сміття на інертну масу, придатну для відсипки нових прибережних земель, уможливило суттєве розширення території центру. Редевелопмент центру в кінцевому підсумку обійняв 4,4 млн. м² міського простору.

Далі, за оцінкою на 1989 р. не підлягали ремонту вже понад 40% будівель BCD. Оновлення потребували водопровід, каналізація, електрика, дороги, загалом вартістю приблизно USD 1,5 млрд. Фактично, прогнозовані витрати на реконструкцію BCD становили близько половини річного національного ВВП. Державний борг Лівану у 1984 р. зріс майже на 52%, до приблизно LL 32 млрд., або майже на 23% більше розрахункового ВВП країни за той же рік. У зв'язку з тим, що комерційні банки демонстрували дедалі більше небажання підписуватися на нові казначейські векселі, більша частина збільшеного державного боргу прибрала форму прямих запозичень від Банку Лівану, які зросли з LL 5,3 млрд. у к. 1983 р. до приблизно LL 11,5 млрд. у к. 1984 р. Проте внутрішні державні запозичення вважалися нестабільним джерелом фінансування для оплати реконструкції, оскільки вони загрожували негативними макроекономічними наслідками.

Але не тільки брак коштів перешкоджав процесу реконструкції, а й низка глибоко вкорінених структурних проблем, непідйомних для уряду. Їх можна класифікувати за такими категоріями:

«СОЛІДЕР» –
ПРОЄКТ РЕНОВАЦІЇ БЕЙРУТСЬКОГО ДАУНТАУНУ.
ПОЧАТКИ (1977-1991 рр.)

15

 Centre for
Lebanese Studies
مركز الدراسات اللبنانية
Operating at LAU الجامعة اللبنانية الأمريكية في العامل

А. Центр ліванських досліджень в Оксфордї,
звіт про конференцію 1992 р., Уссам Каббані

«СОЛІДЕР»

SOLIDERE

Ліванська компанія із будови
та реконструкції Центрального
району Бейрута

The Lebanese Company for the
Development and Reconstruction of
Beirut Central District, s.a.l

Б.1 BCD – Центральний
район Бейрута

Б.2 Президент Ільяс Граві, прем'єр
Омар Карамі та Рафік Харірі

Б. Територія активності та засновники компанії «Солідер»

Б.3 Склад Ради директорів
«Солідер» –
холдингової компанії
із будови
та реконструкції BCD

Рис. 15. Концептуальна підготовка
та заснування холдингової компанії «Солідер»

- Недоліки законодавства про оренду. Низка складнощів виникла через незручні стосунки між орендарями та орендодавцями. Закони про оренду надавали перевагу орендарям, а не власникам, і здавалося цілком вірогідним, що приватним власникам не вдасться за таких умов відновити свою власність.
- Надмірна кількість власників. Разом з цим дробленням майна прийшло дроблення власності. Будівлі, які спочатку мали одного інвестора, тепер, через покоління, належали безлічі його онуків, кожен з яких мав своє уявлення про те, що слід робити з майном. Координація ресурсів і зобов'язань між усіма різноманітними зацікавленими сторонами в спробах відновити права власності була майже неможливою. Разом зі складним законодавством про оренду це явище породило проблему заплутаних прав власності. Часто на окремі ділянки претендували відразу сотні власників, орендарів і орендарів.¹⁵ У. Каббані назвав цей безлад із переплутаними правами власності між орендарями та орендодавцями «Гордієвим вузлом претензій і зустрічних претензій». [111, с. 5].
- Проблеми національної економіки, пов'язані з тривалою громадянською війною, достатньо рельєфно було охарактеризовано вище, в параграфі 1.2.3.
- Ще одною групою від'ємних наслідків війни стали проблеми з різким скороченням обсягів міжнародної допомоги. У період передвоєнного зростання 1970-ті рр. грошові перекази ліванців, які працювали в багатих на нафту країнах, створювали профіцит платіжного балансу та були джерелом заощаджень для інвестицій. Цей потік посилювався арабськими інвестиціями в Лівані, зростанням доходів від нафти та обсягів експорту. Однак у 1990 р. ситуація кардинально змінилась. Доступність допомоги

¹⁵ До 1990 р. у BCD було понад 40 тис. активних власників, причому окремі будівлі могли мати по кілька тисяч власників. У 1975 р., наприклад, зафіксовано випадок, коли на одну невелику ділянку в районі ринків права власності чи оренди мали близько 4750 осіб. Через надмірну фрагментацію власності понад 50% земельних ділянок у BCD мали площу менше мінімально необхідної (250 м²) для здійснення реконструкції. Це робило більшість ділянок непривабливими для потенційних інвесторів.

Лівану, необхідної для відбудовних робіт, виглядала «віддаленою та мізерною»¹⁶ [125], а фактично отримані суми були набагато меншими, ніж обіцяні. У 1985 р. CDR повідомила, що було отримано менше 40% із USD 3,1 млрд., обіцяних з 1977 р. грантів і позик. З USD 2,0 млрд., обіцяних арабськими державами у 1979 р., у так званій «туніській обіцянці» протягом п'яти років фактично було отримано лише USD 0,4 млрд.

- До переліку проблем треба додати скватерів, тобто самовільне населення та переміщені родини, які протягом війни зайняли у ВCD більшість пошкоджених будівель. Це населення, за оцінками, перевищувало 30 000 осіб, які жили по всьому центру міста. Відповідно, перед продовженням реконструкції необхідно було здійснити значну програму переселення.
- Нарешті, ще одне занепокоєння для уряду полягало в тому, чи спрацює ініціатива реконструкції взагалі, навіть якщо мати на увазі повний план реконструкції центру. Чи захотять власники офісів у Бейруті та його передмістях, які були змушені переїхати з ВCD після 1974-75 рр., повернутися до центру міста після того, як його буде відбудовано, та понести витрати, пов'язані з таким переїздом; і, нарешті, чи не було перепланування території, враховуючи інші нагальні потреби уряду, просто невиправданим ризиком.

Незважаючи на ці сумніви, уряд надалі був відданий ідеї відновлення центру. Незабаром у парламенті та Раді Міністрів почалися обговорення щодо варіантів того, як забезпечити новий Центральний Район попри усі наявні

¹⁶ У той час як у 1978 р. оптимістична фінансова та економічна оцінка перспектив центру міста спиралася на продовження та прискорення процвітання в країнах Перської затоки, після закінчення війни фактично сталося протилежне. Доходи від нафти скоротилися, війна у Перській затоці та ситуація в Кувейті відвернула арабську увагу від скрутного становища Лівану, яке тривало майже два десятиліття. Альтернативними джерелами допомоги могли бути Світовий банк і Міжнародний валютний фонд. Однак прийняття їхніх фінансів вимагало впровадження політики лібералізації та приватизації, на яку ліванський уряд не бажав погодитися. Гранти, позики та товарна допомога від таких установ, як Ісламський банк розвитку (IsDB), ООН, Євросоюз, багатосторонні арабські агентства і т. д., також були пов'язані з прийняттям іноземного втручання в економіку та внутрішню політику Лівану. Основні арабські донори, як і інші міжнародні групи, як правило, ставили свою підтримку в залежність від задовільного політичного врегулювання у Лівані.

труднощі. Ці численні дискусії в урядових колах наприкінці війни в 1990 р. було присвячено визначенню можливих варіантів здійснення реконструкції ВСД, яка становила левову частку всієї відбудови Бейрута.

Треба зазначити, що ці підготовчі обговорення та дискусії у колах уряду та парламенту також мають розглядатися як форма професійно-громадської взаємодії, нехай і досить специфічна. У цих підготовчих зустрічах брали участь, з одного боку, самі посадовці, які в даному випадку виступають як певний рівень громадської спільноти, а також як представники значно ширших кіл населення, тобто як громадська складова взаємодії. З іншого боку, до обговорень постійно долучалися численні консультанти й експерти різних напрямів, представляючи, таким чином, професійну складову взаємодії. Що, мабуть, є ще більш істотним з пункту зору нашого предмету, ці обговорення, у свою чергу, служили виробленню та виборві способів професійно-громадської взаємодії вже впродовж самого процесу реконструкції.

Результатом даних обговорень високого рівня стали три основні організаційні варіанти планованої реконструкції:

- Варіант I. Повне державне фінансування.

Це така форма взаємодії, коли громада представлена сукупністю окремих власників нерухомості, а держава в особі уряду шляхом позик надає капітал для реконструкції їхніх ділянок. Задіяння потенціалу професійних проєктувальників і виконавців-підрядників може здійснюватися багатьма способами, переважно під контролем державних органів.

Цей варіант лише коротко обговорювався в парламенті, справа в тому, що його робили неможливим надзвичайна роздробленість земельних ділянок та сплутаність прав власності. Уряд на даному етапі не міг зібрати достатні ресурси для фінансування та в будь-якому разі не мав інституційної спроможності, необхідної для підтримки процесу реконструкції. Треба зазначити, що цей метод набув популярності у післявоєнній Європі (за підтримки плану Маршалла), але в Лівані його політично неможливо було

виправдати. В країні були наявні численні соціальні, політичні та інфраструктурні потреби, більш нагальні, ніж відбудова столичного центру.

▪ Варіант II. Державне відчуження.

Цей підхід передбачав, щоб уряд вклав значні кошти, щоб викупити всі проблемні ділянки в центрі. Цей варіант був непопулярний з двох головних причин. По перше, це обмеженість капіталу, доступного на той час урядові. По друге, в післявоєнному національному уряді Лівану були відсутні структурні одиниці (установи) та персонал, необхідні для успішного керівництва процесом відбудови. До цього слід додати, що Ліван навіть більше, ніж інші країни Близького Сходу, мав багату історію низької ефективності уряду порівняно з активною участю приватного сектору у середовищі вільноринкової економіки. Тому більшість учасників обговорень мали певність, що парламент (а персональний склад його самого становили в основному приватні бізнесмени) не сприйме будь-який закон, який збільшуватиме участь і посилюватиме повноваження уряду. Історично Ліван був однією з найбільш прогресивних країн регіону. Публічні дебати тут традиційно зневажливо ставилися до збільшення участі уряду, громадськість також висловлювала серйозні заперечення проти такого підходу.

▪ Варіант III. Холдингова компанія з нерухомості.

З риторики парламенту та Ради Міністрів витікало, що «залишився лише один варіант».¹⁷ Підбадьорений усіма дослідженнями та наявністю приватних фінансів, цей варіант передбачав створення приватної холдингової компанії з нерухомості як організаційної основи процесу реконструкції BCD.

Ця компанія, як спочатку пропонувалося в дослідженні МЕЕС, фінансуватиметься приватним шляхом і їй буде надано право власності на певну територію в центрі міста.

Прихильники цього плану стверджували, що приватний сектор міг краще використовувати міжнародні фінанси, вільний від фіскальних обмежень

¹⁷ З інтерв'ю президента Граві часописові Al-Nayatt, 2 листопада 1990 р.

національного уряду. Приватні фірми також матимуть доступний інституційний потенціал, необхідний для завершення проєкту.

План реконструкції центру, попереджали урбаністи, був амбітним, на кону стояло відродження центру столиці після його знищення війною. Модель розвитку, закладена в план, мала б інформувати про майбутнє та плекати минуле. Вважалося за важливе, щоб реконструкція забезпечила соціальну арену та засіб відновити зв'язок колись розділеного міста. По суті, рішення не могло бути половинчастою спробою. Рішення щодо відповідного плану дій було критичним.

Раді Міністрів і парламенту було запропоновано прийняти третій варіант, тобто віддати перевагу ідеї RENCО. Це означало, що одна призначена приватна фірма мала б повноваження вилучати всі землі в центральному районі міста та стати єдиним забудовником. Концепція холдингової компанії з нерухомості мала історичний прецедент. У 1962 р. уряд Лівану прийняв закони про створення Вищої комісії міського планування (НСUP) у Лівані. Частина цих законів дозволила створити Холдингову компанію з нерухомості для здійснення міської реконструкції для конкретних проєктів планування як частини більшого генерального плану, затвердженого владою. Протягом наступних п'яти років до законів про НСUP було внесено низку поправок, які розширили адміністративні та операційні аспекти таких компаній. У 1977 р. було проголошено закон про створення механізму державного та приватного партнерства такого характеру. Цей закон забезпечив основу для проєкту RENCО, але мав би бути оновлений, щоб відповідати сучасним потребам BCD.

Згідно з новим законом, усе майно в межах цієї території розглядатиметься як один блок забудови з дати створення компанії до завершення. Сюди також входили громадські території, які законом автоматично передавалися у приватну власність.

Єдина ріелторська компанія виправдовувалася масштабами руйнувань, яких зазнав центр міста. Прихильники цього варіанту стверджували, що серйозні збитки, завдані власності та інфраструктурі в BCD, вимагали такої

широкомасштабної програми будівництва, що було б доцільно довірити всю територію ВСД одній одній компанії з нерухомості, а не ділити її на кілька призначених територій. на окремі фірми. Це дало б компанії повну свободу для плавного перепланування кварталів забудови та окремих ділянок для завершення інфраструктурних робіт і вільного продовження діяльності, що залишилася, щодо забудови землі.

Єдине приватне рішення РЕНСО, як стверджував уряд, забезпечувало «абсолютну рівність у ставленні» до всіх власників прав власності в межах ВСД, незалежно від статусу власності чи призначеного для неї використання. Будь-які збитки, понесені в конкретному випадку окремої ділянки в результаті інфраструктурних робіт або археологічних знахідок, за цим варіантом можуть розглядатися як витрати, розподілені на весь проект.

Приватний сектор

Заохоченням уряду в цій авантюрі була широко «відома і шанована» винахідливість приватного сектора в Лівані для накопичення капіталу та створення «спеціальних міжінституційних угод». Послідовні уряди Лівану заохочували вільне підприємництво та приватні ініціативи майже в усіх секторах суспільства. Уряд відчув, що цьому сектору не важко буде задовольнити роль громадськості в ініціативі реконструкції.

У минулому приватний сектор часто виступав, щоб заповнити прогалини в традиційних державних послугах, спричинені військовими діями. Коли подачу електроенергії було припинено через пошкодження центрального генеруючого та передавального обладнання, підприємці в Бейруті встановили генератори та продавали електроенергію сусідам. Приватні школи для дітей були відкриті, щоб задовольнити стрибок попиту, викликаний закриттям державних шкіл. Приватні транспортні оператори, деякі з яких створені політичними групами, також іноді заміняли уряд. Стільникові телефони, якими керують приватні фірми, увійшли в моду після занепаду суспільної телекомунікаційної системи.

Більш того, у приватного сектора були гроші. Безсумнівно, існував значний резервуар приватних активів, що належали ліванцям за кордоном, які за відповідних обставин відновлення політичної, соціальної та економічної стабільності та порядку могли бути залучені до внутрішньої економіки. Middle East Economic Consultants прокоментував: «Точних даних щодо загального обсягу ліванського капіталу за кордоном немає, але ця сума оцінюється в 10-20 мільярдів доларів». Умови на міжнародних ринках у 1985 р. передбачали значне збільшення вартості цих активів до вартості понад 50 мільярдів доларів.

Як зазначає Сарі Макдісі, «захоплення потенціалом рішення приватного сектора для вирішення обмежень реконструкції державного сектора було добре сприйняте». [101] Насправді цю модель відразу ж підхопили та запропонували використовувати в інших областях і секторах. Однією з найбільш промованих програм була система міського транспорту, іншою – житло. Деякі члени парламенту також говорили про те, щоб холдингові компанії з нерухомості розробляли землі за межами VCD. Дійсно, було сказано, що «в усіх мережевих інфраструктурах — водопостачання, каналізація, електроенергія та телекомунікації — цілком може бути певна роль приватного внеску, або як довгострокового будівельника та/або оператора за угодами про державні послуги, або в тій чи іншій формі режиму «побудуй-експлуатуй та перенеси» (BOT). Такі можливості слід розглядати в рамках варіантів реконструкції».

Зважаючи на цю позитивну реакцію, Рада розвитку та реконструкції швидко вирішила третій варіант – холдингову компанію з нерухомості для виконання проєкту. Стратегія має «ізолювати реконструкцію VCD від політичної поляризації та традиційної неефективності уряду з метою забезпечення належного лідерства та залучення коштів».

Холдингова компанія з нерухомості, запропонована для центру міста, зрештою, буде самофінансованим проєктом, який не лише вирішить проблему землеволодіння за Варіантом I (повне державне фінансування), але й відкриє

шлях до реалізації плану реконструкції, не чекаючи інституційної реформи, необхідної для успіху Варіанту II (сфера відчуження).

3.2.5. Як у підсумку було схвалено RENCО. Рішенню уряду використати приватну RENCО, як запропоновано у Варіанті III, сприяв той факт, що бізнесмен Рафік Харірі пропонував свої послуги та капітал для відкриття холдингової компанії з нерухомості в Лівані. Дійсно, Харірі зміг забезпечити необхідну фінансову та інституційну підтримку завдяки своєму досвіду планування з “Огер-Ліван”. Його пропозиція створити нову компанію, щоб реалізувати цю пропозицію, була прихильно сприйнята урядом, і Харірі майже відразу ввійшов у роль підприємця. Тому здавалося майже природним, що коли справа дійшла до відновлення центру, приватний сектор замінив роль сектора державного,

Запропонований варіант III був дуже швидко прийнятий і підтриманий багатьма в уряді. Інші дослідження пропозиції приватної компанії з нерухомості також сформулювали її як єдине життєздатне рішення. Цю підтримку заохочував той факт, що ще до того, як у Раді Міністрів і парламенті почалися серйозні дискусії щодо характеру закону, який мав би дозволити заснування повністю приватної компанії, Харірі та його люди зібрали фінансування, необхідне для запуску проєкту, а також розробити остаточний план того, як саме такий проєкт може бути запущений. Цих початкових кроків було достатньо, щоб викликати довіру уряду.

Однак весь проєкт і концепція такої великої приватної компанії з нерухомості були абсолютно безпрецедентними. Цей проєкт вимагав би ширших обговорень в уряді.

Події, що привели до прийняття остаточного рішення, свідчать про стратегію «Солідер» і логіку розвитку ліванського уряду в той час. Уряд розпочав власний аналіз варіанту RENCО, – у той час, як прихильники приватного плану RENCО наполегливо працювали над просуванням свого плану.

Перший крок до отримання політичної підтримки, необхідної для проєкту, було зроблено в кінці січня 1991 р., коли було ухвалено указ № 790 про призначення нової Ради розвитку та реконструкції. Було видано розпорядження про перебудову організації та її більш серйозне зосередження на центрі міста.

Оновлений CDR надав Харірі чудову можливість почати проникати в ті організації, які брали активну участь у процесі прийняття рішень щодо розвитку Центрального округу. Першим кроком у цьому напрямку стало призначення головою CDR Фадея Аль-Шалака, засновника “Огер-Ліван” (1982) і керівника благодійного фонду Харірі (1984). Як зазначив Хашим Саркіс, фактично це означало те, що провідна приватна організація у будівельній галузі набула статусу офіційного консультативного органу з питань планування. Агентство, яке уряд використовував для контролю за приватним будівництвом, тепер змінило свою роль.

Протягом перших шести років свого життя CDR намагався не стати «державою в державі». Він заклав генеральний план розвитку, забезпечив необхідне фінансування для великих проєктів, але утримався від втручання у виконання проєктів реконструкції, за винятком випадків, коли інші державні установи були або надто невмілими, або млявими. Її першочерговим завданням було «діяти як підкріплення хворої адміністрації, а не заміняти її». Однак під егідою глави з міцними зв'язками з Харірі, CDR, з новими інтересами, поставленими на карту, почала брати на себе набагато більшу роль втручання у відбудову. Переломним моментом стало призначення Аль-Шалака. Ця подія ознаменувала початок відмови держави від будь-якої прямої ролі у відбудові Центрального району Бейрута. Сарі Макдісі назвав цей процес початком «політико-економічного дискурсу, який ми можемо ідентифікувати як харіризм». «Харіризм» досяг свого піку в 1992 р., коли сам Харірі став прем'єр-міністром Лівану. У цей час Харірі призначив свого юридичного радника міністром юстиції, а чоловікові своєї двоюрідної сестри дав посаду голови Вищого оцінювального комітету, а також призначив його до Вищої

судової ради. Аль-Шалак все ще мав приватний офіс в Огер-Ліван, і його співробітники в CDR мали переїхати в нову відремонтовану штаб-квартиру в BCD, вартістю у п'ять мільйонів доларів США, «подарунок» від Харірі.

Перенесення CDR у будівлю, що належить Харірі, здавалося прийнятним, враховуючи, що навіть офіційною резиденцією президента Гарві в Західному Бейруті була квартира, що належала Харірі. Критики часто стверджували, що «в Європі чи Сполучених Штатах подібний зв'язок розглядався б як потенційний конфлікт інтересів і можливе джерело політичних заворушень», але в післявоєнному Лівані вони не викликали скандалу.

Прихід Харірі до влади та «відмову держави від своєї влади» не можна повністю віднести на рахунок головної схеми Харірі, спрямованої на підрич новоствореного уряду Лівану. Вийшовши з війни в 1990 р., Ліван опинився «країною, фактично без держави». Інтерпретуючи історію «Солідер», слід розуміти, що Харірі пропонував справжню послугу державному сектору Лівану, пропонуючи взяти на себе проєкт. Це була не стільки спроба приватної компанії вкрати землю у чесних громадян, скільки справжня прогалина в демократії та довговічності нещодавно відновленого післявоєнного уряду, що зрештою дозволило обмін.

Після тривалих обговорень уряд схвалив проєкт, звичайно, під впливом стратегії Харірі. Маючи потребу в обґрунтуванні свого рішення, уряд, природно, звернувся за порадою до CDR, свого агентства громадського розвитку. Стало зрозуміло, що найбільший вплив на членів парламенту матиме генеральний план реконструкції CDR, і тільки він або переконає їх у необхідності приватного RENCO, або застереже від цього.

Незабаром після призначення Аль-Шалака в жовтні 1990 р. та на офіційний запит CDR та усний запит Харірі DAR опублікувала новий набір генеральних планів реконструкції центрального Бейруту. В офіційній угоді зазначалося, що Харірі сам оплачуватиме послуги DAR. DAR призначила колишнього міністра громадських робіт і транспорту, архітектора Генрі Едде,

очолити групу дизайнерів проєкту. Влітку 1991 р. план був нарешті оприлюднений для ознайомлення.

На той час число претендентів на права власності в окрузі оцінювалося у близько 250 тис. Це значно більше, ніж початкові 40 тис., оскільки ліванський закон задовольняє претензії не лише фактичних власників нерухомості та їхніх нащадків, але також орендарів та нащадків.

План DAR – Генрі Едде наполягав на приватній холдинговій компанії з нерухомості та рекомендував прийняти новий закон, щоб скорегувати обов'язки CDR і розширити їх, включивши моніторинг такої фірми. Новий план також передбачав знесення більшості будівель, що залишилися в центрі, щоб сприяти комплексному великомасштабному проєкту розвитку. План не пропонував жодного іншого рішення, окрім приватної девелоперської компанії, і, незважаючи на зростаючу підтримку цього нового плану в певних (державних і приватних) колах, також зростала опозиція цьому плану. Врешті було сформовано групу протесту, яка зібралася, щоб обговорити ідею приватного RENCO та спробувати створити їй альтернативи.

Пропозиція нового закону також викликала бурхливі дискусії в Раді Міністрів на чолі з прем'єр-міністром і серед 128 членів парламенту, які спільно затверджували політику.

Плани, розроблені архітектором DAR Анрі Едде, передбачали те, що опозиція засудила як «обурливий» проєкт відновлення, який вимагатиме майже повного знесення будь-яких будівель, що залишилися в центрі міста. Протести проти цього плану, масштабів руйнування та запуску RENCO почалися в липні під час інтерв'ю з Абдель-Рахманом Солхом, публічних симпозіумів у липні 2003 р., проведених DAR і CDR. План Едде включав такі елементи, як створення штучного острова для розміщення «Всесвітнього торгового центру» та бульвару завширшки вісімдесят метрів, який би змагався з Єлїсейськими полями.

Приблизно п'ятнадцять науковців і проєктувальників вирішили скоординувати зусилля проти цього плану. Вони швидко стали відомими, і

громадськість сприймала їх як «єдиних надійних і незалежних експертів» з реконструкції. Після презентації першого плану реконструкції їм вдалося розпочати широку громадську дискусію щодо цілей і змісту реконструкції. Перше, за що розкритикували експерти, – масштабне знесення та кардинальне перепланування старого Центрального району. Новий план абсолютно не був схожий ні на старий центр міста Бейрута, ні на решту Бейрута, якщо на те пішло. План, як стверджував один з експертів, не враховував адекватне структурне та функціональне вбудовування навколишніх кварталів і зробив би район ізольованим «острівцем сучасності». На лекціях, зустрічах, у книгах і виступах на телевізійних ток-шоу група вчених і планувальників вимагала модифікації проєкту.

Після величезного громадського резонансу, який засудив їхню схему, CDR і DAR повернулися до роботи над новим генеральним планом. Переглянутий план Харірі широко рекламував як «включення видатної критики» та «залучення громадськості» до «приватної» схеми. Опозиційним науковцям і планувальникам було запропоновано (за винагороду) можливість взяти участь у проєкті реконструкції, що голова Ліванської асоціації юристів Мохаммед Мограбі назвав «стратегією впровадження». Більшість експертів відмовилися від такої «розбещуючої співпраці», але все ж двох відомих архітекторів вдалося залучити. Їх схвалення набуло широкого розголосу, оскільки спілкування архітекторів із публікою у якості незалежних і об'єктивних критиків було особливо корисним інструментом реклами.

Цей оновлений план ніколи не було повністю затверджено через публічний процес, перш ніж подати на затвердження уряду. Тим не менш, одна з найсерйозніших експертних груп, Спілка інженерів і архітекторів, вивчила пропозицію, особливо з точки зору планування, і представила до парламенту звіт про свої висновки, ратифікований Радою профспілок. Вони також надіслали версію до CDR і запропонували сформувати незалежний експертний комітет на додаток до DAR і CDR, щоб переглянути план.

На цей звіт, представлений уряду у вересні 1991 р., відповіді так і не було отримано, але те, що план обговорювався публічно, на неофіційних форумах, вистачило для підтримки у парламенті та Раді Міністрів і проведення указів і законів, які уможливили створення приватного RENCО.

3.3. Вхідження RENCО (1990-і рр.) «Солідер» – проєкт реновації бейрутського даунтауну

Під «впливом і сильним тиском» рано вдень 7 грудня 1991 р. президент Республіки Ліван Еліас Граві та голова Ради Міністрів Омар Карамі підписали Закон 117/91, який дозволяв створити приватну компанію для відбудови центру міста. Її мав заснувати Харірі, і з огляду на його досвід планування та будівництва з “Огер-Сауді” та “Огер-Ліван”, була щира надія, що він досягне успіху.

П’ять років по тому у доповіді Генерального секретаря ООН «Допомога у відбудові та розвитку Лівану» від 1996 р. [126] було дано загальну характеристику п’ятирічного періоду відбудови країни після закінчення війни, при чому підкреслено активну роль CDR: «Особливої згадки заслуговують значні досягнення Ради розвитку та реконструкції з початку 1991 року. Від важкої ситуації, яка панувала на початку 1991 року, до нинішньої ситуації, в якій розпочинається велика кількість важливих проєктів реконструкції, було досягнуто величезного прогресу в результаті твердої відданості, рішучості та чіткої зосередженості з боку CDR у проведенні бізнесу». Ця висока оцінка була вираженням надзвичайних очікувань, які пов’язувалися з першими кроками RENCО «Солідер».

3.3.1. Стартова ситуація: юридичні рамки та методи реалізації. Ключовий Закон № 117/91 забезпечив правову базу для структури такої компанії та був «неодноразово засуджений як неконституційний». Ліванська влада прийняла Закон № 117/91 як загальний закон, формально застосовний до розвитку будь-яких і всіх територій, постраждалих від війни, хоча насправді

«СОЛІДЕР» –
ПРОЄКТ РЕНОВАЦІЇ БЕЙРУТСЬКОГО ДАУНТАУНУ.
ПОЧАТКИ (1977-1991 рр.)

15

**Centre for
Lebanese Studies**
CLLS مركز الدراسات اللبنانية
Operating at LAU الجامعة اللبنانية الأمريكية في العاقل

А. Центр ліванських досліджень в Оксфордї,
звіт про конференцію 1992 р., Уссама Каббанї

«СОЛІДЕР»

SOLIDERE

Ліванська компанія із будови
та реконструкції Центрального
району Бейрута

The Lebanese Company for the
Development and Reconstruction of
Beirut Central District, s.a.l

Б.1 BCD – Центральний
район Бейрута

Б.2 Президент Ільяс Гравї, прем'єр
Омар Карамї та Рафік Харїрі

Б. Територія активності та засновники компанії «Солідер»

Б.3 Склад Ради директорів
«Солідер» –
холдингової компанії
із будови
та реконструкції BCD

Рис. 15. Концептуальна підготовка
та заснування холдингової компанії «Солідер»

він мав цільове призначення у контексті ВCD, і його було застосовано до даної території відразу після проголошення.

Найважливішим аспектом закону, який має бути зрозумілим, була обов'язкова та колективна передача фірмі майна в межах центрального району Бейрута. Нова компанія стане одноосібним власником усієї нерухомості в цьому районі. Розмірковуючи про цей закон, Ассем Салам¹⁸ пояснив, що «доручення CDR реконструкції центрального ділового району Бейрута є типовим прикладом небезпеки, притаманної відмові держави від своєї ролі в орієнтації та контролі над одним із найбільш чутливих проєктів розвитку та реконструкції в країні». Інші стверджували, що проєкт ознаменував ліквідацію будь-якої реальної різниці між державними та приватними інтересами або, точніше, закон дозволяв колонізацію перших іншими».

Після набрання чинності Законом № 117/91 і перед утворенням компанії Рада Міністрів Указом № 2236 від 19 лютого 1992 р. встановила межі проєктної зони ВCD та реєстраційні номери об'єкти нерухомості, що входять до цієї зони.

Протягом квітня 1992 р., після прийняття 117/91, CDR почала знищувати інші залишки у визначеній зоні ВCD, знову ж таки «під виглядом» стабілізації території від небезпеки аварійних будівель і збереження громадської безпеки. Публічні та інтервенційні дії CDR свідчать про те, що Закон № 117/91 став кінцем усіх вимог щодо реалізації Генерального плану. Однак жоден план іще не був ратифікований урядом, і тому CDR фактично діяла за межами свого мандату. Прийняття Закону № 117/91 часто розглядається як момент, коли «Солідер» почала своє існування. Якщо ми переглянемо літературу, то знайдемо коментар за коментарем, які засуджують ухвалення цього закону як винуватця. Однак ніде в законі не згадується назва «Солідер» або будь-яка така ратифікована компанія. Закони про реєстрацію фірми дуже відрізняються від

¹⁸ Ассем Салам (1924–2012) – відомий ліванський архітектор і громадський діяч, член Вищої ради планування в Міністерстві планування (1961–1977), Вищої ради містобудування (1964–1986), Ради розвитку та реконструкції (1977–1983), а також член Комітету з реконструкції комерційного центру Бейрута (1977–1986).

закону, який просто допускає можливість існування фірми такого характеру. Жодна приватна фірма не була створена в результаті 117/91. Незаперечним є те, що Закон 117/91 наблизив Бейрут на крок до створення цієї фірми, але жодної такої компанії не існувало, не було створено чи зареєстровано як прямий результат підписання цього закону.

Тому навесні 1992 р., коли в центрі міста розпочалося подальше руйнування від імені уряду, багато власників нерухомості стверджували, що будівлі зносяться без будь-яких правових підстав. Будівлі збивали фугасними підривними зарядами, але вибухівка була сильнішою, ніж потрібно, і динаміт і бульдозери були застосовані до будівель таким чином, що також постраждали фундаменти сусідніх будівель. Таким чином, кожна будівля, коли вона руйнувалася, пошкодила без ремонту кілька інших будівель поблизу, які незабаром були оголошені небезпечними для громадської безпеки та згодом знесені.

Спостерігачі підраховували, що в результаті цих спалахів руйнування, до того часу, коли розпочалися серйозні роботи з реконструкції після офіційної ратифікації плану DAR у 1993 р., близько 80% будівель у центрі міста було пошкоджено без ремонту (це точно відповідало пропорції очищення, запропонованій планом «Огер-Ліван» – DAR 1986 р.).

Вищезгаданий Ассем Салам зазначив, що «бульдозерами було зруйновано більше будівель, ніж самою війною». Справді, лише третина потрапила в такі обставини внаслідок шкоди, завданої війною. Іншими словами, за іронією долі, тим, «хто стверджував, що зацікавлений у його порятунку та відбудові», було завдано центру більшої непоправної шкоди, ніж за попередні п'ятнадцять років обстрілів і боїв від дому до дому.

Це знесення було здійснено, незважаючи на зростаючий спротив. Навесні 1992 р., наприклад, було створено групу зацікавлених архітекторів, щоб сформулювати альтернативи до ще неофіційного плану реконструкції. У травні група організувала конференцію, щоб обговорити «питання

естетичного, культурного, соціального, економічного та політичного значення в зусиллях по відбудові та призупинити знесення».

Конференція також закликала до необхідності широкого урядового обговорення. Перш ніж прийняти рішення щодо плану реконструкції, група закликала розглянути інші пропозиції та питання, які піднімаються громадськістю та власниками прав власності в Центральному районі. За результатами цієї конференції 28 квітня група інженерів, зацікавлених планом і центром міста, опублікувала документ, який став відомий як «Трактат шести інженерів», в якому було викладено їхнє бачення альтернативи. Ця пропозиція включала опис дизайну нового плану, заснованого на цілях версії DAR, але з використанням методів реалізації, які дозволили б досягти мети за спільної участі державного та приватного секторів. Трактат стосувався попереднього Генерального плану, але відрізнявся тим, що зберігав більше соціальної та археологічної тканини центру. План передбачав RENSО значно меншого масштабу, ніж той, що було передбачено генеральним планом Харірі. Трактат підтверджував право первісних власників власності зберігати контроль над своєю власністю та залишав широко відкритими двері для індивідуальної реабілітації ділянок.

Симпозіум розглянув це питання з кількох різних точок зору та підготував окремі адміністративні, юридичні, соціальні, архітектурні, фінансові та економічні рекомендації. Учасники симпозіуму наполягали, щоб держава поважала свою відповідальність за дотримання демократичних шляхів у процесі реконструкції, а також за підтримання відкритого діалогу між усіма зацікавленими сторонами. Симпозіум також закликав припинити руйнування, яке все ще незаконно тривало в центрі, заморозити роботу оціночних комітетів і закликав уряд оприлюднити дані про експропріацію землі й оцінити поточний стан «політики реконструкції» до впровадження будь-якого плану реконструкції.

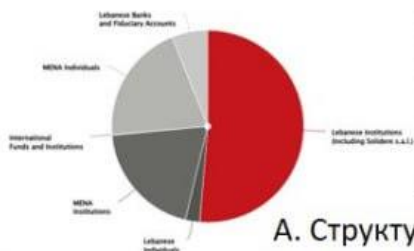
3.3.2. Затвердження статуту корпорації та юридичне створення «Солідер». Незважаючи на такий розвиток подій, 14 липня 1992 р. Рада

«СОЛІДЕР» –
ПРОЄКТ РЕНОВАЦІЇ БЕЙРУТСЬКОГО ДАУНТАУНУ.
ВХОДЖЕННЯ REHCO (1990-і рр.)

16

SHAREHOLDING STRUCTURE

А. Структура акціонерного капіталу REHCO «Солідер»

Б. Адміністративна структура акціонерної компанії «Солідер»

В. Міжнародні зв'язки REHCO «Солідер»:

В.1 – члени правління з інвесторами з країн Арабської затоки

В.2 – з президентом Франції Ж.Шираком

В.3 – Р.Харірі з президентом США Дж. Бушем

Рис. 16. Заснування та структура холдингу «Солідер»

Міністрів на спеціальній сесії прийняла рішення про базову структуру Ліванської компанії з реконструкції та будівництва центру міста, яка буде відома під французькою аббревіатурою «Солідер». Вища комісія з містобудування, завданням якої було видавати висновки щодо міських планів, денонсувала Генеральний план 17 липня 1992 р. НСУР закликала до перегляду плану з різних точок зору, включаючи шляхи реалізації. Однак Рада Міністрів за відсутності двадцяти трьох депутатів затвердила «Статут» Указом № 2537 від 2 липня 1992 р.

Проти плану проголосували лише шестеро присутніх депутатів. Висловлюючи свої заперечення, член парламенту Салім Саада процитував вірш з Корану: «І не їжте свого майна між собою надаремно, і не прагніть цим домогтися слухання суддів, щоб ви могли свідомо з'їсти частину власності інших неправомірно». Депутат Еліас аль-Машру просто сказав «Массих», або «Дурний». Жоден із шести депутатів, які голосували проти створення компанії «Солідер», більше не повернувся на посаду.

«Статут корпорації», затверджений Указом № 2537, є юридичним документом, який кожна фірма зобов'язана мати перед тим, як розпочати роботу. Статут є в певному сенсі «конституцією» приватної компанії. У його статтях зазначається та описується назва компанії, мета та термін її створення, місце розташування штаб-квартири, а також її структурні органи та їхні прерогативи та обов'язки. Тривалість «Солідер» спочатку було встановлено в двадцять п'ять років. Цей термін, однак, згодом було змінено та продовжено до сімдесяти п'яти років, щоб дати можливість компанії «повністю реалізувати свої цілі та задовольнити інтереси своїх акціонерів». Ратифікація статуту корпорації фактично означала, що «Солідер» отримала права бути повнофункціональною приватною фірмою, і тепер вона могла законно привласнити будь-яку чи всю землю в центральному районі Бейрута.

Однак на момент заснування компанія вже мала кілька судових процесів щодо оскаржень прав від первісних правовласників. Деякі з них подали запити до Державної ради з метою скасування Указу № 2236 від 19 лютого 1992 р.,

«СОЛІДЕР» –
ПРОЄКТ РЕНОВАЦІЇ БЕЙРУТСЬКОГО ДАУНТАУНУ.
ВХОДЖЕННЯ RENCО (1990-І РР.)

17

А. Розбір завалів у БСД на першому етапі реконструкції

Б. Родина Харірі – чільна група акціонерів «Солідер»

В. Дільниця «Солідер» у структурі території столиці

Рис. 17. Старт робіт з розбірки руїн і відбудови Центрального Району Бейрута

про межі BCD та кількість ділянок у цих межах, Указу № 2237 від 19 лютого 1992 р., про першу інстанцію та Вищий оцінювальний комітет, а також Указ № 2537 від 22 липня 1992 р. про статут компанії «Солідер». Ці провадження все ще очікують на вирішення.

9 липня 1992 р. один із початкових власників нерухомості в центрі міста подав справу до Високого суду Лівану. У результаті цієї справи та частково як відповідь на численні протести проти знищення «національної спадщини» суддя Аззат Аюбі виніс монументальне рішення, яке наказало припинити дію Указу № 2236, пов'язаного з визначенням кордонів «Солідер», а також припинення дії Указу № 2237, який передбачав уточнення обсягу участі компанії. Проте це рішення було першим і останнім антисолідерівським за своєю суттю рішенням цього суду. Після приходу Харірі на посаду в 1992 р. всі рішення ліванської судової системи були на користь «Солідер».

У кожній із справ, поданих цими власниками, позивач отримував повідомлення від «Солідер», у якому говорилося: «Хоча результат такого провадження неможливо передбачити з упевненістю, юридична рада при Раді засновників повідомляє, що дані укази відповідають чинному законодавству, і тому такі провадження навряд чи будуть успішними.»

Офіційно заснована 5 травня 1994 р. після того, як на її акції було повністю передплачено, «Солідер» представила себе як «агентство зцілення, покликане допомогти центральному Бейруту відновитися». В оригінальній літературі, опублікованій «Солідер», компанія рекламувалася як установа примирення, яка рятує Бейрут від недорозвиненості у майбутньому. Один академік описав своє неприємне відчуття, коли він переглядав глянцевої брошури компанії, в яких «не згадувалося про попередню історію реконструкції не тільки тому, що ці історії не існують в офіційних термінах, але також через своєрідне та суперечливе ставлення компанії до історії».

Відповідно до Закону № 117/91, право власності на всю нерухомість у BCD, а також усі договори оренди та інші права на таку власність були примусово анульовані та вважалися відповідно до закону такими, що були

передані «Солідер» в натуральній формі. Всі кредити, іпотечні кредити та інші обтяження такого майна відповідно до закону було скасовано, а центр міста було передано приватній фірмі.

3.4. Рік 1991 і далі

Щоб уявити суспільну ситуацію, умови та юридичні рамки, в яких могла розгортатися професійно-громадська взаємодія стосовно реконструкції ВCD, доводиться відстежити весь достатньо довгий процес створення компанії «Солідер», її правові особливості, зобов'язання та початкові кроки у перші кількох років існування. Паралельно слід з'ясувати мотиви згоди громадськості, найперше первісних правовласників, на її існування, а також досить спокійної реакції ЗМІ на те, що критики «Солідер» вважали недемократичним процесом. Фактом є, що на цьому початковому етапі компанія не викликала спротиву зацікавлених сторін і протестів широкої громадськості, які могли постраждати від прийнятого організаційного варіанту реконструкції.

3.4.1. Ситуація після прийняття Закону № 117/91. На поч. 1990-х рр. не було загального схвалення проєкту введення RENCО, не можна також сказати, що організатори «Солідер» реалізували неймовірно ефективну PR-стратегію. Накопичити фірмі стільки влади дозволили, насамперед, ослаблений уряд і вразлива політична структура

У той час, коли просувалась реєстрація «Солідер», тривав інший процес ратифікації щодо реконструкції центру міста. Автор ідеї, Рафік Харірі, поступово проникав у систему федерального уряду Лівану. 13 серпня 1992 р., коли увага громадськості була прикута до майбутніх виборів, на яких балотувався Харірі (це були перші вибори з 1973 р.), Рада Міністрів прийняла рішення про ратифікацію генерального плану. Його було затверджено на її останній сесії перед виборчою перервою в її роботі. Т. ч. в ситуаційний спосіб запобігли можливості для законодавчого звернення після ухвалення плану.

Держава починала відроджуватися після війни, і після парламентських виборів влітку 1992 р. останній перехідний уряд пішов у відставку. Його замінили новий парламент і новий кабінет під керівництвом новопризначеного прем'єр-міністра, інженерного магната-мільярдера Харірі. Той факт, що вибори до нових Національних зборів було бойкотовано більшістю виборців, жодним чином не зменшив обсяг влади, яку отримав Харірі, коли став прем'єром. До того ж Харірі і його колега-президент Граві отримали продовження повноважень ще на три роки через зміну конституції.

Формування адміністрації Харірі означало великий перелом. Прихід Харірі, який як особа вже був головним гравцем в економіці Лівану, його власні статки, еквівалентні ВВП країни, являли собою різке посилення ринкових сил у національній економічній та політичній організації. У цьому новому форматі урядових повноважень прем'єр-міністр Рафік Харірі швидко отримав більшу частину влади та керівництва. Те, що прем'єр-міністром став один із найбагатших людей на Близькому Сході, сприяло підвищенню курсу ліванського фунта та приваблювало численних інвесторів повертатися в країну. Громадянин Саудівської Аравії, хоча і походив з Сідону, на південь від Бейрута, Харірі обійняв посаду в 1992 р. і швидко став «відданим справі відновлення та підтримки політичної стабільності». Він зробив це, перш за все, ставши найбільшим акціонером «Солідер», володіючи 7% компанії.

У розпорядженні Харірі була велика кількість розподільних ресурсів, які він використовував для розширення своєї влади. Завдяки своїй твердій відданості відбудові Бейрута, яку підкреслила його приватна компанія «Огер-Ліван» під час громадянської війни, а також завдяки його успішним зусиллям досягти Таїфських мирних угод, Харірі зміг утвердитися як новий політичний лідер і вже до кінця 1991 р. вважався потенційним прем'єр-міністром. Він зміг обійняти керівництво у важливій державній CDR, що дало йому можливість реалізувати розпочату реконструкцію за власними планами. Пізніше, будучи прем'єр-міністром, він розставив своїх людей в усіх державних установах,

відповідальних за реконструкцію, та встановив фактичну монополію на прийняття рішень.

Ще до того, як Харірі став прем'єр-міністром у 1992 р., було прийнято два важливі рішення щодо реконструкції, які були на його користь: домогтися ухвалення закону про реконструкцію в парламенті та домогтися ухвалення Радою Міністрів «його» генплану. Призначення співробітників і довірених осіб Харірі на важливі керівні посади (наприклад, Аль-Шалака у національну CDR) стратегічно допомогло розширити вплив і владу Харірі. Запропонувавши провести реконструкцію через приватну компанію без будь-якої участі держави, Харірі домогся непрямої «передачі влади» від уряду.

Процес післявоєнної реконструкції був процесом «дивовижного самозбагачення» для членів уряду та широкого кола їхніх ділових партнерів. Новий уряд «не лише відкрив шлюзи приватизації, його члени, як окремі особи, скористалися тією самою лібералізацією ринку, яку вони проводять». Принаймні до виборів 1996 р. в парламенті було кілька представників опозиції, які критично ставилися до уряду та його плану реконструкції та могли блокувати певні проєкти. Однак під час виборів 1996 р. майже всі ці опозиційні фігури втратили свої місця, та їх було замінено парламентом, який складався переважно з бізнесменів, разом із Харірі. Парламент Лівану сьогодні є одним із найбагатших у світі, у ньому тридцять п'ять мільйонерів і три мільярдери.

Згідно статті № 60 «Загальних положень і винятків» було вирішено, що компанію буде звільнено від обмежень статті № 1 Закону «Права на майно в Лівані. Про придбання неліванцями нерухомого майна», і звільнено від необхідності отримання дозволу на придбання нерухомості. Інші суттєві винятки полягали в тому, що купівлю та продаж акцій «Солідер» буде звільнено від оподаткування, як і прибуток фірми протягом десяти років.

Згідно з рішенням Ради Міністрів від 10 серпня 1994 р. (на основі угоди, укладеної з CDR), держава повинна була відшкодувати «Солідер» всі понесені витрати на інфраструктуру, включаючи облаштування доріг, місць загального користування, садів, усіх інженерних мереж, тротуарів, ліхтарних стовпів,

силових трансформаторів і паркінгів. Крім того, обов'язки «Солідер» у рекультивованій зоні полягатимуть у обробці сміття, яке роками скидається в цьому районі, розповсюдженні та ущільненні сміттєзвалища, встановленні захисту моря та облаштуванні загальної інфраструктури, приморського бульвару, набережних, громадських парків та двох причалів. «Солідер» отримає компенсацію за інфраструктуру готівкою, землями, що належать державі, правом використання певних послуг (що є результатом управління інфраструктурою), або меліорованою землею.

Зважаючи на зобов'язання компанії, ці винятки певною мірою відображали сильну переговорну позицію як «Солідер», так і уряду Лівану. Однак вони також були результатом базових фінансових стимулів, необхідних для того, щоб спонукати приватну корпорацію взятися за проєкт, задовольнивши свої альтернативні витрати та все ще одержуючи прибуток.

З іншого боку, фірма з реконструкції мала певні зобов'язання. Компанія була повинна:

- спрямувати певний відсоток коштів, отриманих від грошової підписки, на відновлення будівель;
- скласти графік виконання проєкту;
- фінансувати та забезпечувати будівництво доріг, скверів і парків за рахунок держави;
- на прохання CDR фінансувати відновлення державних і муніципальних будівель, розташованих у цьому районі.

Для відповіді на питання, які поставлено на початку цього розділу, треба придивитися до внутрішньої структури компанії. 5 серпня 1992 р. CDR, відповідно до Закону № 117/91, опублікувала в ліванських ЗМІ запрошення сформувати Раду Засновників RENCO до 15 вересня 1992 р.

CDR відібрав фінансистів із групи, яка подала заявку після запрошення в газетах. Переможців обирали серед «осіб, платоспроможність яких підтверджена банківськими гарантіями, прийнятними для CDR». Рада засновників була сформована 23 грудня 1992 р. і включала одного

представника від держави, шість представників від правовласників нерухомості (включаючи юристів, юридичних консультантів та представників маронітської, греко-православної, мусульманської та греко-католицької громад), а також п'ять представників від потенційних інвесторів. генеральним секретарем Ради Засновників і представником групи Харірі став Нассер Чаммаа.¹⁹

Раді засновників було доручено організувати детальний план, який буде подано на затвердження державним органам, забезпечити детальний інженерний проєкт основних інфраструктурних робіт, підготувати тендерну документацію, вивчити морські роботи та скласти план поетапності та техніко-економічне обґрунтування вивчення.

Було також вирішено, що компанією керуватиме рада директорів із дванадцяти членів, у якій принаймні дві третини членів правління будуть громадянами Лівану, а акціонери будуть представлені в раді пропорційно їхнім внескам. Рада встановлює загальну політику ведення бізнесу компанії, укладає будь-які угоди з урядом і приватним сектором і в цілому керує діяльністю фірми.

Структура та склад обох рад зумовили в подальшому реакцію «Солідер» на громадську думку щодо створення генерального плану та його реалізації.

3.4.2. Генеральний план. 21 жовтня 1993 р. CDR завершив і затвердив детальний план проєкту. Далі його було затверджено Радою Міністрів і видано (з певними поправками до Генерального плану) указом № 4830 від 17 березня 1994 р. Початковий Генеральний план було створено та затверджено практично без участі громадськості. Хоча CDR і DAR провели кілька інформаційних зустрічей для різних груп громадян, вони були призначені як описові сесії, а не зібрання для отримання детальної інформації про проєкт. Критики закликали CDR схвалити більш прогресивне ставлення до планування через створення «громадянських форумів», щоб громадськість

¹⁹ Перед тим – керівник відділу експлуатації та технічного обслуговування компанії “Огер Сауді”, пізніше голова та генеральний директор *Solidere International Ltd.*

могла брати участь у процесі прийняття рішень, однак цього не було зроблено. На свій захист CDR зазначив, що поточний генеральний план потребує схвалення муніципалітетом, а також Управлінням планування, перш ніж його можна буде подати в кабінет для офіційного схвалення. Таким чином, CDR стверджував, що план буде змінено, коли він пройде всі перевірки, і в цьому сенсі громадськість буде представлено.

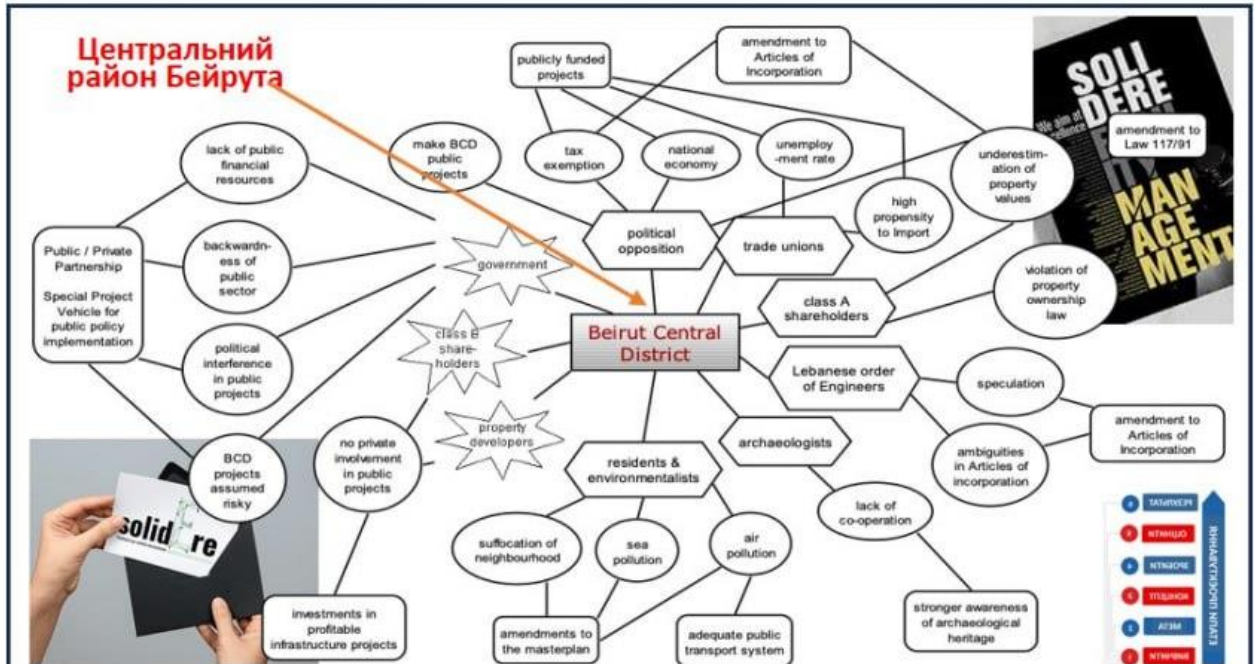
Муніципалітет Бейрута у післявоєнному Лівані майже не функціонував і навіть не мав президента. З двадцяти чотирьох членів правління у живих лишилося тільки четверо, а нових членів ще не було призначено. Таким чином, твердження CDR про те, що їхній план пройшов громадський розгляд, було нещирим. Генеральний план було створено без консультацій з будь-якою з відповідних громадських організацій (муніципалітет Бейрута, органи містобудування, муніципальна рада) і без участі широкої громадськості, яка не брала участі ні в його концепції, ні в дебатах щодо його вад або переваг, незважаючи на те, що поза межами офіційних форумів мав місце масштабний громадський протест проти представленого генерального плану. У відповідь на ці заперечення «Солідер» вдалася до цікавої тактики «меншого з двох зол». Фірма нагадала громадськості про різноманітну критику, пов'язану з попереднім «планом DAR», як «Солідер» посилався на старий генеральний план (з вежами-близнюками, які засмутили всіх). Див. Малюнок 4-1, стор. 53.

Фірма зупинилася на тому, що ідеї цього попереднього плану були переглянуті в новому та вдосконаленому Детальному плані, представленому для затвердження. Поточний Генеральний план «Солідер», ратифікований урядом, за словами компанії, «підкреслює [ed) заплановану реінтеграцію Центрального округу в межах великої агломерації Бейрута». На відміну від початкового плану DAR, пропозиція «Солідер» також включала б заплановане збереження деяких будівель в історичному центрі, особливо на відносно невеликій території від Гранд-Сераль до площі Мучеників.

Генеральний план «Солідер», який було опрацьовано під керівництвом випускника Гарвардського університету Уссами Каббані, передбачав

«СОЛІДЕР» –
ПРОЄКТ РЕНОВАЦІЇ БЕЙРУТСЬКОГО ДАУНТАУНУ.
РІК 1991 І ДАЛІ

18

А. Опрацювання стратегій ефективного залучення стейкхолдерів до прийняття та виконання проектних рішень (Інститут управління проектами – PMI).

Б. Новітні технології бетону у забудові за проектом «Солідер». Розроблено ADAPA для «Солідер» і спроектовано Zaha Hadid Architects

В. Екологічні технології переробки сміття на інертний ґрунт для відсіпки нових прибережних територій.

Рис. 18. Організаційно-проектні, будівельно-виробничі та екологічні технології «Солідер»

створення жвавого та привабливого міського ядра в Бейруті, що поєднує офісні приміщення, житловий район, комерційні та торгові зони, парки, набережні, пляжні споруди та два яхт-клуби. На відміну від плану DAR 1991 р., цей підхід здавався пом'якшеним, більшою мірою зверненим до споживача. Як писав сам Каббані, «Старші покоління, які мали більш емоційне ставлення до цього місця, вважали нас суворими в наших поглядах. Ми були впевнені, що центру міста потрібне щось більше, ніж просто пластикна хірургія; для реанімації була потрібна серйозна операція. Ми зрозуміли, що часи змінилися і нам треба відмовитися від деяких ностальгічних емоцій. Природа молоді полягає в тому, щоб мати запас маневреності між старим і новим, не жертвуючи цілісністю того й іншого. У нас була можливість рухатися вперед, приймаючи рішення, які інші вважали суворими, але ми підтримували зв'язок із пам'яттю про це місце, не будучи її заручниками. Ми також були сполучною ланкою між старшими поколіннями та молоддю, яка взагалі не пам'ятала про це місце».

Новий план «Солідер» зустрів позитивні оцінки, між іншим, з огляду на те, що, на думку низки критиків, Центральний район ніколи б не був відбудований у такий своєчасний та ефективний спосіб без втручання приватної фірми. Генеральний план розподілив загальну територію в центрі міста на «громадські землі» та «території забудови». «Громадська» земля складалася з доріг і відкритого простору, а «територія забудови» з ділянок, включаючи збережені будівлі та вільні землі. Загальна територія VCD, в тому числі 61 га меліорованих земель, становила приблизно 180 га. Загальну площу забудови VCD генеральним планом було визначено у 4,69 млн. м², з них 1,45 млн. м² меліорованих земель.

Щоб досягти поставлених цілей, компанія склала детальний бізнес-план, який охоплював всі сфери діяльності для першої фази проєкту, яка тривала з 1996 по 1999 рр. Ця фаза, зосереджена на розвитку традиційного VCD, діяла як на макрорівні, з точки зору визначених цілей щодо економічної діяльності

та діяльності з розвитку, так і на мікрорівні, встановлюючи окремі проєкти. Друга фаза проєкту, яка розпочалася у 2000 р., була зосереджена на розширенні забудови на периферійні території BCD та на меліоровані землі.

Ангус Гевін, керівник відділу міського дизайну в «Солідер», чітко дав зрозуміти, що коли «Солідер» запропонувала генеральний план, її наміри були чисті, і вона хотіла лише того, що було б найкращим для центру міста. «Під час розробки Генерального плану акцент змінився від «великого плану», накладеного на центр міста через бачення дизайнера, «ніби згори», до підходу, який впливає з наявного фізичного контексту, «ніби знизу». Він став планом, який виріс з «історичного контексту місця, притаманних йому фізичних можливостей і його зв'язків із містом загалом». Минуле, по суті, «повідомляло про майбутнє».

У сфері реабілітації та реставрації «Солідер» планував відновити збережені будівлі, які не були відремонтовані їхніми колишніми власниками, а решту продати іншим забудовникам. Більше того, скарги колишніми власниками можна було розглядати лише через апеляційний процес під керівництвом «Солідер», оскільки звичайна судова система не розглядала б справи щодо питань компенсації. Уряд фактично передав відповідальність за звернення до приватної корпорації.

Участь громадськості в проєкті Центрального району в цілому була досить обмеженою. Уряд, по суті, просто видав закон, який дозволяв створення компанії «Солідер», визначив межі центру та контури забудови. Уряд також сформував Комітет з оцінки, а також керівні принципи для базової структури RENCО, але не був залучений до фактичних деталей процесу відшкодування чи надання належної процедури стосовно власників нерухомості.

3.4.3. Громадсько-професійна взаємодія в процесі оцінювання.

Оціночні комісії в проєкті «Солідер» були досить специфічною формою громадсько-професійної взаємодії. Їх було сформовано у складі одного судді, двох інженерів, одного експерта з оцінки нерухомості та одного економіста.

Комісіям було доручено надати професійні та об'єктивні висновки щодо оцінки земель у межах Центрального району. Головою атестаційної комісії первинного рівня був суддя десятого ступеня, а члени комісії повинні були мати щонайменше п'ятирічний стаж роботи за фахом. До складу вторинної, Вищої Атестаційної Комісії входив суддя п'ятого ступеня, а її члени повинні були мати не менше десяти років професійного стажу.

Комісії з оцінки розпочали свою роботу, опублікувавши оголошення в Офіційному віснику та трьох місцевих газетах із запрошенням усім власникам прав власності у ВCD протягом трьох місяців подати номери нерухомості їх відповідного майна, а також прохання, письмові зауваження та підтверджуючі документи, а також надати адресу, за якою можна надсилати повідомлення. За цей час Рада засновників визначить, які об'єкти нерухомості можна повернути їх власникам. Комісіям було доручено визначити загальну вартість відповідного майна, а рішення підлягали розгляду Вищої Комісії. Комітетам з розподілу було доручено розподілити визначену вартість кожного майна між різними правовласниками, тобто орендодавцями та орендарями. Кожен бенефіціар отримає певну кількість акцій нової компанії, еквівалентну оціночній вартості його землі. Комісії діяли як суди та застосовували процесуальні правила, за якими всім власникам дозволялося подавати свої вимоги та документи. Усі рішення, прийняті комісією, можна було оскаржити у Вищій Атестаційній Комісії та переглянути. Однак, навіть якщо Вища Комісія винесла несприятливе рішення, законодавство про створення «Солідер» встановило, що справа не може бути оскаржена в звичайній судовій системі Лівану. Підкріплений законодавством статут РЕНСО чітко вказав, що «рішення Вищих Комісій про компенсацію є остаточними, та їх відповідно до закону не може бути оскаржено».

Аргументом на користь відмови від подальшого звернення було те, що, оскільки рішення щодо оцінки та компенсації проходили через два окремі експертні комітети, навіть якщо власник нерухомості оскаржує рішення до вищого суду, цей суд у будь-якому випадку звернеться для консультації до тих

самих джерел експертизи, тому процедура буде неефективною. Ці комісії були наділені правовими повноваженнями звичайних судів, що здавалося деяким спостерігачам невідповідним через їх процесуальний характер. Крім того, оскільки подальше оскарження не було дозволено, з'явилися побоювання, що уряд відмовляється від своєї ролі громадського захисника. Цей страх посилив недовіру до органів державної влади, яка вже відчувалася серед мешканців.

Стосовно запровадженої системи оцінки виникли певні протиріччя у професійному середовищі, насамперед у середовищі правників. Адвокат Мохаммед Мограбі спочатку виступив на сцені як приватна особа, стурбований поворотом ліванського законодавства, коли судді погодилися брати участь у комісіях з оцінки. Як голова Ліванської асоціації юристів, він засуджував дії цих комітетів і виступав проти них. Пізніше, будучи адвокатом у резонансній справі Геміліана, він розширив свою аргументацію. Хоча комітети мали діяти як суди та мали суддів у своїй раді, Мограбі зазначив, що вони відрізняються двома способами:

1. Комітети засновували своє рішення на буквальному тлумаченні, а не на передбачуваному всеосяжному значенні чи «дусі» закону.

2. Судді входили до комітету не на офіційній посаді судді, а в значно більше розпливчастій ролі «цивільних експертів». Через їхнє призначення в цьому контексті вони не повинні були дотримуватися законів честі, які регулюють рішення суддів і поведінку в залі суду.

25 лютого 1993 р. Оціночні комісії подали свої оцінки нерухомого майна до Вищої оціночної комісії. Загальна оціночна вартість склала 1074 млн доларів США. На прохання ради засновників «Солідер» МЕЕС підтвердила оцінку майна. Вища оціночна комісія опублікувала результати в місцевій пресі та запропонувала правовласникам подати свої заперечення та зауваження щодо оціночної вартості протягом трьох місяців, який закінчувався 25 травня 1993 р. 22 жовтня 1993 р., Рада засновників прийняла перший список із 159 лотів, що підлягають викупу, вартістю 370 мільйонів доларів США. Власники прав власності, які повернули свою нерухомість, були зобов'язані віддати

відповідну кількість акцій, придбаних щодо цієї власності, і зобов'язані виплатити Компанії 10 - 12% від вартості майна, оціненої Вищим комітетом з оцінки; 250 000 доларів у випадку Nemilians вважався внеском від реабілітації переміщених осіб у відповідних районах право на відшкодування буде реалізовано відповідно до положень та умов, зазначених у статті № 63 «Статуту». Відповідно до цієї статті Рада засновників, а не уряд, відповідає за встановлення критеріїв, згідно з якими земля визнавалася підходящою для експропріації чи ні, і які ділянки підлягали поверненню. Згідно із загальним законодавством Лівану про компанії, корпорація може бути створена, лише якщо її капітал повністю підписаний, а акції, що належать кожному підписнику, визначені, ідентифіковані та випущені. Застосування цих правил перешкоджало б реєстрації компанії, доки всі права попередніх власників та орендарів не будуть остаточно закріплені та визначені, а всі акції компанії не будуть розподілені кожному окремому правовласнику. Навіть сьогодні акції не повністю розподілені. Однак очікування завершення роботи комітетів з оцінки та розподілу призвело б до значних затримок проекту. Після оприлюднення остаточної оціночної вартості компанія мала лише шість місяців, щоб вимагати необхідні акції та кошти, інакше її реєстрація була б юридично недійсною.

3.5. «Солідер» і післявоєнні перетворення Бейрута

3.5.1. Роки з 1991 по 1994: приватний бум і закладання державних проєктів. Перші кілька років після припинення бойових дій відзначилися майже миттєвим сплеском рівня будівельної активності в Лівані. У столичному Бейруті ця діяльність спочатку підтримувала розширення окраїн, навіть коли Бейрут знову став «безпечним»; але протягом короткого часу Бейрут почав відновлюватися, оскільки руйнування, ремонти, перебудови — усе пішло вгору. Очевидно, це було результатом здебільшого індивідуальних ініціатив у ті перші роки, що відбувалися в кожному конкретному випадку, дуже випадковим чином. Це повторне відкриття Бейрута як місця для

інвестицій у нерухомість не придушило інвестиції на його периферії (багато з них уже почалися з 1980-х років), воно спочатку доповнювало його. Таким чином, найвищий рівень будівельної активності, близько 1994 року, був досягнутий до того, як повний державний апарат був запущений.

Увага держави в ці роки фактично була розподілена на низку зусиль; сама держава не дуже брала участь у великій інфраструктурній діяльності, хоча працювала над плануванням такої діяльності. Натомість на цьому етапі він зосереджувався на екстреному режимі: починаючи фінансово допомагати біженцям у переселенні із сквотованих квартир, ремонті основних комунальних послуг, перезапуску державних служб та адміністрацій.

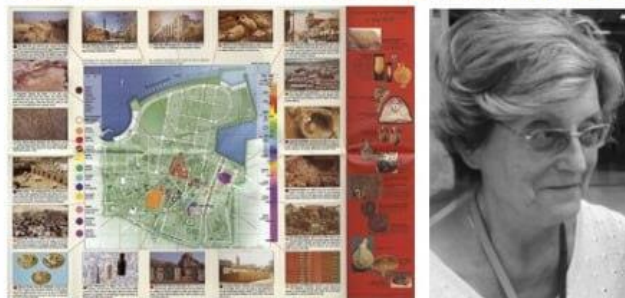
Частина цієї діяльності не обійшлася без суперечок. Період відрізнявся сплеском громадської комунікації, яка оберталася, головним чином, навколо передбачень найближчого майбутнього. Серед них центральне місце посіла велика публічна дискусія щодо майбутнього центрального району Бейрута, яка мала, у т. ч., гучний міжнародний резонанс. Саме у період 1991-1994 рр. гостра громадська дискусія була зосереджена навколо планів, запропонованих для Бейрута, і схеми перетворення всього центрального району Бейрута в корпорацію нерухомості.

При цьому багато інших аспектів відновлення країни, крім найбільш очевидних (насамперед тих, що стосуються фізичної реконструкції) загалом мало обговорювалися, якщо їх не ігнорували повністю. Одним із прикладів є пріоритет, який було надано новим автострадам за рахунок відмови від модернізації мережі громадського транспорту.

В парадоксальний спосіб, завзята дискусія про долю ВСД і перспективи утворення компанії «Солідер» відвернула як громадську, так і фахову увагу від лівової частки сюжетів післявоєнної відбудови. В тіні гострого питання про реконструкцію столичного центру закладання ґрунту для великої кількості інших починань, яке відбувалося паралельно, проходило досить тихо; багато важливих і коштовних вимірів післявоєнного відновлення взагалі уникли будь-якого планування з боку держави.

«СОЛІДЕР»
І ПІСЛЯВОЄННІ ПЕРЕТВОРЕННЯ БЕЙРУТА

19

А. Хельга Сіден (AUB) і Солідер. Проект Стежки спадщини Бейрута як частини генерального плану BCD.

Б. Парк Римських терм

Г. Сад Прощення

В. Римський форум

В. Знахідки в проекті SOUKS

Рис. 19. Археологічні парки на території BCD – результат взаємодії «Солідер» з науковцями та громадськістю

3.5.2. Роки з 1995 по 1998: економічний спад і реалізація державних проєктів. Ця фаза, можливо, представляла пік епохи реконструкції, але водночас вона показала перші ознаки «нормальної» діяльності після реконструкції, навіть у Бейруті. Після кількох років підготовки багато великих проєктів пішли на повну. Зокрема, урядом було, нарешті, засновано компанію «Солідер», – після подолання низки суперечок щодо її існування та модальностей. Компанія розпочала діяльність, впроваджуючи деякі з основних компонентів трансформації центру Бейрута: завершення кільцевої дороги, прокладання дорожньої мережі та створення для неї інфраструктури, реконструкція або відтворення більшої частини будівельної тканини в «історичних» секторах всередині центру, стабілізація величезного морського полігону часів війни та ін. Паралельно протягом цих кількох років найбільш значні проєкти громадських робіт були в стадії будівництва або завершені, зокрема низка нових автомагістралей (нова дорога до аеропорту, шосе на південь, подвоєння частини шосе на північ, об'їзна дорога на Дамаск).

У приватному секторі продовжувалася динамічна будівельна діяльність, хоча й сповільненими темпами. Тривале відновлення Бейрута як магніту для великих і малих будівельних проєктів, в основному на верхньому кінці ринку, було збережено. До цього часу більша частина діяльності складалася зі звичайних проєктів, переважно реконструкції старих і менших будівельних майданчиків по всьому місту; будівництво для заміни зруйнованих війною споруд на сьогодні становило лише частину будівельної діяльності. Своєрідний тип житлових багатоповерхівок став навіть впізнаваним за певними спільними рисами (овальні балкони, широке використання мармуру та граніту...). За іронією долі, щоб розмістити ці вежі, масове знесення, включно з низкою будівель, які були внесені до офіційних охоронних списків, тривало одночасно з поширенням ремонту не менш історичних будівель, зокрема для розміщення модних розважальних місць у деяких районах ближче до центру Бейрута. Таким чином, суперечливі паралельні тенденції, що з'явилися відразу після війни, викристалізувалися та посилювалися.

«Баналізацію» післявоєнної діяльності також можна було побачити у зв'язках між столичними районами. Хоча глибокий християнський/мусульманський поділ сельбищної території у метрополії зовсім не зменшився, рух у центрі, в тому числі через лінію розмежування, продовжував посилюватися.

Найбільш тривожною тенденцією у повсякденному житті ліванців і конкретно бейрутців було поступове уповільнення економіки, яке рік за роком охоплювало країну та місто. Хоча його частково можна було розглядати просто як згасання буму, який часто притаманний багатьом післявоєнним епохам, частину цього слід розглядати в контексті різкого переходу від регіонального оптимізму до песимізму, який згодом поширився на весь регіон до вбивства Іцхака Рабіна через кордон на південь. Насправді, регіональний оптимізм збігся з місцевим оптимізмом, який оточував перші роки припинення бойових дій у Лівані – передбачаючи, зокрема, приплив окремих осіб (емігрантів до арабських і західних країн) і коштів (від цих емігрантів, від інших арабів та маси інших іноземних інвесторів). Цей оптимізм досить швидко випарувався в середині 1990-х років. Однак, хоча всі ці пояснення (навіть якщо вони були ілюзорними) були екзогенними, принаймні настільки ж важливими були ендогенні фактори, що стояли за уповільненням економічного механізму країни, який невблаганно охопив її лише за чотири роки після початку повоєнної ери. Тут слід підкреслити, що пункти двох попередніх абзаців, які здаються суперечливими тим, що містяться в цьому абзаці, насправді тісно з ними пов'язані. Дійсно, ендогенні пояснення уповільнення частково полягають у постійних видатках держави на масштабні інфраструктурні проекти (включно з реконструкцією ВСД, як було прийнято), які вона, можливо, більше не могла собі дозволити – якщо колись дозволила собі – в умовах зміни регіонального клімату, у поєднанні з невпинними інвестиціями в будівельний сектор з приватного боку, які не були безпосередньо пов'язані з конкретними рівнями потреб і доступністю в країні на той час. Отже, фізичну реконструкцію (або будівництво) у Лівані не можна

було відокремити від негативних тенденцій у ширшій реконструкції країни, починаючи з 1995 року.

3.5.3. Роки з 1999 по 2004: завершення реконструкції на тлі триваючого економічного спаду. Ця фаза значною мірою є продовженням попередньої, із закріпленням більшості тенденцій, що виникли протягом тих перехідних років, підтвердженням закінчення післявоєнного буму та, безсумнівно, періоду «відбудови» як такого. Уповільнення економіки перетворилося на повноцінну рецесію, понівечену спіральним рівнем державного боргу (165% ВВП у 2003 р.), у поєднанні з посиленням стирання меж між суспільними інтересами та приватними прибутками та загальною відсутністю віри серед потенційних інвесторів. Вимушений відхід Харірі від влади після президентських виборів Лахуда тривав лише кілька років (1998-2000) і не призвів до перелому падіння країни, як і до його повернення до влади. Будь-які вказівки на можливе відновлення за останній рік чи два (в основному це спостерігається у зростаючому туристичному секторі з більш ніж 1 мільйоном іноземних відвідувачів у 2003 році) стосуються значно пізніших факторів (особливо складних регіональних наслідків події 11 вересня 2001 року), ніж ті, що пов'язані з короткочасним післявоєнним економічним відновленням.

Наслідки цього підтвердження млявого економічного майбутнього для країни [127] були різноманітними, відображаючись у т. ч., в драматичному розширенні бідності та міграції. Багато великих громадських міських інтервенцій було або сповільнено, або дезактивовано. Будівельна діяльність стала дуже нестабільною, і баштові крани стали бачити дещо рідше, ніж це було в минулі роки. Проте дефляція багатьох цін на нерухомість не призвела до зупинки будівельної діяльності, що відображає вплив міфу про непохитність сектора нерухомості. Також не загрожує зосередженість десятиліть на арабських відвідувачах та інвесторах – навпаки, вона процвітає, про що свідчить продовження будівництва величезних готельних/курортних комплексів.

«СОЛІДЕР»
І ПІСЛЯВОЄННІ ПЕРЕТВОРЕННЯ БЕЙРУТА

20

А. Новий силует прибережної частини Центрального району

Б. Сюжети реставрації, реконструкції та нової забудови

В. Залишки війни та масштаби новобудов ділового центру

Г. Бейрутська марина та даунтаун в ході відновлення

Рис. 20. Відбудова й енергійний розвиток предметно-просторового середовища в зоні реалізації проєкту «Солідер»

Нарешті, деякі тенденції, вперше помічені на попередньому етапі, здається, знайшли значне підтвердження в цей період. Однією з них є відносне посилення місцевих повноважень, як це видно, зокрема, у розвитку муніципалітетів як справжніх акторів із деякими фактичними можливостями після виборів 1998 року (хоча їхні дії залишаються обмеженими через державний контроль і дефіцит фінансування). Іншою важливою тенденцією є реабілітація існуючої міської тканини.

Величезний успіх нових-старих зон Etoile, Maarad і Foch-Allenby в центрі району, контрольованого «Солідер», як основного місця для нічного життя, а віднедавна і роздрібною торгівлі в Бейруті, слід було б поставити в ряд інших кроків визнання та використання існуючих структур. Ці кроки включають деяке розширення повторного використання історичних будівель за межами безпосередньої периферійної зони; робота з фарбування фасадів благодійною організацією *“Help Lebanon”*; подібні зусилля громадського Фонду для переміщених осіб, який змінив свій пріоритет із надання фіксованих сум переміщеним особам на покращення іміджу деяких районів, де залишилися біженці, як-от Рас-ель-Наба; нові заходи в старих районах, такі як фестиваль «Мистецькі сходи» Геммайзе; і велике фінансування Світового банку для програми, яка об'єднує «культурну спадщину» та «розвиток міст» у Тріполі, Баальбеку, Сідоні, Біблосі та Тирі.

3.5.4. Суспільно-культурна критика проєкту. Внаслідок масштабу проєкту «Солідер», в публікаціях того часу відбилася значна кількість колізій, пов'язаних з його просуванням. У починаннях меншого розмаху подібного роду негаразди могли б піти у небуття, але в літературі, присвяченій відбудові ділового центру Бейрута, можна знайти досить детальні реляції не тільки про такі супроводжуючі явища, як політична протидія реалізації проєкту «Солідер» або організаційно-фінансові проблеми, але також ідеологія проєкту, її оприлюднення й обговорення у різних спільнотах, та, відповідно, його суспільно-культурна критика.

Перший напрямок суперечок, що з'явилися у громадському середовищі, стосується саме ідеології планів реконструкції. Виникли кілька опозиційних груп, які кинули виклик моделі RENCО та запропонували їй альтернативи. Серед них була група вчених і містобудівників, які підняли публічну дискусію щодо цілей і методів реконструкції, особливо тих великомасштабних знесень та перебудов, що містилися в початковому плані, представленому DAR. Інші критичні погляди вважали, що план відокремлює центр від решти тканини міста і перетворює його на відчужений «острів сучасності». З огляду на ці закиди оскаржуваний план було змінено, при чому до участі у його переробці було залучено деяких архітекторів з опозиційних груп, щоб врахувати підняті ними ключові моменти. Ця форма співпраці фахівців у спробі задовольнити громадські запити, що виникли, заслуговує на увагу. Вона займає визначне місце в процесі професійно-громадської взаємодії при розгортанні проєкту «Солідер». З'являючись на стартовому етапі бейрутської реконструкції, при перепроєктуванні й узгодженні планів реновації BCD, у подальшому ця форма взаємодії продовження не мала.

Дилема розробки теми, яка може переконливо та спільно виражати культурну самобутність нації, зазвичай виникає під час планування реконструкції та реабілітації зруйнованих значущих місць. Особливо після громадянських воєн як етап планування, так і процедури реабілітації часто демонструють розширення громадянського конфлікту через питання ідентичності та культурної ідеології. 15-річна громадянська війна в Лівані (1975–1991) завдала Бейруту серйозної шкоди. Через майже два десятиліття після закінчення війни реабілітація центру міста перебуває на завершальній стадії та представляє чітку парадигму міського управління та менеджменту в сильно пошкодженому міському середовищі, на яке претендує спільнота багат шарових культурних прошарків. Зусилля з будівництва та реконструкції мали на меті відродити довоєнний космополітичний Бейрут і являли собою не лише реабілітацію інфраструктури та зруйнованих споруд, але й спробу переосмислити бурхливе минуле Лівану та створити нову колективну пам'ять

для нації. Для багатьох більшість цих зусиль була марною з багатьох причин, але, що більш помітно, це розпалювало нескінченний культурний конфлікт в історичному місті з видом на море. Мета цієї статті полягає в тому, щоб краще зрозуміти специфічну соціально-політичну динаміку та атрибути, що впливають на процес відновлення історичного центру міста Бейрут. У статті розглядається спроможність обраного реабілітаційного підходу, який мав кристалізувати нематеріальні значення ліванської культурної ідентичності. На додаток до відвідувань місць і спостережень, які мали місце після поселення в Бейруті протягом останніх шести років, висновок підкріплюється оглядом культурно-різноманітної літератури та інтерв'ю з багатьма зацікавленими сторонами, зокрема міськими чиновниками, місцевими професіоналами, відвідувачами та постраждалих мешканців центру міста та є основою для подібних ініціатив з реабілітації.

З пункту зору змісту взаємодії, вже на цій початковій стадії формування ідеології реконструкції бейрутського даунтауну виявляється протиріччя, яке в подальшому стане ключовим для критиків містобудівної та соціальної політики «Солідер». Міський центр довоєнного Бейрута залишився у пам'яті сучасників як неперевершений ідеал близькосхідного міського середовища, відразу з точки зору духу місця, як і функціонування, естетики середовища і людських стосунків.

У подальшому реконструкції BCD чим далі, тим більше закидатимуть, що реконструкція не відтворила на території відбудованого даунтауну ні змішування та взаємопроникнення етносів і культур, ані загальнодоступності міського ядра для громадян з різними цілями, соціальними позиціями та майновими статками.

Три концептуальні теми: публічно-приватне, тимчасовість і спадщина-сучасність абсолютно домінують як у наукових і проектних розробках, так і в публічних дискусіях щодо міської географії Бейрута в часи війни та миру. Коли в 1975-1990 рр., під час громадянської війни, люди в Бейруті відступили глибше в локалізовані райони скупчення конфесійно-політичних спільнот,

публічний простір скоротився. В свою чергу, приватний простір став більш публічним, що було пов'язано з адаптацією тих, хто був переміщений, в іншому середовищі. Після війни державний контроль формально було відновлено, але право приймати рішення щодо реконструкції центру Бейрута було передано приватній компанії «Солідер».

Тема тимчасовості стосується зв'язку між минулим, сьогоднішнім і майбутнім міста і невід'ємна від дебатів про те, які частини міста, тісно пов'язані з поняттями пам'яті та забуття, слід зберегти.

Взаємозв'язок між спадщиною та сучасністю, обидва з яких є відносними та мінливими поняттями, вплинув на реконструкцію міста. Повернення собі бейрутцями центру міста після вбивства Рафіка Харірі в 2005 році чітко свідчить про те, що міський простір будується як архітекторами та містобудівниками, так і громадськістю, а площа Мучеників знову функціонує як інтегруючий простір для громадського діалогу і примирення.

3.5.5. Турбота про розширення та поглиблення професійно-громадської взаємодії на новому етапі міської реконструкції. В ході післявоєнної відбудови Бейрута в архітекторів склалися досить різноманітні зв'язки та способи співпраці з колегами, громадськістю та владою, – професійні спілки, громадські товариства з дослідження архітектури, товариства з дослідження арабської культури в Лівані, дослідницькі команди університетів та формування громадських активістів з проблем збереження культурної спадщини, інші організації т. зв. «третього сектора» тощо.

Цікава та важлива є також ліванська та закордонна професійна архітектурна публіцистика. Руйнування та реконструкція Бейрута привернули пильну увагу аналітиків у різних країнах світу та викликали до життя обширну дослідницьку та публіцистичну літературу.

Свідченням того, що проблема розширення та поглиблення професійно-громадської взаємодії не втрачає актуальності, може служити, наприклад, розвідка «Уроки післявоєнної реконструкції: тематичні дослідження з Лівану після війни 2006 року» [128], присвячена наслідкам іншого ліванського

конфлікту – 34-денної Липневої війни 2006 р. між Ізраїлем і «Хезболлою». У книзі представлено роботи ліванських науковців і професіоналів, які брали безпосередню участь у процесі реконструкції. Після припинення вогню група архітекторів і планувальників з АУВ сформувала Відділ реконструкції, щоб допомогти у процесі відновлення та відновити життя тих, хто постраждав від війни 2006 року в Лівані. Вони були зацікавлені в процесах, які були б більш «низовими» та включали процедури участі. Це закономірно веде до аспектів ідентичності, пам'яті та спадщини, – до того, про що часто забувають у поспіху терміново необхідної відбудови.

Цю книгу зібрала, відредагувала й у 2010 р. опублікувала Ховайда Аль-Харіті, професор архітектури в Американському університеті Бейрута. Авторами розділів є Мона Харб, Мона Фаваз, Хана Аламуддін, Ховайда Аль-Харіті, Хабіб Дебс, Джала Махзумі, Абір Саксук Сассо, Надін Бекдаче, Ісмаель Шейх Хасан і Рабі Шіблі. Збірка «Уроки повоєнної реконструкції» демонструє зусилля щодо реконструкції з нуля та показує, що поінформовані та політично свідомі соціально активні архітектори здатні позитивно взаємодіяти з громадськістю та пробуджувати громадську пристрасть та дискусію навколо питань відновлення.

У книгу включено дослідження у районах і містах Гарет Грейк, Бент Джбейл та Аїта Аль-Ша'єб. Справи різноманітні за масштабом, типом втручання, методами та підходами до ситуації на місці. Досліджуються такі важливі питання, як участь громади, захист спадщини, оцінка шкоди та політика компенсації, роль держави та розбудова потенціалу, а також оцінюються успіхи та невдачі.

Зацікавлені сторони, залучені до Бейрутського плану збереження спадщини, визначені як громадські та приватні групи. Двома найвпливовішими державними зацікавленими сторонами є Генеральний директорат старожитностей (DGA) і муніципалітет Бейрута. DGA, підпорядковане Міністерству культури, має повноваження захищати та зберігати національну спадщину, включаючи підтримку об'єктів і будівель,

нагляд і проведення досліджень і розкопок. Незважаючи на спроби врятувати пошкоджену будівельну спадщину після вибуху в порту, недоліки в людських, фінансових і матеріально-технічних ресурсах DGA залишаються значною перешкодою в управлінні процесом збереження.

Професійне середовище архітекторів та урбаністів також є одним з важливих суспільних суб'єктів цієї взаємодії. Приватна група зацікавлених сторін включає експертів, які працюють в наукових колах і на практиці, а також у консультаціях і консультаціях, таких як Ліванські університети, Орден інженерів і архітекторів, міські планувальники, природоохоронці, ремісники та спеціалісти з народної архітектури. Ця група здатна спілкуватися та встановлювати зв'язки на різних рівнях і має гнучкість, щоб реагувати на виклики, що виникають. Крім того, громадські групи розглядаються як приватні зацікавлені сторони, які щодня контактують із ресурсами спадщини, наприклад, власники, мешканці та користувачі. Він також включає забудовників/приватний сектор з економічною часткою в ресурсі спадщини

Комітет всесвітньої спадщини (2013) реалізував п'ять останніх проєктів у Лівані, спрямованих на збереження міської спадщини, включеної до списку всесвітньої спадщини. Ці проєкти виявили недостатній рівень координації та комунікації між зацікавленими сторонами, головним чином через брак людських ресурсів у головному та регіональних офісах DGA.

Однак після вибуху в порту участь зацікавлених сторін приватного сектору в зусиллях щодо збереження пам'яток Бейрута вважалася дуже ефективною та сприяла позитивній співпраці з адміністративними установами.

Підхід до історичного міського ландшафту (англ. *Historic Urban Landscape Approach*, HUL) – це нова основа, прийнята ЮНЕСКО для роботи з міською спадщиною. У рекомендаціях HUL визначено застосування чотирьох груп інструментів при оцінці та формуванні стратегії відновлення середовища та впровадження нововведень, а також в оцінці основних ризиків та пом'якшенні наслідків. Це (1) системи регулювання, (2) залучення громади, (3) планування та (4) фінансові інструменти. Результат показує, що спільні

зусилля приватних та державних зацікавлених сторін можуть відігравати життєво важливу роль каталізаторів збереження та розвитку спадщини Бейрута.

Кілька досліджень, проведених на її основі у Бейруті, пролили світло на вразливість міської спадщини та стратегії її збереження. [129] Підхід HUL застосовується до реабілітації та управління історичними районами Бейрута, які постраждали від масштабного вибуху в порту Бейрута. Як на прикладі на Арменській вулиці в районі Мар Міхаель. Застосування структури HUL дозволяє переоцінити спадщину не як індивідуальну фізичну форму, а як міську тканину, інтегровану в культурні, соціальні, архітектурні шари міста. Йдеться також про стратегію створення нової законодавчої бази, яка була б зосереджена на захисті культурної спадщини Лівану та забезпеченні сталого планування адаптації.

В міру просування реконструкції з'являлися нові ініціативи з розширення професійно-громадської взаємодії та нові приклади успішної співпраці об'єднань професіоналів і громадськості. Зростала, зокрема, активність Ордену інженерів та архітекторів, де експерти та представники адміністрації співпрацювали з громадянами, щоб налагодити процес переговорів для узгодження точок зору перед ухваленням рішень.

Після вибуху в порту Орден інженерів і архітекторів у співпраці з факультетами архітектури ліванських університетів, Фондом архітектури та суспільства Чадірджі, Асоціацією архітекторів та Асоціацією міського планування підготували «Бейрутську міську декларацію», яка викладає широке бачення методів реформування та покращення постраждалих регіонів. Ініціативу було започатковано 10 серпня 2020 р., до опрацювання Декларації було залучено до шістдесяти професійних архітекторів та професорів архітектурних шкіл.

Декларація зібрала низку ідей, які мають стати відправною точкою для роботи над інтегрованим процесом реконструкції районів, які постраждали від вибуху в порту. Він включає в себе пропозицію національного бачення

реконструкції, реабілітації спадщини, захисту соціальної тканини та специфічної ідентичності урбанізації в постраждалій території.

Другий проєкт — міська лабораторія Бейрутського арабського університету, обраний ЮНЕСКО, Фондом народонаселення ООН і Управлінням ООН з наркотиків і злочинності в рамках сприяння ініціативам молоді у відповідь на вибух у Бейруті (ЮНЕСКО, 2020). Це мало надати громадянам можливість співпрацювати в процесах прийняття рішень щодо міського планування, заохочуючи дітей до участі через гру, використовуючи стратегічно розроблені когнітивні карти території вибуху в Бейруті в ігровому середовищі. Одним із заходів, реалізованих у червні 2021 року, була «Бейрутська виставка мініатюрних моделей мистецтва» на громадських сходах Святого Миколая, яка включала заходи, спрямовані на те, щоб дати дітям більше знати про їхні місцеві райони та стратегію подолання стресової події.

Слід привернути увагу громадських активістів до налагодження максимально різноманітних форм публічної комунікації з питань міського розвитку. Свою роль тут повинні відіграти товариства з дослідження арабської культури в Лівані та за кордоном, такі як наприклад Ліванське товариство у Вестмінстерському університеті Лондона [130], яке має на меті розширення можливостей для ліванської культури бути представленою та відзначеною на Британських островах. Товариство концентрується на створенні культурного осередку, де ліванська спадщина мала б простір для оцінки. Це дозволить ліванським студентам спілкуватися один з одним, а неліванським студентам приєднатися до товариства та завдяки цьому дізнатися більше про країну та культуру.

Короткі висновки третього розділу

1. Головним чинником, що визначив характер усього процесу реконструкції ВСД, було те, що уряд Лівану віддав перевагу моделі змішаної державно-приватної компанії «Солідер» як єдиному варіанту організації. Причинами, що визначили цей вибір, були катастрофічні руйнування ВСД за час бойових дій, практична відсутність після війни повноцінно функціонуючого уряду та довіра до приватної корпорації Р. Харірі і особисто до нього як до ділової людини та політика. Уряд набув певності, що без створення «Солідер» ВСД перебудовувався би хаотично та нескоординовано (як це потім реально сталося в інших районах столиці).

2. Рішення про надання приватній компанії виключних прав на відбудову і реконструкцію центру було безпрецедентним в історії Лівану та змусило владу прийняти спеціальний закон (№ 117/91 від 7 грудня 1991 р.). «Солідер» отримала права експропріації центрального району Бейрута, площею близько 150 га, де до війни проживало або працювало понад 100 тис. людей. Компанії було надано повноваження щодо примусового викупу, компенсуючи це акціями самої «Солідер», а не грошми, та повноваження на управління центром міста. Ці рішення, як виявилось у подальшому, в багатьох аспектах були суперечливими.

3. Початкова, підготовча фаза реконструкції обіймає період 1977-1991 рр. У ці роки соціальне середовище міста кардинально змінилося. Замість характерного для Бейрута просторового змішування громад під час війни місто було розділено на Східний, християнський та Західний, мусульманський сектори, між якими ліг півкілометровий пояс руїн, де точилися бої. У цей період опрацьовуються перші плани реконструкції, за участі французів і при координації CDR. CDR також готує залучення приватної компанії (RENCO) до реконструкції центру. Але, оскільки до 1977 р. шкода, завдана ВСД, була порівняно незначною, реконструкцію ініціювала держава. Громадсько-професійна взаємодія йшла між містянами у постаті правовласників

нерухомості та державною CDR, яка координувала проєктні та будівельно-реставраційні роботи.

4. Перший план реконструкції був консервативним, зосередженим на збереженні історичної забудови, відродженні комерційної діяльності та на меті зробити центр місцем зустрічі різних громад, зберегти його середземноморський та східний характер. Головні надії поклалися на державно-приватне партнерство у формі RENCO. У 1980 р. план було переглянуто, враховуючи значні нові збитки від війни, а у 1982 р. ліванський уряд замовив новоствореній компанії “Огер-Ліван” під керівництвом Р. Харірі звіт про стан BCD, щоб ініціювати реконструкцію. “Огер-Ліван” неофіційно приступила до реставраційних робіт, а за рік сама замовила генеральний план консалтинговій групі DAR. Для підтримки реконструкції, контролю міських планів і правил, внесення змін до законодавства уряд утворив Вищу комісію містобудування. З погляду професійно-громадської взаємодії цей етап був позначений пасивністю як громадських, так і професійних спільнот, за винятком створення незалежного комітету М. Ель-Намара для нагляду за дослідженнями реконструкції.

5. На поч. 1980-х рр. об’єм коштів, необхідних для реконструкції, значно зріс і далеко перевищив можливості уряду. “Огер-Ліван” ініціативно взялася за розбирання завалів та аварійних будівель, але при цьому припустилася знищення деяких цінних будівель і споруд, ігноруючи передбачення плану 1977 р. щодо реабілітації цих ділянок. Суспільного резонансу та реакції ЗМІ на це самоуправство не було, бо під час війни центр обезлюднив, і колишні власники його уникали. У 1984 р. консультанти з МЕЕС, фахівці “Огер-Ліван” і CDR дійшли висновку, що єдиним можливим засобом реабілітації центру була б приватна установа з необхідним фінансуванням та інституційними можливостями, яких бракувало урядові. План, складений DAR для “Огер-Ліван”, далекий від ідей охоронного планування, рекомендував знести у BCD 80% існуючих будівель і значно збільшити щільність забудови.

6. Можливості громадсько-професійної взаємодії на початковому етапі відбудови було жорстко обмежено умовами бойових сутичок і практичною недоступністю ВСД для моніторингу. Взаємодія рухалася у двох напрямках, зумовлених логікою бізнесу:

- між міською спільнотою у постаті громадян-власників нерухомості та державою в особі CDR – Ради Розвитку та Реконструкції; створення незалежного комітету Ель-Намара започаткувало інституалізацію професійно-громадської взаємодії;

- між державою та приватним бізнесом щодо створення базової структури партнерства у формі девелоперського холдингу (REHCO).

Підготовку відбудови суттєво гальмувала низка проблем:

- масовість руйнувань після 1978 р.;
- занепад економіки, пов'язаний з тривалою війною та різким скороченням обсягів міжнародної допомоги після 1990 р.;
- скватерство – більше 30 000 осіб самовільного населення у ВСД;
- недоліки законодавства про оренду та надмірна кількість власників, які породили «Гордієв вузол претензій і зустрічних претензій».

7. Дискусії наприкінці війни у 1990 р. про вибір шляху відбудови теж мають розглядатися як особлива форма професійно-громадської взаємодії. Як громадська складова у них брали участь посадовці, вони ж представники місцевих спільнот, а як професійна – експерти й консультанти з різних напрямів. По підсумках визначилися організаційні варіанти реконструкції:

I. Повне державне фінансування: громада представлена власникам нерухомості, а уряд шляхом позик надає капітал для реконструкції їхніх ділянок – метод, популярний у післявоєнній Європі, але який в Лівані політично неможливо було виправдати через наявність більш нагальних потреб, ніж відбудова ВСД.

II. Державне відчуження: викуп усіх проблемних ділянок у центрі коштом уряду. Публічні дебати також висловили проти цього категоричні заперечення.

III. Холдингова компанія з нерухомості: потужна приватна девелоперська компанія як організаційна основа реконструкції BCD, яка фінансуватиметься приватним шляхом і матиме право власності на територію реконструкції центру.

8. Раді Міністрів і парламенту було представлено варіант III з ідеєю RENCО. Вибір цього варіанту означав відмову держави від прямої ролі у відбудові BCD і ознаменував початок «харіризму» як політико-економічного дискурсу (С. Макдісі). Він досяг піку в 1992 р., коли Р. Харірі став прем'єр-міністром Лівану. Послуга, яку Харірі надавав державному сектору, пропонуючи проєкт «Солідер», була не стільки спробою приватної компанії вкрати землю у громадян, скільки дієвою підтримкою щойно відновленого уряду та закриттям зяючої прогалини в ліванській демократії.

9. Ключову роль у прийнятті варіанту RENCО зіграв генеральний план реконструкції, який DAR виконала на замовлення CDR, але власним коштом Харірі. Коли генплан переглянули після жорсткої громадської критики, Харірі використав це на користь собі, рекламуючи вимушений перегляд як «залучення громадськості до приватної схеми». План так і не було повністю схвалено через публічний процес, та сам факт обговорення на неофіційних форумах виявився достатнім у парламенті та Раді Міністрів для проведення закону і указів про створення приватного RENCО.

10. Закон 117/91, який дозволяв створити приватну компанію для відбудови центру міста, було підписано 7 грудня 1991 р., а у липні 1992 р. було прийнято укази про базову структуру та статут «Солідер». Перспектива RENCО стати власником усієї нерухомості у BCD створила умови для неконтрольованого знесення будівель іще перед ратифікацією плану і створенням компанії. Після того, як Харірі в 1992 р. став прем'єром, всі рішення ліванської судової системи були на користь «Солідер». Це відбувалося, незважаючи на численні виступи професіоналів і громадськості на захист спадщини та прав власників і проти закону № 117/91 як неконституційного. Чотири роки по тому ООН відзначила активну роль CDR

у справі реконструкції, що було свідченням надзвичайних очікувань на її перших кроках.

11. Післявоєнні перетворення Бейрута ери «Солідер» діляться на три періоди. У 1991-1994 рр. відбувався бум приватного будівництва, закладались великі державні проекти і стався сплеск громадської комунікації навколо планів перебудови і перетворення всього центру на корпорацію нерухомості. Завзята дискусія про долі ВCD і «Солідер» мала значний міжнародний резонанс. Парадоксально, але вона відвернула як громадську, так і фахову увагу від лівової частки сюжетів післявоєнної відбудови, які взагалі уникли планування з боку держави.

До 1995 р. післявоєнна ейфорія остаточно згасає та прискорюється економічний спад, на тлі якого йдуть завершення кільцевої дороги, модернізація транспортної мережі та інфраструктури, відтворення міської тканини в історичних секторах, стабілізація величезного морського полігону часів війни та ін. Цей період тривав приблизно до 1998 р.

У 1999-2004 рр. «Солідер» завершив в основних рисах свою програму реконструкції на тлі економічного спаду, що продовжувався і драматично збільшив бідність і міграцію. Натомість спостерігався підйом туристичного бізнесу і будівництво великих готельно-курортних комплексів та реконструйованих зон, таких як Етуаль, Маарад і Фош-Алленбі. Громадсько-професійна взаємодія дещо зміцнилася завдяки відносному посиленню повноважень і можливостей муніципалітетів після виборів 1998 р. Множилися реставраційні заходи, іміджеві акції у реконструйованих ділянках, ініціативи щодо культурної спадщини та міського розвитку в столиці та в історичних містах-пам'ятках.

12. У суспільно-культурній критиці проекту – як у наукових і проектних розробках, так і в публічних дискусіях, – домінували три концептуальні теми: публічно-приватне, тимчасовість і спадщина-сучасність. Опозиційні групи розгорнули публічну дискусію щодо цілей і методів великомасштабних

знесення та перебудов за планом DAR, зокрема щодо перетворення центру на відчужений «острів сучасності».

До участі у переробці плану було залучено деяких архітекторів з опозиційних груп з метою задовольнити запити громадськості, щоправда ця форма співпраці продовження у подальшому не мала. Втім, події у центрі міста після вбивства у 2005 р. Р. Харірі зблизили позиції громадськості, архітекторів та урбаністів, повертаючи площі Мучеників характер інтегруючого простору суспільної згоди.

РОЗДІЛ ІV. ДОСВІД БЕЙРУТСЬКОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТА ВІДТВОРЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СФЕРИ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ

4.1. Диференціація цільових установок професійно-громадської взаємодії в процесі післявоєнної реконструкції Бейрута

Немає сумнівів у тому, що міські чинники тісно переплітаються з людськими конфліктами. Забудоване середовище складним чином взаємодіє з людською поведінкою; морфологія міста в процесі довгого історичного розвитку формується людськими потребами, не в останню чергу вимогами безпеки. Тому громадський інтерес і спроби втручання в управління міським розвитком переважно виходять з припущення, що міське середовище може відігравати суттєву роль у зниженні соціальної напруги. Особливі надії на це покладаються у періоди, що настають після тривалих конфліктів і позначені жорсткими поділами в суспільстві. Саме таким часом є період післявоєнної відбудови та реконструкції ліванської столиці.

Після закінчення громадянської війни в Лівані втручання міського планування в постконфліктну ситуацію сприймалось суспільною свідомістю як можливість компенсувати чинники, які породжували конфлікт, а також як інструмент примирення в розділеному суспільстві. Ліванське суспільство свідоме факту, що громадянська війна не вирішила жодної з колізій, які породили початкове протистояння. Через три десятиліття після її закінчення не менш яким стало, що містобудівна реконструкція весь цей час не спиралася на політичний план соціальної реконструкції, а плани реконструкції відображали та по-різному перекомпоновували численні помилки минулого.

На тлі цього складного досвіду здається, що активізація громадсько-професійної взаємодії на користь повноцінної реконструкції ймовірно могла дати вказівки щодо належних напрямів втручання в життя міста в постконфліктній ситуації. Справа у пошуку шляхів до об'єднання зусиль у спробах зрозуміти корінні причини конфлікту та подолати хоча б основні його наслідки. Задля створення передумов довгострокового мирного співіснування

необхідні вдумлива рефлексія цілей громадянського суспільства та накопиченого ним досвіду, а також оволодіння арсеналом засобів, здатних спрямувати професійно-громадську взаємодію, зробити її гнучкою та ефективною.

4.1.1. Неспівпадіння цільових установок основних гравців і суспільства. Після 16 років громадянської війни в Лівані, з її трагічними наслідками – численними жертвами, масовими руйнуваннями та, зрештою, роздробленим суспільством, реконструкція Бейрута була дуже важкою. Причини цього багато хто з аналітиків вбачають у тому, що «маргіналізована держава рано відступила на користь приватної реконструкції» [131], при чому нерідко демонізується роль ініціатора концепції «Солідер», а пізніше прем'єр-міністра Рафіка Харірі, виняткової, яскравої та трагічної постаті у новітній історії Лівану. Є велика спокуса списати всі протиріччя і втрати реконструкції Бейрута на заснування приватної девелоперської компанії, експропріацію нею колишніх орендарів і власників і маніпулювання з біженцями, які зайняли власність у покинутому центрі міста.

Соціальний механізм проєкту «Солідер» дійсно характеризується виключенням більшості залучених дійових осіб: орендарі, власники та біженці, а також передвоєнні еліти зі світу політики, науки та суспільства були замінені групою чужинців, інвесторів і спекулянтів, горизонт прийняття рішень було обмежено орієнтацією на прибуток, а управління відбувалося за щільно зачиненими дверима. У Бейруті було реалізовано радикально нову концепцію міського розвитку та управління, яку близько до історичної правди називають «приватизацією міста». Через орієнтацію на отримання прибутку та виключення важливих дійових осіб, реконструкція центру Бейрута викликала запеклу та суперечливу громадську дискусію. Ця природня реакція не могла не призвести до значної, насамперед політичної, мобілізації ліванського суспільства, яке вперше після війни наважилося висловитися та публічно прокоментувати реконструкцію.

Політична мобілізація суспільства супроводжувалася наступною «медіалізацією» конфлікту: боротьба навколо реконструкції значною мірою велася через ЗМІ, де ініціатори та критики намагалися просувати свої стратегічні бачення реконструкції. Суттєво при цьому, що післявоєнний розвиток у Бейруті здійснювався в рамках регулятивів демократичного суспільства (рис. 22 ???). Тим не менш, незважаючи на дотримання демократичних норм і правил, процес реконструкції характеризувався виключенням більшості потенційно зацікавлених дійових осіб і тиском ринкової орієнтації, яка з легкістю пересильовала суспільні інтереси.

4.1.2. Романтизм віри у цілющість урбаністичної реконструкції «контактних» просторів. В осмисленні досвіду післявоєнної реконструкції Бейрута, як громадському, так і професійному, виключне значення надавалося відновленню міських громадських просторів, які «за замовчуванням» могли б сприяти соціальним контактам між ліванськими громадами. На ці міські простори покладалися великі надії для побудови національного примирення.

Велике значення, зокрема, пов'язувалося з вивченням інклюзивного характеру Площі мучеників та її функціонування під час соціальних потрясінь і масових протестів 2005 р. у пошуку вказівок для просування типу соціальної діяльності, яка може залучати членів різних громад до взаємодії. Найвірогідніше, однак, що ці зусилля залишаться марними, по перше якщо численні міські громади не братимуть у участь у спробах виробити спільні погляди на пережите, а по друге якщо планування просторових трансформацій не буде системно включено в зрозумілу та привабливу програму трансформацій суспільних. Віра в те, що благоустрій громадських просторів, придатних для політичних та/або культурних акцій автоматично сприятиме встановленню суспільної рівноваги та громадської згоди є навіть більш наївною, ніж горезвісна віра в «невидиму руку ринку».

Для дійсного успіху громадсько-професійна взаємодія має концентруватися не лише на висновках досліджень та оприлюдненні аналітичних звітів, але також на пропозиції та здійсненні продуманих міських

інтервенцій, а можливо також на внесенні змін до формули розподілу влади в ліванській політичній сфері.

Різноманітність і велика кількість чинників, які позначаються на складному процесі вирішення соціального конфлікту, виходять далеко за рамки містобудування. Проте можливість, яку післяконфліктна реконструкція відкриває для архітекторів, планувальників і політиків, має бути використана, щоб принести зцілення та примирення в розділені суспільства. У цьому сенсі зосередження зусиль з реконструкції в центральному районі Бейрута мало негативні наслідки в розмиванні ролі ліванської держави, стало одною з причин поточної політичної стагнації Лівану. Замість того, щоб поширити процес реконструкції на весь столичний регіон, що могло би допомогти подолати урбаністичні та соціальні розриви, всі зусилля було зосереджено в центрі міста, який з тих пір і дотепер більшою частиною населення сприймається як ексклюзивна та недоступна зона. Достатньо очевидно, що та соціально-політична та соціально-культурна важливість, якої набула останнім часом Площа Мучеників, великою мірою пояснюється як раз її архітектурно-містобудівною незавершеністю [132].

Таким чином, можна стверджувати, що міська реконструкція Бейрута є втраченою можливістю посилення соціальної згуртованості та примирення громади. Між іншим, вона не спромоглася також усунути одну з основних причин громадянського конфлікту, не поліпшила жахливі умови життя приблизно 35% населення міста.

4.1.3. Тематичні гуманітарні дослідження, здійснювані на тлі післявоєнного Бейрута. Не можна відмовити у статусі професійно-громадської взаємодії також дослідницьким проектам, які до вирішення своїх наукових проблем залучають мешканців повоєнного Бейрута. Цей клас взаємодії не обов'язково пов'язаний з конкретикою підготовки, опрацювання та реалізації проектів реконструкції. Тут спілкування дослідника з мешканцями та занурення у міське середовище служать скоріше розширенню та поглибленню можливих контекстів, у яких може розглядатися

проблематика реконструкції та розвитку Бейрута. Йдеться про проблематику, пов'язану з наслідками війни, доволі часто складну і чутливу. Ці соціологічні, психологічні, культурологічні, етнографічні та т. п. розвідки являють собою представницький та впливовий клас досліджень, який з'явився невдовзі після припинення військових дій та поступово набрав силу під кінець першого післявоєнного десятиліття.

Як приклад взаємодії такого роду можна вказати, наприклад, групу досліджень, які вивчають складні та змінні пов'язання міської морфології з військовою домінацією та змінами у розселенні протиборчих етно-конфесіональних груп по території розділеного війною центру. Природно, що підійти до такого завдання можна тільки за умови включення у процес дослідження людей, що пережили війну та несуть на собі її наслідки. Характерний приклад подібної методології – праця Мей Тамімової з Інституту безпеки та глобальних відносин Лейденського університету (Нідерланди) «Конкретне сектантство: перегляд громадянської війни в Лівані крізь штучне середовище Бейрута» [133]. Дослідниця наполягає, що характер матеріального середовища суттєво позначався на мотивах та протіканні війни між етно-конфесіональними («сектантськими») угрупованнями в Лівані. На підтримку цього зв'язку аналізується, зокрема, як уціліли учасники військових зіткнень взаємодіяли з антропогенним середовищем Бейрута.

Використовуючи етнографічний підхід до дослідження штучного середовища разом з людьми як інтегральної складової соціальних явищ, авторка намагається показати, як аналіз матеріального оточення може пролити світло на появу сектантського мислення та поведінки. Цей етнографічний дискурс покликаний був показати, яким чином сектантська війна в Лівані була сформована, впливала та виношувалася всередині матеріальних структур, через які сектантство було реалізовано. Дослідження відкриває, як будівлі і взагалі матерія штучного середовища можуть бути тими «речами», що формалізували демаркаційні лінії та консолідували ключові битви, які

визначили конфесійний поділ Бейрута та вплинули на те, як війна практикувалася, як вона запам'ятовується та потім описується.

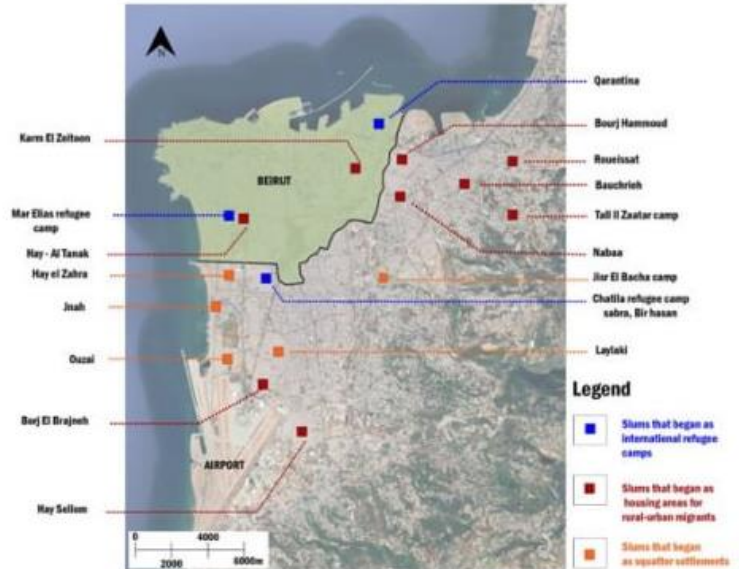
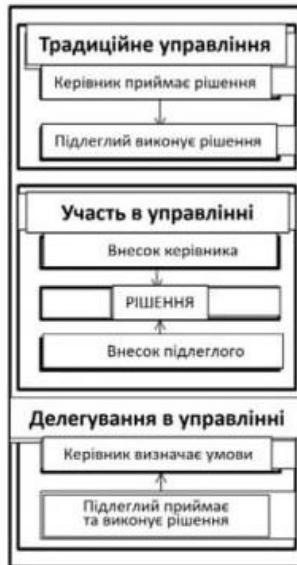
Застосовуючи як дослідницьку техніку уважне прислуховування до зіткнень учасників війни і тих, хто її пережив, з їхнім безпосереднім оточенням, М. Тамімова стверджує, що матерію варто вивчати як суттєву складову сектантської поведінки. Намір дослідниці полягає в тому, щоб довести, що занурення в матеріал є гідним і часто вирішальним для дослідження ліванської громадянської війни соціологами, зацікавленими в розумінні її триваючого впливу на людей, які відчували війну на власному досвіді. Можна уявити, як хід і результати такого аналізу можуть вплинути на уяву і налаштування архітектурних та урбаністичних концепцій. Дослідження Тамімової – лише один з цілої низки прикладів підсвідомого переконання в тому, що належне оперування з міськими просторами здатне повертати рівновагу і гармонію також в людську поведінку та суспільне життя.

Військові дії та політичні поділи не тільки трансформували міські простори, але призвели до утворення в Бейруті величезної кількості неофіційних поселень, особливо в його південних передмістях, контрольованих шіїтськими партіями Амаль і Хезболла [134]. Після закінчення громадянської війни уряд Лівану прийняв нову політику щодо цих поселень. Команда прем'єр-міністра вступила в переговори з політичними силами, які домінували в цій частині міста. В результаті повстав масштабний проєкт переселення більшості з 80 тис. нелегальних мешканців цієї території. Розробка цього проєкту базувалася переважно на вимогах дотримання прав, волі до справедливості та на досвіді поточної юридичної практики.

Але величезний масштаб завдання, різниця інтересів і поглядів задіяних суб'єктів призвели до зіткнення різних, справді суперечливих концепцій, різниці в тлумаченні законів, розумінні права та справедливості. Протиріччя між різними концепціями призвели до компромісного проєкту, який важко було реалізувати, і частини якого можна було трактувати по-різному.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЦІЛЬОВИХ УСТАНОВОК ПРОФЕСІЙНО-ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОЦЕСІ ПІСЛЯВОЄННОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ БЕЙРУТА

21

А. Відмінності у прийнятті рішень у традиційній, партисипативній та делегуючій організації

Б. Типологія неформальних поселень у столичній зоні Бейрута в залежності від їх природи та походження (за Б. Б. Калфуні).

В. Масові протести у Центральному районі Бейрута під час «революції Кедр» (2005 р.)

Рис. 21. Соціальна диференціація цільових функцій в типах управління та в структурі міських просторів

Зрештою, проєкт так і не було реалізовано, проте праця над ним мала своїм наслідком, між іншим, прийняття угоди щодо формулювання політики. Незважаючи на певні тіньові області, угода створила спільну платформу ідей, на якій можна співпрацювати, вести переговори, виявляти протиріччя та регулювати відхилення від точки згоди. Угода заспокоїла напруженість, підтвердила права власності, заохочувала до південних передмість приватні інвестиції, але дозволила також державі втручатися в цю територію та, нарешті, визначила правовий статус для мешканців, яких більше не можна виселити без компенсацій або надання нового житла.

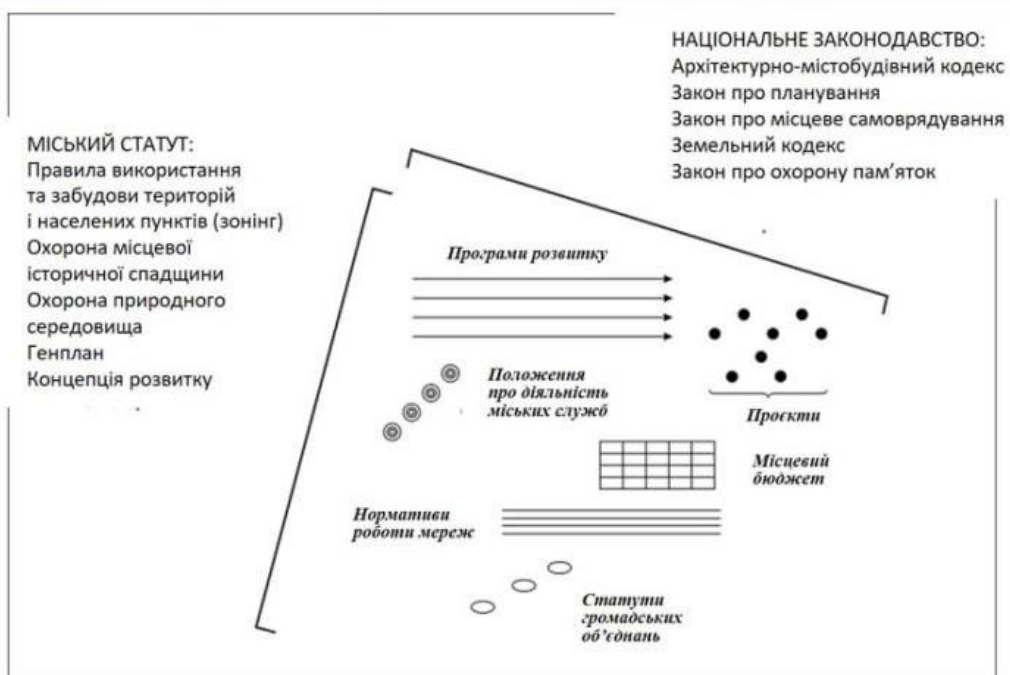
Треба підкреслити, що в даному випадку позитивного в цілому результату вдалося дійти внаслідок того, що громадську складову взаємодії було представлено потужними та жорстко дисциплінованими суспільними утвореннями, адже як Амаль, так і Хезболла, будучи громадськими організаціями, являють собою мілітарні формування, вага і можливості яких у ліванському суспільстві добре відомі, тож їх діалог з державною владою був, щонайменше, спілкуванням рівних або принаймні співмірних сторін.

4.1.4. Вибір цілей на ближчу перспективу. Цілі післявоєнного економічного проєкту не можуть співпадати з цілями громадянського суспільства, досі не вираженими. «Солідер», яка відповідала за реконструкцію у всіх її складових частинах, не знала, як створити інструменти участі, які б використовували громадянське суспільство, на заміну соціальній нерівності, яка загрожувала згуртованості та сталому миру. Політичні лідери віддали пріоритет економічному аспекту та оновленню Бейрута за допомогою нових компонентів і знакових структур, а пам'ять про місто було стерто та замінено новими організаціями, зокрема SOUKS, при цьому ставка на безперервність цінностей, на жаль, не була досягнута. На основі обговорень теми з представниками різних груп населення можна дати певні рекомендації щодо кращої відповіді на очікування ліванської громадськості (рис. 22 Б):

По-перше, колективна пам'ять; цей термін винайшов Моріс Гальбвакс, щоб відмежуватись від поняття індивідуальної пам'яті [135]. Колективна

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЦІЛЮВИХ УСТАНОВОК ПРОФЕСІЙНО-ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОЦЕСІ ПІСЛЯВОЄННОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ БЕЙРУТА

22

А. Стандартний комплекс регулятивів діяльності управління міським середовищем – правила, норми та обмеження (за О. Геллоу)

В. П'ять компонентів (ідеологем) реновації міського ядра Бейрута, що домінують у громадській думці стосовно вибору цілей

Рис. 22. Сучасні регулятиви й актуальні ідеологеми стосовно управління розвитком міського середовища

пам'ять ділиться, передається та створюється групою чи сучасним суспільством. У місцевому ліванському суспільстві можуть співіснувати багато спогадів. Тут важливо процитувати «релігійну пам'ять», яка дуже присутня на сайті «Саду прощення», де тема прощення є спільним громадянським знаменником (див. також фото Саду прощення на рис. 19 Г, – це один з «археологічних парків», зведених у зоні «Солідер»).

По-друге, встановити принцип демократії участі, або роль суспільства у формулюванні вираження очікувань жителів і дотримання звичаїв. Представницька участь присягається на провал у разі відновлення після смертоносних воєн. Сад прощення може бути відповіддю, але можливість для альтернативи зберегти ці спогади відкрита.

По-третє, тотожна реконструкція та її гармонія з автентичністю мають обов'язково бути вписані в реєстр справжньої партисипативної демократії.

По-четверте, слід знайти міцний зв'язок між приватними та публічними міськими проектами. Центр міста Бейрута створив нові можливості – місця споживання, громадські простори та новий образ міста в центрі міста. Артикуляція того, що ці місця не є частиною проекту, є жорстокою; виникає кордон як на технічному, так і на соціальному рівні.

По-п'яте, необхідно створити інструменти для територіального балансу, здатні утримати спадщину в процесі соціальної та просторової рекомпозиції міста, тим паче, що проектом керує приватна компанія. Бейрут відроджується, та його ренесанс і успіх складаються наразі з успіху у створенні якісних громадських місць і просторів, які сприяють формуванню ідентичності, а також просторів споживання, – та при недостатності місць культури.

4.2. Професійно-громадська взаємодія на послідовних стадіях післявоєнної реконструкції Бейрута у співставленні з етапами та процедурами партисипаційних програм

Аналіз доцільності, повноти та ефективності окремих проявів професійно-громадської взаємодії підлягає принципу їх підпорядкованості

змісту і послідовності стадій життєвого циклу проєкту (рис. 5 А). Сенс даного принципу в тому, що професійно-громадська взаємодія, будучи загальною соціальною природою всіх видів партисипаційних заходів, змінює свій зміст і форми в залежності від того, на якій стадії життєвого циклу проєкту (інвестиційної програми) вона розгортається.

Партисипаційні заходи на всіх етапах цього циклу виступають як додатковий механізм стримань і противаг у ситуаціях, де такі механізми не передбачено законодавством, галузевими або муніципальними нормами (рис. 22 А). Партисипаційні практики, таким чином, прокладають дорогу вдосконаленню нормативного апарату та здатні пропонувати та випробувати нові захисні механізми. Це підтверджується, зокрема, поступовим закріпленням у законодавстві багатьох країн таких партисипаційних процедур, як укладання угод про наміри відкриття проєктів, громадські слухання тощо.

4.2.1. Укладання Угод про наміри розгортання проєкту інвестиційної програми. Початку проєктування та будівництва значущого об'єкта, великого комплексу і т. п., реалізація котрих може зачіпати інтереси значного кола мешканців, має передувати порозумінню між інвестором та органами місцевого управління за участі (контролюючої або стимулюючої) державних органів і громадськості.

Саме Угода про наміри початку робіт на території є одним із найважливіших документів, який має бути готовий на ранній стадії під час обговорення проєктів та інвестицій в галузі міського розвитку. Ця Угода є попереднім документом, який встановлює умови, про які сторони погоджуються до фактичного початку будь-яких робіт у терені. В Угоді визначаються ролі та обов'язки кожної зі сторін, які беруть участь у проєкті або інвестиції.

Склад сторін Угоди може включати інвестора, керівництво компанії, представників територій – як від влади, так і від населення, та будь-які

консалтингові структури та формування «третього сектора», які беруть участь та/або зацікавлені у проєктно-інвестиційному процесі.

Однією з ключових переваг наявності Угоди про наміри є те, що вона допомагає прояснити очікування всіх сторін, залучених до проєкту розвитку. Окрім роз'яснення очікувань, Угода про наміри може також допомогти зменшити ризик. Це може допомогти запобігти непорозумінням і суперечкам, вирішення яких згодом може стати дорогим і трудомістким. Заздалегідь окресливши умови, усі залучені сторони можуть прийняти обґрунтовані рішення про те, чи буде їх взаємодія успішною чи ні.

При складанні Угоди про наміри вперше актуалізуються закони та нормативні акти стосовно даного проєктного задуму. Угода має бути всебічно обґрунтованою та мати рівну юридичну силу для всіх залучених сторін.

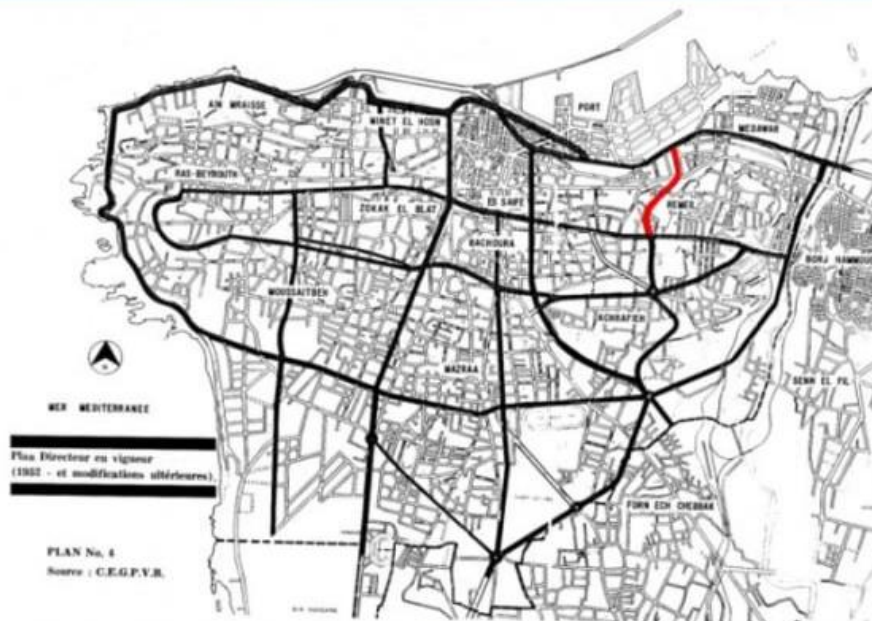
Нарешті, важливо зазначити, що Угода про наміри – це зовсім не те, що офіційний інвестиційний контракт. Угода про наміри визначає лише принципові положення проєктної пропозиції та основні умови інвестування, а діловий контракт включатиме більш детальні положення щодо прав власності, управління, контролю та інших важливих питань.

Підсумовуючи, угода про наміри здійснення на даній території проєкту розвитку є важливим попереднім документом, який повинен бути готовий до здійснення будь-яких опрацювань та інвестицій. Уточнюючи очікування, пом'якшуючи ризики та надаючи рамки для майбутніх перемовин, цей документ може допомогти переконатися, що всі сторони, залучені до інвестування, з самого початку працюють над єдиним спільним завданням.

На початку процесу підготовки до відновлення центру Бейрута теж вирішувалися завдання, певною мірою еквівалентні Угоді про наміри. В даному випадку вони виконувалися за рахунок довгої та складної роботи, яка передувала створенню корпорації RENCO, тобто компанії «Солідер». У попередніх розділах було показано, що на відміну від прозорої процедури укладання Умови про наміри, підготовка та затвердження Закону 117/91 здійснювалося за умов глибокої конфіденційності, під час практично таємних

СТАДІЇ ПІСЛЯВОЄННОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ БЕЙРУТА
У СПІВСТАВЛЕННІ З ЕТАПАМИ ТА ПРОЦЕДУРАМИ
ПАРТИСИПАЦІЙНИХ ПРОГРАМ

23

А. Проект об'їзної магістралі навколо CBD, яка мала розвантажити історичний центр Бейрута. М. Екошар, 1952 р.

Б. «Альтернативна архітектура» – експериментальні конструкції, експозиції, публікації, акції

В. Громадські слухання з обговорення питань нового будівництва та просторового розвитку, м. Ньютон, штат Коннектикут, США.

Рис. 23. Сюжети та форми партисипації – містобудівні передбачення, громадські слухання, альтернативне проектування.

переговорів між урядовими структурами та передбачуваними бенефіціантами планованої операції.

4.2.2. Громадські слухання по проєктних пропозиціях, які проводяться на початковому етапі партисипаційної програми, – це публічне подання головних рис проєкту, що опрацьовується, та ідеї інвестиційної програми. Слухання проводяться на початковій стадії опрацювання проєкту з метою прояснення соціально-економічної ситуації навколо проєкту/програми, що розгортається, донесення змісту проєктного задуму та внесення коректив у проєктні пропозиції.

Громадські слухання звичайно відкриті для всіх бажаючих, але представники інвестора та місцевої влади беруть у них участь в обов'язковому порядку. Цікаво при цьому, що громадські слухання визначаються як «відкрите зібрання посадових осіб і громадян, на якому громадянам дозволяється пропонувати коментарі, але посадові особи не зобов'язані виконувати їх, або, як правило, навіть публічно відповідати» [136]. Тим не менш, до висновків громадських слухань і влада/самоврядування, і професійна спільнота звичайно дослухаються дуже уважно, тож абсолютно не випадково проведення громадських слухань з питань архітектури та містобудування закріплено у законодавстві практично всіх демократичних держав.

Уже було зазначено, зі слів Уссами Каббані, [119, с. 21] що як таких громадських слухань з обговорення Генерального плану DAR у Бейруті не проводилося. Генеральний план було представлено громадськості в 1991 р. разом із проєктом закону, який окреслював різні механізми його реалізації. Він запропонував внести зміни до нормативно-правової бази CDR, щоб дозволити створення девелоперської компанії для здійснення процесу реконструкції.

Політичні дебати навколо пропозиції створення компанії з нерухомості для виконання процесу реконструкції не могли компенсувати брак механізму громадських слухань. Спільними зусиллями корпоративного менеджменту новонародженої «Солідер» і державних органів їх намагалися замінити кількома інформаційними зустрічами, які «були призначені для

“інформування” людей, а не для “обговорення” з ними». Незважаючи на участь Спілки інженерів та архітекторів, численних експертів, зацікавлених сторін, залучених до проєкту, та на значний розмах цих зусиль і на те, що в ході дебатів було виявлено та розкритиковано різного типу помилки, – все це на спрямованість проєкту відчутно не вплинуло. [ibid.]

Професійне обговорення містобудівних та архітектурних аспектів плану, разом із питаннями охорони спадщини, середовищними, технічними та економічними аспектами відбулося на згадуваній березневій 1992 р. конференції в Лондоні, проведеній оксфордським Центром Ліванських досліджень [119], рис. 15 А. У висновках конференції, зокрема, зазначалося, що звіт і схема міського дизайну для Генерального плану ВСД, які було підготовлено консультантами DAR, стосувалися типового діапазону питань міського планування: від транспорту та покращення інфраструктури до землекористування, щільності та факторів експлуатації. Крім того, було зроблено сміливу, але, можливо, передчасну спробу представити архітектурний образ майбутнього міста, яка викликала негативну реакцію в архітектурній спільноті в Лівані та за кордоном.

Учасники конференції розглянули запропоновану DAR схему міського планування та проєктування і надали низку принципових зауважень. Зокрема, генеральний план не врегульовує належним чином зв'язок центрального району з рештою міста. Поточний підхід до планування ВСД базується на концепції відтворення яскравого центру столиці як політичного, економічного, туристичного, житлового та культурного центру, однак не враховує актуальних відносин між покинутим центром і новими субцентрами, які з того часу перебрали на себе його функції.

План не містить жодних досліджень економічного впливу офісних приміщень у ВСД на навколишні ринки офісних приміщень, які виростили як гриби у вісімдесятих навколо Бейрута, за межею можливих обстрілів, та замінили колишній діловий центр. (Деякі експерти відзначали, що надано мало або взагалі не було інформації, щоб визначити, хто мав би заповнити або

придбати запропоновані два мільйони квадратних метрів комерційних та офісних площ у BCD).

Планувальники DAR виходили з припущення, що більшість компаній вирішать розташувати свою штаб-квартиру в новому, сучасному та центральному місці, а звідти розгалужуватимуться на прилеглі території. Щодо цього було констатовано потребу у відновленні урядового відділу планування та муніципальних оглядових комісій для оцінки припущень щодо щільності забудови, запропонованих Генеральним планом, щоб переконатися, що реконструкція BCD не знизить вартість інвестицій у прилеглі території.

Серед транспортних покращень BCD планом було накреслено нову окружну дорогу, призначену для звільнення історичного ядра від тягара об'їзного руху, будову якої пропонував ще Екошар у 1952 р. (рис. 23 А). На конференції було висловлено думку, що запропонована конфігурація кільцевої дороги у формі відкритої траншеї матиме негативні наслідки для росту та безперервності міської тканини.

Згадані та ціла низка інших суттєвих зауважень увійшли до фінальних матеріалів конференції. Є підстави вважати, що від березня до жовтня 1992 р., коли новий генеральний план, опрацьований Дар аль-Хандаса, було затверджено, значну частину коректив, внесених на лондонській конференції, проєктувальникам DAR вдалося врахувати.

Коли після 16 років збройної боротьби та руйнувань у Лівані виникло загальне відчуття ейфорії у передчутті великих планів реконструкції країни, регулярними стали публічні дискусії про те, що та де реконструювати, яку спадщину зберегти і як. Значне число громадян вважали, що вони мають право брати участь у процесі реконструкції та право голосу в цьому питанні. Однак нові інституції, які були створені в той час, не надали цим громадянам можливості висловити свої погляди та занепокоєння. Як наслідок, громадяни, які виявилися виключеними з процесів прийняття рішень у цих інституціях, у відповідь взяли участь у демонстраціях та інших формах колективних дій, аби

підкреслити свою позицію чи змінити спосіб функціонування цих нових інституцій.

Хаді Макарем, автор дослідження, присвяченого громадській опозиції проти реконструкції центру Бейрута компанією «Солідер» [137], свідчить: «Менш ніж за рік після заснування Solidere викликав стійку опозицію. Звичайно, коли кажуть просто «опозиція», це вводить в оману. Хоча іноді опозиція була єдиною у своїх зусиллях і рекламних кампаніях, вона аж ніяк не була єдиним блоком, а була натомість розділена на три окремі групи: по-перше, колишні землевласники та орендарі, які заперечували проти існування компанії, яка привласнювала приватні землі; по-друге, переміщені особи/біженці, які сиділи навпочіпки у покинутих будівлях; і, нарешті, інтелектуали та професіонали, які заперечували з суто інтелектуальних – естетичних, екологічних чи історичних причин. Але зрештою опозиція мало чого досягла.»

У підсумку, сукупність подій, викликаних оприлюдненням проектних пропозицій DAR щодо реконструкції бейрутського даунтауну, певним чином виконала функціонал громадських слухань. Відхиленням від норми було, безумовно, відокремлення представників міської громади від соціально активних професіоналів. Ця сепарація професіоналів від «народу» була тим більш очевидною, що мало місце розділення не тільки часу проведення та складу учасників окремих заходів, але навіть розділення у географічному просторі між Бейрутом і Лондоном.

4.2.3. Неюрідична адвокатура (екологічна, медична, архітектурна, економічна, етнографічна та ін.) являє собою застосування професійних знань (технічних, наукових, гуманітарних) в цілях захисту інтересів клієнта у загальногромадянському судовому розгляді у справах, пов'язаних із різного роду програмами розвитку, проектами розміщення нових об'єктів і т. п. Серед специфічних різновидів неюрідичної адвокатури можна назвати спеціальні модифікації проектної діяльності, такі як захисне планування, альтернативне та арбітражне проектування.

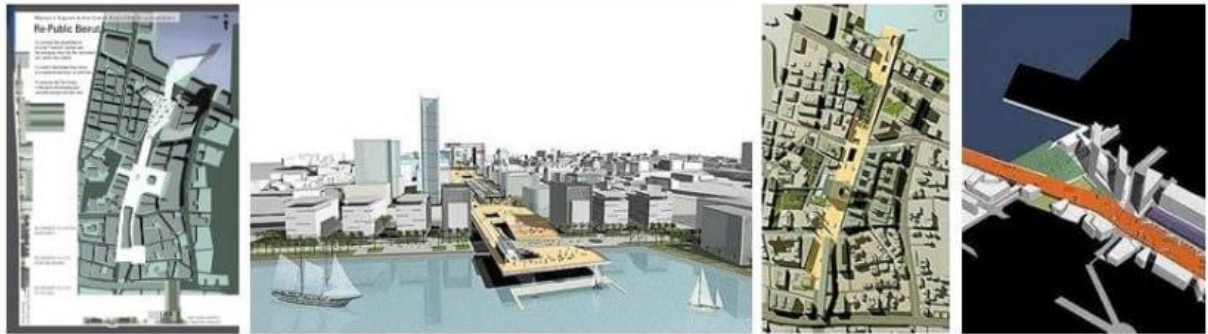
4.2.4. «Захисне планування», альтернативне й арбітражне проектування. Специфічну групу партисипаційних заходів становлять різні форми застосування в партисипаційних програмах професійних засобів проектної діяльності, насамперед засобів архітектурного та містобудівного проектування. Найбільш поширеними серед них є т. зв. «Захисне планування», а також практики альтернативного й арбітражного проектування.

«Захисне планування» – це рух на захист існуючого архітектурного середовища, який надає місцевим громадам ширші можливості проектувати для себе, переслідуючи дотримання інтересів і цінностей громади [138]. Здійснюється архітектурними майстернями, діяльність яких спрямована на надання переважно безкоштовної архітектурної підтримки групам жителів з низькими доходами, допомагаючи їм у реорганізації оточення доступними скромними засобами та у колективній взаємодії.

Альтернативне проектування, в традиції партисипаційного руху, є різновидом руху «архітектури протесту». У вузько-історичному сенсі цей термін стосується житла, побудованого з частин автомобілів або інших перероблених матеріалів, іноді на основі геодезичних принципів, у 1960-і рр., особливо в США. Деякі критики взагалі сумніваються, чи можна це вважати архітектурою. У більш конструктивному залозі альтернативне проектування стосується процесу дослідження та генерування кількох ідей і підходів до завдання, щоб розширити простір проектного мислення та уникнути зупинки на одній проектній ідеї чи існуючому рішенні. Взагалі, в процесі альтернативного проектування здійснюється мобілізація сил городян, активізація архітектурної свідомості, а іноді й відбувається ініціація акцій протесту. Схожі інтенції, але з діаметрально протилежним підходом до справи, реалізує **арбітражне проектування**. Воно спрямовано на примирення інтересів конфліктуючих сторін. Тут архітектор, пропонуючи свій проект, усвідомлює себе у ролі третейського судді або посередника між громадськими групами з протилежними уявленнями про архітектурні цінності.

СТАДІЇ ПІСЛЯВОЄННОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ БЕЙРУТА У СПІВСТАВЛЕННІ З ЕТАПАМИ ТА ПРОЦЕДУРАМИ ПАРТИСИПАЦІЙНИХ ПРОГРАМ

24

А. Проект реконструкції території уздовж головної планувальної осі площі Мучеників

Б. Проект реконструкції історичної ділянки бейрутських ринків (SOUKS)

В. Проекти-переможці конкурсу на кращий проект сучасного «красивого хмарочоса», перше місце – проект «Бейрутські тераси» Жака Герцога та П'єра де Мерона (1,2)

Рис. 24. Містобудівні й архітектурні конкурси в контексті реконструкції Центрального району Бейрута.

Безсумнівно, низку художніх і проєктних акцій, спрямованих на те, щоб піддати сумніву офіційні підходи до відбудови та розвитку Бейрута, має бути віднесено саме до категорії альтернативної архітектури. Триваюча післявоєнна ситуація на протязі багатьох років створювала умови, за яких могла не дуже контрольовано проявлятися архітектурна та навіть містобудівна альтернативна активність. Прояви її зафіксовано та проаналізовано свідками, а подекуди і співучасниками альтернативних творчих акцій. Неочікувано енергійний поштовх до цього надала чергова хвиля громадянських заворушень підчас Інтифади Незалежності («Революції Кедр») 2005 р. Цікавий аналіз просторових трансформацій і прикладів адаптації у публічних просторах Бейрута [139] здійснила Крістін Меді, яка викладає міське планування на кафедрі архітектури Факультету архітектури, мистецтва та дизайну в приватному католицькому університеті Нотр-Дам–Луаїз у Зук-Мосбе. Вона досліджує громадські простори в умовах нестабільності, їх роль у повсякденному житті та їхній потенціал для соціальної інтеграції.

Та мабуть, все ж найяскравішим прикладом є історія кінотеатру «Яйце» у недобудованому громадському комплексі поблизу бейрутської Площі Мучеників. Іще 1965 р. в Бейруті розпочалося будівництво найбільшого на Близькому Сході торгового центру за проєктом архітектора-модерніста Жозефа Філіпа Карама [140]. Будівництво зупинила громадянська війна 1975–1990 рр. В результаті лишився незавершеним кінотеатр у формі яйця. При розбиранні руїн центру в 90-ті роки «Яйце» (іноді також зване куполом або милом) зберегли як символ передвоєнного авангарду. Незвичайний об'єкт породив у художників і архітекторів низку ідей його реабілітації. Для бейрутців він аж до 2019 р. був депресивним нагадуванням про понівечене війною минуле, маркером невиконаних обіцянок і розбитих надій. У 2019 р., підчас Революції 17 Жовтня, протестувальники перетворили занедбаний кінотеатр на місце публічних акцій, лекцій, дебатів і нічних техно-рейвів. Бетонну оболонку купола, пробиту кулями, вкрили революційні гасла, політичні фрески, заклики до боротьби – від демократії до прав жінок. Після

півстолітньої занедбаності Яйце знайшло нове життя: 23 жовтня 2019 р. народився рух «Egguration». Безперечна унікальність образу і історичний перелом у житті країни зробили модерністську руїну впізнаваним символом революційних подій у Лівані [132], рис. 4 Г, Д.

Завершуючи цей перелік спеціальних різновидів проєктної активності, які можуть ефективно використовуватися у складі партисипаційних програм, не можна не зупинитися на **конкурсному проєктуванні** і взагалі на традиції архітектурних та містобудівних конкурсів, глибоко вкоріненій у професійній традиції. Архітектурні конкурси, починаючи з часів експертиз Міланського собору, є могутнім рушієм у розвитку архітектурної й урбаністичної думки, саме тому, що конкурс є вищою формою якраз альтернативного проєктування. В конкурсній формі альтернативне проєктування, задовго до появи партисипаційних підходів, набуло чіткої технологічної форми та високого культурного статусу. Тут не можна не зазначити, що одною з дивних рис бейрутської відбудови є, так би мовити, непропорційно скромне використання архітектурно-містобудівних конкурсів практично на всій її 15-річній історії.

Професійне чуття підказує, що за цей достатньо довгий і надзвичайно насичений архітектурними подіями період у такому винятковому місті, яким є ліванська столиця, мало би відбутися кілька сотень великих і малих конкурсів. А насправді запам'яталися хіба що з півдесятка сюжетів: конкурси на планування головної осі Площі Мучеників, на реконструкцію історичної ділянки ринків (SOUKS) та, можливо, ще на проєкти Міського театру-музею для Бейрута і «красивого хмарочоса», де виграв проєкт «Бейрутські тераси» Герцога та де Мерона. Мимоволі з'являється припущення, що обмеження конкурсної практики в межах впливів «Солідер» не було випадковим. Може саме тому, що згадані цінні властивості альтернативного проєктування, а саме мобілізація сил городян й активізація архітектурної свідомості, в процесі проведення успішних творчих конкурсів проявляються найбільш потужно.

Непрямим підтвердженням цих припущень може служити яскравий сплеск конкурсної активності після серпневої катастрофи 2020 р. в

Бейрутському порту. Ці конкурси відбувалися у часі і просторі, вже невідконтрольних впливам «Солідер».

4.2.5. Громадські комісії з нагляду за виконанням прийнятих рішень можуть формуватися та застосовуватися практично на другому кроці партисипаційної програми, як тільки її учасниками прийнято рішення, виконання яких може бути перевірено – за змістом (наприклад, стосовно дотримання меж ділянок реконструкції, зазначених в Угоді про наміри); за обсягом різних видів робіт, за терміном завершення окремих етапів, тощо. [141] Треба чітко відділяти контрольні та моніторингові дії самих інвесторів і виконавців у ході реконструкції ВСД від громадських комісій з нагляду як системних одиниць в структурі партисипаційних програм. Тільки ці останні несуть в собі потенціал громадсько-професійної взаємодії.

4.2.6. Зв'язки з громадськістю, піар (англ. *Public Relations, PR*) – управління суспільною думкою, вибудовування взаємовідносин суспільства та державних органів чи комерційних структур, зокрема, для сприяння об'єктивному осмисленню соціальних, політичних чи економічних процесів. Зв'язки з громадськістю – це діяльність, спрямована на досягнення взаємопорозуміння та згоди між людьми, соціальними групами, класами, та навіть націями або державами на основі цілеспрямованого формування громадської думки та управління нею. Словник Вебстера визначає діяльність PR як «заплановані, тривалі зусилля, спрямовані на створення і підтримку доброзичливих стосунків і взаєморозуміння між організацією та її громадськістю» [142]. В ході реконструкції ВСД ця парадигма PR реалізується послідовно та на високому професійному рівні. Маються на увазі в першу чергу регулярні річні та квартальні бізнесові звіти та рекламна продукція компанії «Солідер» [143], [144], рис. 7 Г. Цим зразкам професійного піару треба віддати належне як з точки зору відмінного знання свого предмету – проєктів і реалізацій «Солідер», – так і в тому, що стосується врахування очікувань передбачуваної аудиторії і відмінного поліграфічного дизайну. Але годі шукати на протязі півтора десятиліть реконструкції ВСД презентацій та

просування думки городян, громадських об'єднань тощо, – саме тому, що громадська участь і професійно-громадська взаємодія так і не набули у післявоєнному Бейруті скільки-небудь визначеної організаційної форми.

4.2.7. Індивідуалізовані механізми партисипативного управління вищого ступеня складності. Коли солідно розбудована й авторитетна партисипаційна програма наближається у своєму русі до важливої поворотної точки або до прийняття ключового рішення, настає черга найбільш складних та досконалих механізмів організації взаємодії зацікавлених сторін. Методи ці активно опрацьовувалися починаючи принаймні з 1960-х рр., а деякі види процедур мають так би мовити вторинне, невласне застосування, при чому найчастіше обмежене певним культурним регіоном або групою країн. Найбільш характерними та розповсюдженими є процедури англосаксонських громадських розслідувань, організаційно-діяльнісних ігор, розповсюджених в країнах колишнього СРСР та практика т. зв. «архітектури спільнот», що склалася у Сполучених Штатах.

Відразу треба зазначити, що процедури такого класу до цих пір не знайшли місця в організації громадсько-професійної взаємодії на користь післявоєнної відбудови Бейрута. Таким чином, для Лівану їх застосування є відкритою можливістю, яка зможе реалізуватися за умови продовження та якісного вдосконалення партисипаційних практик у розвитку ліванських міст, насамперед, природно, Бейрута, зокрема багатостраждального ВCD. Саме в такому контексті треба придивитися до найбільш ефективних «вищих форм» партисипативних технологій.

Процедура громадських розслідувань по закінчених проєктах (англ. *Public Inquiry*) має британське походження. Ці розслідування проводяться у виняткових випадках щодо об'єктів або комплексів, які або несуть підвищену небезпеку (наприклад, хімічні виробництва, атомні та потужні гідроелектростанції тощо), або можуть мати надзвичайно сильний вплив на соціальне чи природне оточення. Громадські розслідування – це юридична процедура, яка має своїм результатом юридичне рішення про розміщення

об'єкта, що проєктується, обов'язкове для виконання всіма зацікавленими сторонами [145].

Процедура розслідування являє собою офіційний розгляд подій або певної послідовності дій, переважно планованих у найближчому майбутньому. Розслідування відкривається за розпорядженням державного органу і в абсолютній більшості прецедентів організовувалася навколо розгляду завершеного, деталізованого проєкту. Таке розслідування приймає докази та проводить слухання на широкому публічному форумі, де зацікавлені представники громадськості, організації та приватні особи можуть подати запити, отримати вірогідні відповіді та обґрунтовані докази, а також заслухати усні свідчення інших сторін. З метою встановлення істини запитувачі, відповідач і суд сягають по допомогу експертів, так що «неюрідична адвокатура» виявляється як би вбудованою до механізму *Public Inquiry*.

Розслідування триває до тих пір, поки головуючий суддя не визнає, що отримано відповіді на всі поставлені впродовж процедури запитання. Тому процес *Public Inquiry* зазвичай є довгим, складним – як в юридичному, так і в змістовному, й у технічному аспектах, і, відповідно, трудомістким і коштовним. Ця процедура поширена головним чином у таких країнах загального права, як Сполучене Королівство, Ірландія, Австралія та Канада, але застосовується також у Франції, Південній Африці, китайській провінції Гонконг.

Можна уявити, що процедуру *Public Inquiry* можна було б організувати для фінального розгляду генерального плану BCD, саме як великомасштабного, цілісного та детально опрацьованого проєкту. Можна також уявити подібне розслідування щодо крупного комплексу в структурі BCD, наприклад торгового району SOUKS. Можна лише шкодувати, що подібну процедуру жодного разу не було застосовано за всі роки розгортання реконструкції BCD. Проведення публічних розслідувань з найбільш контрверсійних сюжетів перебудови об'єктів і комплексів BCD могло б посприяти більшій прозорості процесів просування проєктних та

управлінських рішень в загальному контексті реконструкції та, відповідно, зниженню рівня соціальної напруги навколо їх імплементації.

Метод організаційно-діяльнісних ігор (ОДІ) було опрацьовано у колишньому СРСР на поч. 1980-х рр. У перехідний період т. зв. «перебудови» та відразу після розпаду Радянського Союзу ОДІ набули широкого розповсюдження у низці пострадянських країн. ОДІ – це високо технологізований метод організації громадських обговорень, постановки проблем та колективного прийняття рішень [146], рис. 25 А. Базова форма ОДІ виявилася дуже гнучкою і дозволила здійснювати широкий спектр модифікацій, у тому числі проведення професійно-громадських експертиз, проблемних і проєктних семінарів, педагогічних (навчальних) ігор, формування управлінських команд, а також здійснювати розробку складних комплексних проєктів, програм регіонального розвитку тощо.

Нарешті, «архітектуру спільнот» (або архітектуру територіальних громад, дослівно — *Community Architecture* — комунальну архітектуру [147]) – було створено як публічний феномен західною, насамперед американською практикою партисипативного управління міським розвитком. Назва цього соціального явища підказує, що цей вид професійно-громадської взаємодії здійснюється під проводом саме архітекторів, або ж, у дещо розширеному розумінні, архітекторів та урбаністів і є засобом згуртування певної, переважно досить широкої соціальної групи заради вираження та здійснення соціальних ідей та ідеалів, пов'язаних з проблематикою просторового розвитку [148]. Як соціальний субстрат, на якому розгортається практика «архітектури спільнот», можуть виступати населення міської дільниці, села, селища, малого або середнього міста. У різних своїх проявах, з використанням різних організаційних форм і методик, «архітектура спільнот» консолідує громаду навколо спільного вироблення перспектив її розвитку, зі спеціальним наголосом на просторових аспектах розвитку [149]. Для цієї групи методів принципово значущою є розпізнаваність особистостей та груп учасників, тому уявити застосування метода в масштабі мегаполіса досить складно. У випадку

Бейрута носії ідеології «архітектури спільнот» могли б, вірогідно, принести велику користь в консолідації громад як у межах VCD, так і в передмістях, особливо щодо завдань реінтеграції спільнот, розсварених війною.

4.3. Концепції спеціалізованої предметної діяльності – забезпечення середовищного проектування та підготовки архітекторів – у загальному контексті урбаністичної відбудови

Досвід післявоєнного відродження Бейрута, насамперед колізії, пов'язані із реконструкцією VCD, ілюструють слушність головних методологічних засад середовищного підходу, змушуючи архітектора, зокрема, погоджуватися з фактом, що його професійне бачення ситуації здебільшого не співпадає з баченням майбутніх користувачів середовища. Тому в процес вироблення та прийняття адекватних проєктних рішень має бути передбачено включення певних засобів участі міської громади та експертних спільнот.

Розгляд, проведений у попередніх розділах, показав, що, хоча в організації відбудови VCD цей принцип був певною мірою присутній, але скоріше в характері реакції соціального середовища, ніж як свідома установка, в усякому разі, проявлявся епізодично та з великими труднощами.

4.3.1. Необхідність застосування партисипаційного підходу у середовищній терапії постконфліктного мегаполіса. Участь городян у реалізації проєктів довкілля є необхідною, або принаймні високо бажаною, оскільки при роботі з реальним містом тільки та виключно у спілкуванні проєктувальника з жителями може бути сформоване автентичне знання про риси, переваги та недоліки середовища, доступне тільки «з середини», самим учасникам міського життя, у реальних місцях і ситуаціях середовища, яке підлягає проєктному перетворенню. Саме до цього «ексклюзивного» знання належать також власні сподівання та бажання мешканців та інших категорій споживачів, те, чому вони дійсно віддають перевагу.

КОНЦЕПЦІЇ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ПРЕДМЕТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ УРБАНІСТИЧНОЇ ВІДБУДОВИ. СЕРЕДОВИЩНЕ ПРОЄКТУВАННЯ

25

А. Організаційна та функціональна структура проектної гри (за О. Зінченком)

Б. Методологія розвитку архітектури громади (CADM)

System concept based either on literature, observation or knowledge

Step 1: Conceptual and empirical evaluation of the problem. Produce 'Mockup'. Empirical Analysis.

Step 2: System requirements and feature analysis. A Conceptual Model, S Collaborative Model (multi dimensional requirements model), Features.

Step 3: System design and development. B Community Model, C System Model, D Technology Model. In this step the features are designed and developed. It is adaptable to different development processes.

Step 4: System deployment and experiments. E Artifacts Model. Implement the features, Test the features.

Step 5: Feedback and results analysis. Assess the system in use. Empirical Analysis.

Step 6: Communicate approach and results. Papers, Documented code.

В. Публікації з «архітектури спільнот»

В. Методологія середовищного підходу

Socio-economic: IT availability, Environmental quality, Infrastructure quality

Density: Complexity, Connectivity, Possibility

Energy: Domestic, Industrial, Commercial, mobility

Climate: Heating, Cooling, LST, UHI, NEVI

Mobility: Bike, Walking, Self-transport, Bus/Train, carpooling

Pollution: CO2, PM10, PM2.5, NO2, noise

Urban Forms

В. Проект розвитку у міському середовищі (за О. Геллою)

Міська влада (Municipal authorities)

Міська політика (Municipal policy)

Спеціальні служби (Special services)

Мережі забезпечення (Service networks)

Опорні точки міського життя (Urban anchors)

Міська тканина (Urban fabric)

Project Manager, Municipal authorities, Special municipal authorities, City planning, Charities, Freedom, Law, Communities, Parishes, National communities, Neighborhoods, Researcher, Architect, Inhabitants

Рис. 25. Середовищний підхід та «архітектура спільнот» у якості шляху подолання соціокультурної кризи

У кооперативній структурі проєктної діяльності [151] процедури проблематизації здійснюються у трьох системно пов'язаних циклах робіт: прожективного мислительного конструювання, тобто роботи на дошках управлінського мислення, і в рамках циклів ситуаційної аналітики і реалізаційної (імплементаційної) політики, які забезпечують це мислення та втілюють його результати (рис. 26 В).

Виробленню проєктного рішення на дошці конструювання передує цикл аналітичних процедур, у т. ч. інтерв'ювання реальних учасників перетвореної ситуації, отримання описових текстів про цю саму ситуацію, переведення їх змісту в культурну форму, що відповідає нормам проєктувального архітектурно-містобудівного мислення і побудова розумових відображень ситуації, з якими можна конструктивно працювати на дошках.

До циклу аналітичних процедур належать рефлексивна позиція (*), з якої осмислюється потенційно проблемна ситуація (наприклад, пов'язана зі розривом у певній діяльності), комунікативна позиція (com), у якій утворюється «сирий» рефлексивний текст щодо змісту ситуації і, нарешті, аналітична позиція (an). Сенс останньої полягає в транспозиції змісту ситуації з природної мови рефлексивного тексту в матеріал ідеалізації, придатної до використання у професійній роботі проєктування. Уможливити команді проєктувальників доступ до автентичного, внутрішнього знання про ситуацію – це предмет досить нетривіальної комунікаційної та епістемологічної технології, одне з найважливіших ноу-хау середовищних/партисипаційних підходів.

Спілкування з носіями «внутрішнього» знання про ситуацію, якщо його організовано грамотно, є не тільки ефективним, але, по суті, взагалі єдиним способом виявити, а відтак зберегти дійсні цінності міста та/або внести в середовище зміни, що ведуть до підвищення конкурентоздатності міста та реального покращення якості життя у ньому. Такі зміни завжди досягаються шляхом компромісу, досягнення балансу інтересів багатьох осіб і груп, які так чи інакше зачіпаються проведеними перетвореннями. У партисипаційних

програмах народжуються нові ідеї, «висвічуються» властивості та особливості міста, які не вдається розрізнити при використанні стандартних процедур проєктного аналізу. Тому результати партисипаційного проєктування за соціальною ефективністю виявляються незрівнянно вище продуктів «макетної творчості», де неминуче відбувалася та надалі відбувається підміна живої людини помилковою ідеалізацією – т. зв. «середньостатистичним споживачем».

У випадку з VCD і «Солідером» ситуація виявилася навіть іще більш порочною. Більшість аналітиків, як було показано, сходяться у тому, тому що внаслідок жорстко комерційної природи корпорації «Солідер» бейрутський соціум в його життєвій різноманітності та різнобарвності було підмінено орієнтацією на власника тугого гаманця. При цьому несвідомо було вироблено модель користувача VCD, у якій нівелювалися відмінності між візитерами із країн Затоки, європейськими або американськими туристами та бізнесменами.

Саме спільноті місцевих жителів, і нікому іншому, в найдрібніших подробицях знайоме і зрозуміле життя, що тече в даному місті. Але при цьому міська влада отримує таку інформацію про особливості місцевого способу життя, яку можна було б покласти в основу ефективної політики розвитку та конкретних проєктних рішень, орієнтованих на вдосконалення міського середовища, тільки та виключно за посередництвом спеціалізованої аналітики професіоналів-проєктувальників. У свою чергу, спільнота професіоналів для отримання цих ситуаційних знань потребує спеціально побудованої процедури контакту і взаємодії з жителями. Без неї проєктувальник задовольнятиметься суто формальним, головню кількісним знанням про життя міста, що в засаді не охоплює індивідуальної неповторності кожного населеного місця.

Модель організації програм та проєктів розвитку архітектурного середовища за участю городян [150], рис. 25 Г, показує, як відбувається включення партисипаційно-середовищних методів у практику архітектурного

проектування та муніципального управління, тобто до розгалуженої багаторівневої структури діяльності.

Цілі та напрямки розгортання проєкту на рівні муніципальної політики визначаються міськими програмами розвитку і контролюються місцевою владою та населенням через спеціально утворені цільові муніципальні органи (наприклад, через вищезгадані угоди про наміри, діяльність спільних комісій з нагляду, механізми захисного планування, громадських слухань і публічних розслідувань, тощо).

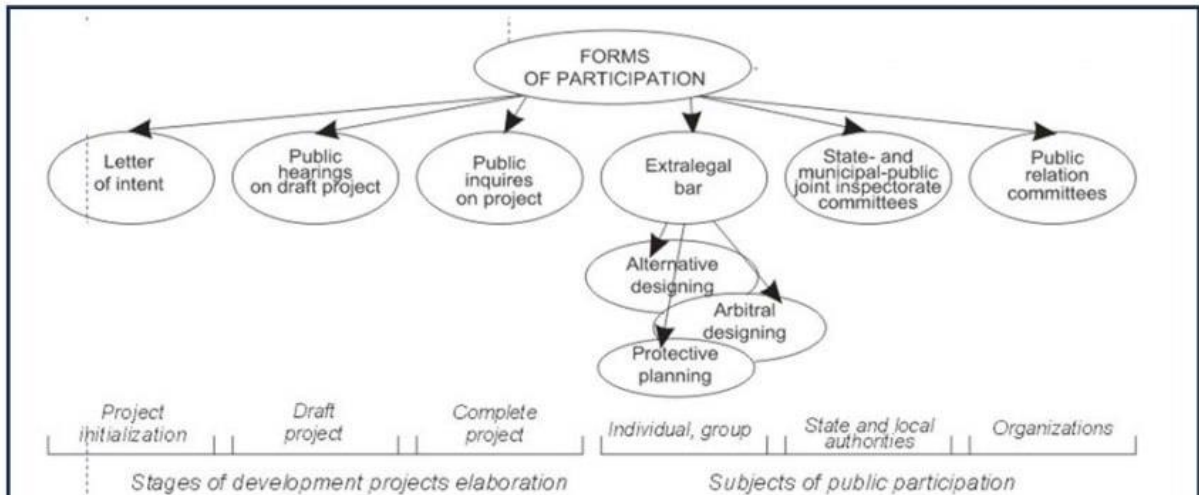
Модель системно поєднує дослідження стану міської тканини, опрацювання та процес реалізації проєкту, залучення на всіх етапах представників спеціальних міських служб (містопорядкування, освіти, опіки, фінансів, права тощо), підпорядкованих їм соціальних і технічних мереж життєзабезпечення. Особливе значення має включення до життєвого циклу проєкта самої міської спільноти – і як самоврядної громади, а також як «опорних точок» міського життя – різного типу соціальних груп (у т.ч. професійних, етнонаціональних, конфесійних і т. п.), формувань «третього сектора», сусідських та клубних об'єднань городян і т. д.

4.3.2. Освітнє забезпечення перспектив громадсько-професійної взаємодії та партисипаційних практик. Весь процес ініціювання бейрутської реконструкції здійснювався, як ми бачили, силами закордонних та/або міжнародних проєктних і консалтингових структур, таких як APUR, DAR, “Огер Ліван”. Це рівною мірою стосується також організаційно-правового та знаннєвого (дослідницького та проєктного) забезпечення усіх подальших стадій розгортання та реалізації проєктів. Ліванську участь було представлено епізодичними, здебільшого експертними або критичними включеннями з боку бейрутських університетів, а також Ордену інженерів та архітекторів.

У логіці партисипаційного та середовищного підходів таке співвідношення викликає принаймні застереження щодо адекватності переважно стороннього погляду на надзвичайно складні колізії еволюції

КОНЦЕПЦІЇ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ПРЕДМЕТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ УРБАНІСТИЧНОЇ ВІДБУДОВИ. ПІДГОТОВКА АРХІТЕКТОРІВ

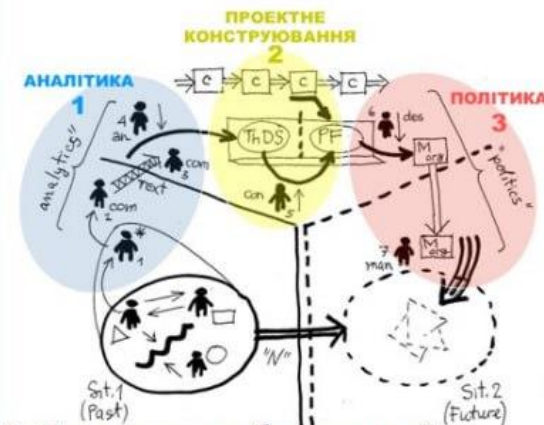
26

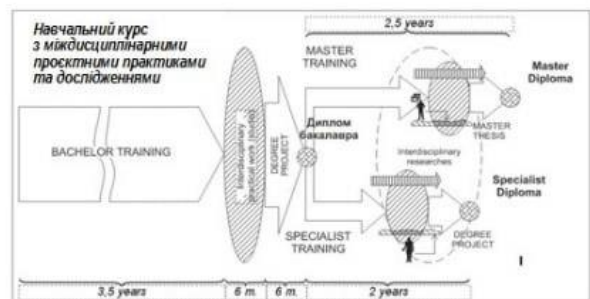
А. Принципові структура та склад суб'єктів повноцінної партисипаційної програми в орієнтації на життєвий цикл інноваційного проекту

Б. Приклади сучасних архітектурно-містобудівних «супершкіл» – Школа Архітектурної асоціації в Лондоні, архітектурний факультет ТУ Ейндховен і Берлаге Інститут у Роттердамі (обидва – Нідерланди)

В. Процедури проблематизації у кооперативній структурі проектної діяльності

Г. Модель співорганізації освітніх стадій бакалаврата та магістратури з використанням технологій партисипації

Рис. 26. Методологічне й освітнє забезпечення модернізаційних і партисипаційних програм

постконфліктного Бейрута як об'єкта управління. Насувається припущення, що на перспективу бажано виробити такий модус науково-проектного супроводу, у якому провідну роль відігравали б ліванські резиденти.

Потрібні дослідницькі, консалтингові та програмно-проектні структури, безпосередньо занурені в реалії ліванського життя, та фахівці, вирощені на місцевому досвіді. Схематичну модель співорганізації основних стадій – бакалаврата та магістратури – у підготовці архітекторів та урбаністів з використанням середовищної ідеології та партисипаційних міждисциплінарних підходів та методів представлено на рис. 26 Г.

Майбутні фахівці тим чіткіше будуть усвідомлювати свою соціальну відповідальність, чим повніше буде їх реальний досвід вивчення міської повсякденності в її архітектурному середовищі. Виходячи з цього, треба надати їм можливість набути такий досвід іще в університеті. Для цього навчальне проектування слід організувати на сюжетах розвитку конкретних міських ділянок, з проведенням докладного поліаспектного аналізу території та її забудови (із залученням відповідного складу експертів) і також поліаспектного дослідження людської поведінки у даному предметно-просторовому оточенні (із залученням до участі місцевих жителів – у формах опитувань, інтерв'ю, фокус-груп, цільових дискусій тощо). Така робота допомагає зіставити архітектуру і спосіб життя людей, вчить аналізувати і давати оцінку ситуації, враховувати при прийнятті рішень потреби та інтереси мешканців – все те, що передбачає методологія середовищного проектування.

Навчальне проектування з використанням елементів партисипації є на перспективу, враховуючи особливості ведення політики розвитку за унікальних ліванських умов, важливим полем вирощування взаємодії, взаємозбагачення та взаєморозвитку для архітектурної школи, муніципальної влади та архітекторів, зайнятих реальним проектуванням, у спілкуванні з їх соціальним оточенням.

Навчальне проектування, якщо воно будується на основі партисипаційної програми, може ініціювати в конкретному місті, районі,

кварталі процеси змін, і, виступаючи каталізатором інтересу місцевих жителів і муніципального керівництва до якості середовища, сприяти реальному підвищенню якості міського життя. Великою мірою означення «навчальне» поступається при цьому факту створення на базі університетів реальних культурних центрів міського розвитку.

Ефективність навчання студентів та практичність результатів навчального проєктування безпосередньо пов'язані один з одним. Можливість реального використання результатів надає сприятливий вплив на мотивацію студентської активності в навчальному процесі. З іншого боку, завдяки участі студентів, істотно скорочується вартість досліджень (пов'язана, напр., з величезними витратами часу та праці на соціологічні обстеження).

Впровадження основ середовищного проєктування в систему підготовки архітекторів, що реформується, матиме ефект лише за умови навчання майбутніх архітекторів методам залучення споживачів до прийняття проєктних рішень і технік організації партисипаційної комунікації. У наведеній принциповій схемі (рис. 26 Г) запропоновано модель навчального процесу, де (1) участь студентів четвертого року навчання у міждисциплінарних проєктних студіях виконує функцію бакалаврської переддипломної практики, а також (2) організацію партисипаційних циклів на завершальній стадії підготовки. Такі цикли можуть включати безпосередню, тобто не ігрову, а реально продуктивну участь студентів у проєктах розвитку предметно-просторового та соціального середовища. При цьому може бути передбачено можливість збереження рівня підготовки «спеціаліст» у деяких шolah-учасниках. Тоді в тих самих проєктних циклах студенти, які мають отримати дипломи фахівців, беруть участь як проєктувальники, а майбутні магістри – як дослідники.

4.3.3. Регулятиви та знаннєве забезпечення модернізаційних і партисипаційних програм; проблема методологічної надбудови. Функціонування механізмів управління архітектурним середовищем, як і процеси підготовки, потребує відповідного забезпечення. Насамперед йдеться

про формування комплексу спеціалізованих регулятивів, тобто правил, норм та обмежень, які діяли б як на загальнодержавному (законодавчому), так і на місцевому рівнях. Цей нормативний простір підлягає юрисдикції, по-перше, національного законодавства (у т. ч. законів про архітектурно-містобудівну діяльність, про місцеве самоврядування, земельного кодексу, законодавчого регулювання пам'яткоохоронної діяльності тощо) і, по-друге, статутів місцевих територіальних громад (у т.ч. місцевих правил забудови та використання територій, концепцій розвитку та генеральних планів, місцевих правил щодо охорони навколишнього середовища та історичної спадщини). До структури такого комплексу повинні входити (1) програми та проекти розвитку, (2) положення про діяльність місцевих служб, (3) місцеві бюджети, (4) нормативи роботи мереж життєзабезпечення та (5) статuti громадських об'єднань, причетних до вирішення проблем розвитку архітектурного середовища.

Впровадження та поширення середовищного проектування та партисипаційних практик вимагають також розвиненого забезпечення знаннями. Отримання та накопичення цих знань важливим та перспективним полем як для теоретичних і емпіричних («польових») архітектурно-урбаністичних досліджень, так і для узагальнення практичного досвіду управління міським розвитком. Теоретичне та методичне забезпечення має охоплювати знання про предметно-просторове оточення (зокрема, про такі його аспекти, як природний ландшафт, кордони і внутрішня структура поселень, шляхи сполучення, морфологія забудови та міських просторів, технічні системи, знаковість предметно-просторового оточення), а також про поведінку та діяльність людей в цьому оточенні (тобто про склад населення, структури його діяльності, структури свідомості, цілі та цінності, спосіб життя, режими міського життя, процеси суспільного розвитку).

Можна припустити, що перспективним саме для Бейрута шляхом якісного вдосконалення механізму управління міським розвитком була б орієнтація утворення на базі одного чи кількох із блискучих архітектурних

факультетів експериментальної дослідницько-проектної освітньої структури за типом сучасних архітектурних «супер-шкіл» [151], рис. 26 Б, тобто освітніх структур для фахівців, які вже мають дипломи та досвід професійної діяльності. Для ситуації Бейрута важливим є те, що базовим методом професійного розвитку у супершколі є командна робота слухачів разом з викладачами у мультидисциплінарних, здебільшого міжнародних дослідницьких проєктах.

Нині у багатьох країнах саме супершколи, а не традиційні університети, задають орієнтири розвитку професійної сфери. Супершколи не повинно змішувати з аналітичними структурами типу т. зв. «фабрик думки» (*think tanks*). [152] На відміну від останніх, які є принципово міжпредметними та надгалузевими, архітектурні супершколи існують як експериментально-методологічні надбудови в структурі професії. Найстаріші з них свого часу були об'єднаннями прогресивної архітектурної фронди (такі як знаменитий Баухауз або Школа Архітектурної Асоціації в Лондоні).

Свідома установка на посідання «своєї» архітектурно-містобудівної супершколи мала би неабияке значення для самого Бейрута у його стремлінні до повернення собі статусу провідної східно-середземноморської метрополії: насправді, супершколи роблять міста, де вони знаходяться, світовими центрами розвитку професій. Між ними утворюються свої мережі обмінів і конкурентних стосунків, що зводяться як би «поверх» звичайних міжуніверситетських та міжнаціональних зв'язків.

Заклад, побудований за принципом супершколи, здатний замінити собою неіснуючий наразі в Бейруті регіональний науково-дослідний інститут з проблем міського розвитку. Принципову різницю між змістом діяльності цієї гіпотетичної супершколи та структур типу, скажімо “Огер Ліван” чи Дар ель-Хандаса можна пояснити наступним чином. Міжнародні консалтингові холдинги яскраво проявили себе в історії реконструкції ВCD, спрямовуючи на проблематику відбудови столиці методи та прийоми, накопичені у низці попередніх проєктів у різних регіонах та у взаємодії з іншими міжнародними

суб'єктами, більш чи менш вдало пристосовуючи ці методи до ситуації Бейрута, як вона бачилася їм з погляду накопиченого досвіду. Супершкола, започаткована та вирощена в Бейруті, навпаки, могла б збирати, структурувати та використовувати міжнародний та міждисциплінарний досвід, виходячи з історії та потреб саме бейрутської ситуації, змінюючись та зростаючи разом зі своїм містом і сприяючи змінам у його самоусвідомленні.

Короткі висновки четвертого розділу

1. Погляд на період, що минув від перших кроків реконструкції Бейрута, ставить під сумнів цільові установки, заради яких протягом майже півстоліття вживалися спроби професійно-громадської взаємодії в загальному контексті цієї реконструкції. Головна мета – повернути унікальний спосіб життя передвоєнного Бейрута – була нездійсненною, тому що суспільство, яке жило цим життям, було знищено війною, подібно як романтична віра, що облаштування в центрі громадських просторів здатне повернути у ліванське суспільство мир і злагоду.

2. Насправді було здійснено комплекс цілком успішних інвестицій, які принесли їх акціонерам очікуваній прибуток, і збудовано сучасний функціонуючий даунтаун, достатньо забезпечений символічними знаками зв'язку з минулим, щоб оживити інтерес туристів і обеззброїти захисників спадщини. Взаємодія професіоналів і громадськості з інвестором, у тих межах, у яких її було дозволено, допомогла скоригувати низку недоліків у початкових планах забудови, а також створити нові туристичні атракції на основі нововідкритих античних пам'яток. Паралельно цьому зростало число дослідників та активістів реконструкції ВСД з ідеалістичними або суто академічними, науково-споглядальними цільовими установками.

3. На початку процесу відновлення центру Бейрута завдання, схожі з партисипаційною процедурою укладання Угод про наміри, вирішувалися підготовкою та прийняттям Закону 117/91. Цей процес проходив

конфіденційно між урядом та бенефіціантами планованого проєкту, при чому громадську складову в ньому було зведено до мінімуму.

4. Громадські слухання з обговорення генерального плану, підготовленого DAR, як такі не проводилися, їх спробували замінити кількома інформаційними зустрічами. Деяко змістовніші дебати навколо створення девелоперської компанії для реконструкції VCD відбулися за участі Спілки інженерів та архітекторів та групи експертів. Було виявлено та піддано змістовній критиці конкретні недоліки, але відчутного впливу на спрямованість проєкту все це не мало.

5. Професійне обговорення містобудівних та архітектурних аспектів плану, разом із питаннями охорони спадщини та середовища, технічного й економічного забезпечення відбулося на одноденній березневій конференції 1992 р. в Лондоні. Її висновки мали таку вагу, що абсолютну більшість з них було враховано при корекції плану протягом півроку до його затвердження. Громадську складову лондонської конференції становили фахівці з міського розвитку, яких старанно відібрав оксфордський Центр Ліванських досліджень. Конференція фактично реалізувала функцію Громадських слухань стосовно проєкту «Солідер». Більш масові виступи груп інтересантів та інтелектуалів в Бейруті об'єктивно були лише її слабким відлунням.

6. Суспільна ейфорія у зв'язку з планами реконструкції стимулювала публічні дискусії, демонстрації, артистичні акції і т. п., заради маніфестації своїх позицій, у т. ч. в жанрі Альтернативної архітектури. Її найбільш ефективна, конкурсна форма мала дуже обмежене розповсюдження та лише часткову успішність. Помітними подіями були конкурси на планування головної осі Площі Мучеників, реконструкцію історичної ділянки ринків, на проєкти Міського театру-музею для Бейрута і хмарочоса «Бейрутські тераси». Подібні форми взаємодії знов активізувались у 2005 р., під час «Революції Кедра». Народження руху «Egguration» (2019 р.) та підйом конкурсної активності після вибуху в Бейрутському порту (2020 р.) відбувалися вже у часі і просторі, невідконтрольних впливам «Солідер».

7. Впродовж усього періоду реконструкції BCD діяльність PR здійснювалась на високому професійному рівні, але практично монопольно адміністрацією «Солідер». На противагу їй у публіцистичному, рефлексивно-методологічному та науково-дослідному дискурсі очевидну перевагу тримала поміркована критика харіризму. Черговий ліванський парадокс полягає в тому, що головний інтелектуальний потенціал цього дискурсу локалізовано переважно у західних університетах. Натомість мало реально організувати з-за кордону партисипаційні програми вищого рівня складності, напр. в рамках ідеології «архітектури спільнот». Тому завдання реінтеграції спільнот, розсварених війною, навколо конструктивних напрямів корекції бейрутської реконструкції – як у межах BCD, так і в передмістях – належить майбутньому.

8. На підставі проведеного розгляду можна констатувати, що прояви професійно-громадської взаємодії у питаннях післявоєнної відбудови та реконструкції Бейрута мали позитивні наслідки на всіх етапах, починаючи з 1977 р., незважаючи на очевидну нестачу змістовної та методологічної координації та відчутну протидію можновладців і бізнесу.

9. Бейрут з його блискучим сузір'ям архітектурних та урбаністичних факультетів є ідеальним місцем для створення супершколи на зразок лондонської AA або Ейндховена, здатної замінити собою відсутній наразі регіональний інститут міського розвитку.

Є принципова різниця між нею та структурами типу “Огер Ліван” чи Дар ель-Хандаса. Якщо міжнародні консалтингові холдинги в історії реконструкції BCD застосовували в столиці засоби, накопичені у різних регіонах, пристосовуючи ці методи до ситуації Бейрута, то супершкола, започаткована за сприяння муніципалітету Бейрута, навпаки, концентруватиме міжнародний та міждисциплінарний досвід, виходячи з бейрутської ситуації та сприяючи змінам у самоусвідомленні його громад.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Системно організовану, достатньо швидко та технологічно досконалу відбудову Центрального району Бейрута (VCD) було здійснено за екстремальних умов, що характеризувалися величезними обсягами воєнних руйнувань, економічною кризою та складною соціально-політичною ситуацією. Цей очевидний успіх, досягнутий в рамках реалізації проєкту «Солідер», зустрів, тим не менш, різко критичні оцінки як з боку спеціалістів, так і в широких колах громадськості. Такі оцінки рівною мірою притаманні аналітиці економічного, соціологічного та культурологічного спрямувань, а також авторам, які концентруються на археології та збереженні спадщини. Провідним мотивом критики було те, що реконструкція виявилася неспроможною повернути VCD унікальну суспільну атмосферу і спосіб життя довоєнного Бейрута. При цьому вже на ранніх стадіях розгортання підготовки та організації реконструкції одною з центральних проблем вважався брак системи у залученні громадськості до прийняття рішень та оцінювання результатів.

2. Методологічну основу аналізу становили відтворення хронологічної послідовності та логіки подій, пов'язаних з проявами громадсько-професійної взаємодії у процесах підготовки, адміністративно-правового і дослідницько-проєктного забезпечення та здійснення післявоєнної реконструкції VCD. Джерелами фактологічної інформації для цього, а також даних про оцінку змісту та значення цих подій були переважно свідчення архітекторів і науковців – безпосередніх учасників бейрутської реконструкції, а також величезний масив аналітичних розвідок та критичних публікацій ліванських і міжнародних авторів.

3. Статистика свідчить, що у період громадянської війни до двох третин населення Бейрута зазнало переселення відповідно до етно-конфесійної приналежності; насамперед це стосується мешканців кризового VCD. Навіть та третина, що залишалася у своїх домівках, переважно мешкала

відповідно до поділу «Схід-Захід». Структура суспільства ліванської столиці, як і спосіб життя, що припускав взаємопроникнення культур, конфесій і соціальних груп, за 15 років війни зазнали деформацій, рівноважних до їх фактичного знищення. Таким чином, предметно-просторова тканина ВСД, відновлена морфологічно та функціонально, в принципі не могла отримати людського наповнення, яке було б адекватне стану довоєнного життя Бейрута в соціально- культурному, соціально-економічному, чи антропологічному вимірах.

4. Таким чином, критичний пафос щодо відновленого центру Бейрута справедливий лише частково – у тому, що стосується фактичної різниці між довоєнним станом і ситуацією після реконструкції. Подолання цієї різниці вимагало б організованих зусиль всіх верств і соціальних груп і мало би спиратися на багатоаспектний, по суті всеосяжний проєкт нового суспільства та відповідну програму перетворень. В плані даного дослідження, для опрацювання подібних проєктів і програм потрібен якісно вищий рівень професійно-громадської взаємодії та публічної участі, ніж ті, що фіксуються впродовж усього періоду бейрутського відновлення. Подібна тематика не порушувалася навіть в об'ємних аналітичних працях, що претендують на фундаментальність і концептуальну вагомість. Замість цього ідеалістично налаштовані аналітики поклали надії на «природну» демократичну взаємодію різних політичних напрямів і соціальних груп, вбачаючи завдання реконструкції лише у створенні та облаштуванні просторів, де міг би вільно розгортатися стихійний суспільний діалог.

5. Післявоєнна історія Бейрута наочно доводить важливість визначення відповідних суб'єктів суспільної взаємодії для вирішення масштабних завдань реконструкції та розвитку. Може найсуттєвішою характеристикою тут має бути співмірність суб'єктів взаємодії. На поч. 1990-х рр. у Лівані вдалося досягти винятково високої консолідації політичної влади на рівні держави, великого комерційного капіталу та добре налагодженого проєктно-девелоперського механізму на потужній організаційній базі проєкту

«Солідер». У той же час суб'єктивація, що мала б доповнити спільні зусилля в культурному, соціально-гуманітарному, пам'яткоохоронному і т. п. аспектах, виявилася розпорошеною та дієво неефективною, включно з повним провалом муніципального рівня влади, який мав би представляти в процесах відновлення інтереси міської громади. Тому професійно-громадська взаємодія, пов'язана з відбудовою Бейрута та, зокрема, з реконструкцією ВСД, була процесом високою мірою неоднорідним. Її характеризували переривчатість, полісуб'єктність і поліморфність з організаційного пункту зору, ідеологічна строкатість та переслідування різнорідних, часом суперечних цілей, – у плані змісту.

6. Вищезгадані недосконалості не завадили професійно-громадській взаємодії відігравати на окремих етапах суттєву, часом навіть визначальну роль у просуванні відбудови. Яскравим прикладом, зокрема, може служити конференція «Реконструкція Центрального ділового району Бейрута» 1992 р. у Лондоні. Пізніші етапні події, зокрема «Кедрова революція» 2005 р., рух «Egguration» у 2019 р. та ін., цілком розгортались у площині публічної професійно-громадській взаємодії.

7. Натомість дія первинних організаційних рамок, накладених на процес реконструкції ВСД в сер. 1970-х рр., позначилася у відповідних обмеженнях області впливу та результатів взаємодії. Використовуючи у якості дослідницької моделі принципову структуру життєвого циклу партисипаційних програм, у роботі розкрито критичну недостатність професійно-громадської взаємодії на етапі визначення намірів щодо здійснення проекту реконструкції, відсутність у весь досліджуваний період спроб організації неюридичної адвокатури на користь громади або бізнесу (містобудівної, пам'яткоохоронної, екологічної тощо).

8. В роботі сформульовано низку передбачень стосовно вдосконалення механізмів взаємодії, з головним акцентом на інституціональних моментах, зокрема на організації, координації, методологічному забезпеченні партисипаційних заходів і програм та, нарешті, на підготовці їх евентуальних

учасників, «вільних радикалів» містобудівного розвитку. Стверджується, що головні надії тут мають покладатися на спільній активності провідних архітектурних шкіл Ліванської Республіки, здатних виконувати завдання регіонального дослідницько-консультаційного центру з питань міського розвитку. Принципово важливою при цьому мала б стати інтегруюча організаційно-методологічна надбудова, влаштована за принципом сучасних архітектурно-урбаністичних «супершкіл» (на зразок лондонської Школи Архітектурної Асоціації, Ейндховена або Інституту Берлаге). Є підстави вважати, що подібні завдання, з аналогічних причин, мають постати у недалекому майбутньому і перед архітектурними школами України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Nash, G. D. (1985). Planning for the Postwar City: The Urban West in World War II. *Arizona and the West*, 27(2), 99–112. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/i40004558>
2. Gordon, Ch. E. (1990). Reconstruction: its Place in Planning History. In Diefendorf, J. M. (Ed.). *Rebuilding Europe's Bombed Cities* (pp 209–228). London: Palgrave Macmillan. Retrieved from https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-10458-1_14.
3. Traboulsi, F. (2012). *A History of Modern Lebanon*. London: Pluto Press. Retrieved from <http://library.oapen.org/handle/20.500.12657/30809>.
4. Hilal, N. (2008). Governance and Public Participation in Post-war Reconstruction Projects: Haret Hreik, Beirut as a Case Study. Beirut: American University of Beirut, Department of Architecture and Design. Retrieved from <http://hdl.handle.net/10938/7798>.
5. Sawalha, A. (2010). *Reconstructing Beirut: Memory and Space in a Postwar Arab City*. Austin: University of Texas Press. https://doi.org/10.1111/j.1548-1433.2012.01439_14.x
6. UN Habitat. *Planning sustainable cities: global report on human settlements (2009)*. Retrieved from <https://unhabitat.org/planning-sustainable-cities-global-report-on-human-settlements-2009>.
7. 23rd Gulf Engineering Forum (2020). Retrieved from <https://ose.org.om/23rd-gulf-engineering-forum/>
8. Bouryak, A., Gella, O., Nikiforova, R. (2015). Public involvement in decision-making (participation). Textbook. Kharkiv: Operativnaya poligrafiya.
9. Ragab, T. S. (2010). The Crisis of Cultural Identity in Rehabilitating Historic Beirut. *Downtown Cities*, 28, 107–114. DOI: 10.1016/j.cities.2010.04.001..
10. Кассем Шамун, К., Буряк, О. (2024) Загальний зміст і головні задачі дослідження професійно-громадської взаємодії у післявоєнній відбудові Бейрута. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, 69, 123–139.

Київ: КНУБА. [Електронний ресурс]: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2024.69.123-139>.

11. Помінчук, М. В. (2019). Розвиток і функції консалтингу в сучасному архітектурному проектуванні (автореф. дис. канд. архітектури: 18.00.01). Харків: ХНУБА. (РА441745).

12. Diefendorf, J. M. (1990). Introduction: New Perspectives on a Rebuilt Europe. In Diefendorf, J.M. (Ed.). *Rebuilding Europe's Bombed Cities*. (1–16). London: Palgrave Macmillan. Retrieved from: <https://books.google.com/bz/books?id=945aCwAAQBAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>

13. Garde, A. (2020). New Urbanism: Past, Present, and Future. *Urban Planning* 5(4), 453–463. <https://doi.org/10.17645/up.v5i4.3478>.

14. Антоненко, Н. В. (2019). Пам'ятка сучасної архітектури в контексті архітектурної культури 2-ї пол. ХХ ст. (автореф. дис. канд. архітектури: 18.00.01). Харків: ХНУБА. (РА441746).

15. Heinz, M. (2008). Archaeological Research in Conflict Areas: Practice and Responsibilities Archaeologies. *Journal of the World Archaeological Congress*, 4(3), 460– 470. DOI 10.1007/s11759-008-9082-8.

16. Atallah, S. (1999). Les dimensions juridiques et administratives des municipalités au Liban: Interventions au colloque organisé par le CERMOC à Beyrouth le 17 avril 1999. Retrieved from <https://ifpo.nakalona.fr/items/show/28>.

17. SDATL. Schéma Directeur d'Aménagement du Territoire Libanais. Rapport Final (2004). Retrieved from <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://citesunies.s3.amazonaws.com/pages/5f4fc7134e014.pdf>.

18. Al-Asad, M., Musa, M., Saliba, R. (2001). Emerging Trends in Urbanism: The Beirut Post-War Experience. Berkeley: CSBE, University of California. Retrieved from <https://www.csbe.org/material-on-water-conservation-1-1>.

19. Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. N.Y.: Random House. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.petkovstudio.com/bg/wp-content/uploads/2017/03/The-Death-and-Life-of-Great-American-Cities_Jane-Jacobs-Complete-book.pdf.

-
20. Gratz, R. B. (1995). *The Living City: How America's Cities Are Being Revitalized by Thinking Small in a Big Way*. Washington: The Preservation press.
21. Laurence, P. L. (2006). The Death and Life of Urban Design: Jane Jacobs, The Rockefeller Foundation and the New Research in Urbanism, 1955–1965. *Journal of Urban Design*, 11(2), 145–171. DOI: 10.1080/13574800600644001.
22. Cherry, G. E. Reconstruction: its Place in Planning History. In Diefendorf J.M. (Ed.). *Rebuilding Europe's Bombed Cities*. (pp 209–228). London: Palgrave Macmillan.
23. Hohenberg, P. M., Lees L. H. (1985). *The Making of Urban Europe*. Cambridge: Harvard University Press.
24. White, P. (1984). *The West European City: A Social Geography*. Harlow: Longman.
25. Wynn, M. (Ed.). (1984). *Planning and Urban Growth in Southern Europe*. L.: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315112312>
26. Hamilton F. E. I., French, R. A. (Eds). (1979). *The Socialist City: Spatial Structure and Urban Policy*. Chichester: Wiley.
27. Hall, P. (1966). *The World Cities*. L.: Weidenfeld & Nicholson. <https://doi.org/10.1080/00420986720080151>.
28. Evenson, N. (1979). *Paris: A Century of Change, 1878–1978*. New Haven and London: Yale University Press.
29. Gordon, G. (Ed.). (1986). *Regional Cities in the Uinet Kingdom, 1890–1980*. L.: Harper & Row.
30. Baudoui, R. Between Regionalism and Functionalism: French Reconstruction from 1940 to 1945. In Diefendorf J.M. (Ed.). *Rebuilding Europe's Bombed Cities*. (pp 31–47). L.: Palgrave Macmillan. Retrieved from: <https://books.google.com/bz/books?id=945aCwAAQBAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>.
31. Kopp, A., Boucher, F., Pauly, D. (1982). *L'architecture de la reconstruction en France : 1945–1953 (Architecture “Etudes”)*. Paris : Éd. du Moniteur.

-
32. Lubocka-Hoffmann, M. (2019). Powojenna odbudowa miast w Polsce a retrowersja Starego Miasta w Elblągu. *Architektura*, 1, 35–71. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ochronazabytkow.nid.pl/wp-content/uploads/2020/10/OZ_1-2019_02_Lubocka-Hoffmann.pdf.
33. Zweibelson, B. (2022). Explaining What a ‘Paradigm’ is... and How to Apply the Concept Toward Designing Novel Strategies, Plans and Security Activities. Retrieved from <https://benzweibelson.medium.com/explaining-what-a-paradigm-is-and-how-to-apply-the-concept-toward-designing-novel-strategies-b8a4576c7767>
34. Marot, B., Yazigi, S. (2012). The reconstruction of Beirut: sowing the seeds for future conflicts? *Metropolitics*. Retrieved from <http://www.metropolitiques.eu/The-reconstruction-of-Beirut.html>.
35. Bollens, S. A. (2015). *Cities, Nationalism and Democratization*. L.: Routledge. DOI: 10.4324/9780203962930.
36. Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, Mass: Addison-Wesley.
37. Babiker, I. E., Cox, J. L., Miller, P. M. (1980). The measurement of cultural distance and its relationship to medical consultations, symptomatology and examination performance of overseas students at Edinburgh University. *Social Psychiatry*, 15(3), 109–116. <https://doi.org/10.1007/BF00578141>.
38. Verdeil, E. (2001). Reconstructions manquées à Beyrouth: La poursuite de la guerre par le projet urbain. *Les Annales de la Recherche Urbaine*, 91, 65–73. Retrieved from https://www.persee.fr/doc/aru_0180-930x_2001_num_91_1_2436.
39. Leclair-Paquet, B. J. (2013). Beirut Divided: The potential of urban design in reuniting a culturally divided city. *DPU Working Paper*, 153. L.: The Bartlett Development Planning Unit. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.ucl.ac.uk/bartlett/development/sites/bartlett/files/migrated-files/WP153_0.pdf.
40. Kenen, P. (2008). Bretton Woods System. *The New Palgrave Dictionary of Economics*, Second Edition. L.: Palgrave Macmillan.

https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_2669-1

41. Brushett, K. (1999). "People and Government Travelling Together": Community Organization, Urban Planning and the Politics of Post-War Reconstruction in Toronto 1943-1953. *Urban History Review / Revue d'histoire urbaine*, 27(2), 44–58. <https://doi.org/10.7202/1016581ar>.
42. Daoud, M. J. (2009). Les souks de Beyrouth ouvrent enfin. *Le commerce du Levant*, 5598, 50–68. Retrieved from <https://www.lecommercedulevant.com/article/16952-les-souks-de-beyrouth-ouvrent-enfin>.
43. Raggett, B. (1986). Post-War Urban Renewal: Past and Present Partnership Schemes. *Built Environment*, 12(4), 189–197.
44. Krayem, H. The Lebanese civil war and the Taif agreement. Beirut: AUB Retrieved from <http://ddc.aub.edu.lb/projects/pspa/conflict-resolution.html>
45. Picard, E. (2005). Post-war Lebanese communities in search of reconciliation. Makrides, V. & Rüpke, J. *Religionen im Konflikt*. Münster: Aschendorff Verlag, pp 127–141, Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/ [https:// shs.hal.science/halshs-00715599/document](https://shs.hal.science/halshs-00715599/document)
46. Cocozzelli, F. (2006). The role of social policy in post-conflict reconstruction. *Journal of Peacebuilding & Development*, 2(3), 49-63. <https://doi.org/10.1080/15423166.2006.665812410799>.
47. Stanley-Price, N. (2007). The thread of continuity: cultural heritage in post-war recovery. In Stanley-Price, N. (Ed.). *Cultural Heritage in Postwar Recovery. Papers from the ICCROM FORUM held on October 4-6, 2005* (pp 1-17). Rome: ICCROM. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/ [https:// www.iccrom.org/sites/default/files/publications/2019-11/iccrom_ics06_culturalheritagepostwar_en_0_0.pdf](https://www.iccrom.org/sites/default/files/publications/2019-11/iccrom_ics06_culturalheritagepostwar_en_0_0.pdf).
48. Culture in city reconstruction and recovery: position paper. (2018). Paris: UNESCO; Washington: World Bank. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/<https://documents1.worldbank.org/curated/en/708271541534427317/pdf/131856-WP-REVISED-II-PUBLIC.pdf>.

-
49. Ascherson, N. (2005). Cultural destruction by war and its impact on group identities. In Stanley-Price, N. (Ed.). *Cultural Heritage in Postwar Recovery. Papers from the ICCROM FORUM held on October 4-6, 2005*. (p.17–26). Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.iccrom.org/sites/default/files/publications/2019-11/iccrom_ics06_culturalheritagepostwar_en_0_0.pdf.
50. Barakat, S. (2007). Postwar reconstruction and the recovery of cultural heritage: critical lessons from the last fifteen years. In Stanley-Price, N. (Ed.). *Cultural Heritage in Postwar Recovery Papers from the ICCROM FORUM held on October 4-6, 2005*. (pp. 26–40). Rome: ICCROM. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.iccrom.org/sites/default/files/publications/2019-11/iccrom_ics06_culturalheritagepostwar_en_0_0.pdf.
51. Perring, D. (2009). Archaeology and the Post-war Reconstruction of Beirut. *Conservation and Management of Archaeological Sites* 11(3-4), 296-314. DOI: 10.1179/175355210X12747818485529.
52. Marlies, H. (2008). Archaeological Research in Conflict Areas: Practice and Responsibilities. *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress*, 4(3), DOI 10.1007/s11759-008-9082-8.
53. Verdeil, É. (2013). Beirut: the new front lines of urban research. *M'etropolitiques*, pp.1-6. Retrieved from <https://metropolitiques.org/https://metropolitiques.org/Beirut-the-new-front-lines-of.html>.
54. Nasr, J., Verdeil, É. (2008). The reconstructions of Beirut. In Salma, K., Jayyusi, S. K., Holod R., Petruccioli, A., Raymond A. (Eds.). (2008). *The City in the Islamic World. Handbook of Oriental Studies*. (pp 1116 –1141). Leiden: Brill DOI:[10.1163/EJ.9789004162402.I-1500.299](https://doi.org/10.1163/EJ.9789004162402.I-1500.299). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/32229178_The_reconstructions_of_Beirut chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj /https://medpopculture.voices.wooster.edu/wp-content/uploads/sites/140/2018/01/The_City_in_the_Islamic_World__Handbook_of_Oriental_Studies_Vol__1_2.pdf.

-
55. Salaam, A. (1994). The reconstruction of Beirut: a lost opportunity. AA Files No 27. L.: Architectural Association School of Architecture, 11-13. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/29543890>
56. Цопа, В. А., Чеберячко, С. І., Дерюгін, О. В., Сушко Н. С., Станіславчук О. В. (2023), Аналіз причин вибуху нітрату амонію в порту Бейрута. *Вісник ЛДУБЖД*, 27, 95-108. Retrieved from <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/Visnuk>.
57. Інтерактивна карта світу. Retrieved from [світhttps://24timezones.com/karta-svitu](https://24timezones.com/karta-svitu).
58. World Bank (2010). World Development Indicators Online. Washington, DC: World Bank. Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/988271468149678303/World-development-indicators-2010>.
59. List of Universities in Lebanon (2024). Lebanon education Info. World Education Network. New Delhi: Pragati Infosoft Pvt Ltd. Retrieved from <https://www.lebanoneducation.info/universities>.
60. AUB: American University of Beirut. Retrieved from <https://www.aub.edu.lb/>
61. Beirut Arab University: BAU. Retrieved from <https://www.bau.edu.lb/>
62. Lebanese American University. Retrieved from <https://www.lau.edu.lb/>
63. Académie Libanaise des Beaux-Arts. Retrieved from www.alba.edu.lb/
64. University of Balamand Retrieved from <https://www.balamand.edu.lb/home/Pages/default.aspx>
65. Lebanese University. Retrieved from <https://www.ul.edu.lb/>
66. Notre Dame University-Louaize (NDU) Retrieved from <https://www.ndu.edu.lb/home>.
67. Holy Spirit University of Kaslik Retrieved from <https://www.usek.edu.lb/en/home>.
68. Saint Joseph University – Beirut. Retrieved from <https://www.usj.edu.lb/anglais/>
69. UNHCR – Figures at a Glance. Retrieved from [http:// www.unhcr.org/ figures-at-a-glance.html](http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html)
70. Hearing before the Subcommittee on Middle Eastern and South Asian Affairs of the Committee on Foreign Relations United States Senate Committee on

-
- Foreign Relations (JUNE 14, 2000). Retrieved from <https://www.foreign.senate.gov/hearings/fy-2025-budget-request-for-the-middle-east-and-north-africa>.
71. Arnaiz-Villena, A. et al. (2001). The origin of Palestinians and their genetic relatedness with other Mediterranean populations. *Hum Immunol.* 2001, 62(10), 889-900. DOI: 10.1016/s0198-8859(01)00350-0.
72. Lebanon: a country study (1987). Retrieved from <https://www.loc.gov/resource/frdcstdy.lebanoncountryst00coll/?st=pdf>.
73. El Chami, Y. (2021). The Crisis of Heritage in Beirut: Corruption, Capital and Reconstruction. L.: The SAHGB Girouard Fund: news and progress. Retrieved from <https://www.sahgb.org.uk/features/beirut>.
74. Paturel, S. (2019). Baalbek-Heliopolis, the Bekaa, and Berytus from 100 BCE to 400 CE: A Landscape Transformed. Leiden: BRILL. Retrieved from <chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://ancienthistorybulletin.org/wp-content/uploads/2020/01/AHBOnlineReviews2019.30.JonesHallOnPaturel.pdf>.
75. Larkin, C. (2010). Remaking Beirut: Contesting Memory, Space, and the Urban Imaginary of Lebanese Youth. *City and Community*, 9(4), 414–442. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6040.2010.01346.x>
76. Blinken, A. J. (2023). 40th Anniversary of the Beirut Marine Corps Barracks Bombing Secretary of State Press Statement. Washington DC: US Department of State. Retrieved from <https://www.state.gov/40th-anniversary-of-the-beirut-marine-corps-barracks-bombing/>
77. 12th International DOCOMOMO Conference: Espoo, Finland, August 2012. *DOCOMOMO Journal*, (44), 86–87. Retrieved from <https://docomomojournal.com/index.php/journal/article/view/420>.
78. About DOCOMOMO – Beirut: Arab Centre for Architecture (2022). Retrieved from <https://arab-architecture.org/about/docomomo>.
79. Taylor, S. A. (2020). The Rise of the Liberal World Order. *War Room*, April 29, 2020. Retrieved from <https://warroom.armywarcollege.edu/articles/liberal-world-order/>

-
80. Perring, D. (2009). Archaeology and the Post-war Reconstruction of Beirut. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 11(3-4), 296-314. DOI:10.1179/175355210X12747818485529.
81. Mills, D. (Ed.). (2018). Post War Reconstruction: The Lessons of Europe. Conference Proceedings. Beirut: LAU School of Architecture and Design. Retrieved from chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/http://sardassets.lau.edu.lb/arc_catalogs/post-war-reconstruction/post-war-reconstruction-complete.pdf.
82. Bădescu, G. (2021). Architectural Reconstruction and Post-War Reconciliation in Beirut. Bucharest: Middle East Political and Economic Institute. Retrieved from <https://mepei.com/do-you-want-to-go-to-solidere-architectural-reconstruction-and-post-war-reconciliation-in-beirut/>
83. Шарбель, А. Е. (2010). Громадські простори у сучасній архітектурі Лівану (дис. канд. архітектури: 18.00.01). Харків: ХНУБА.
84. Carmona, M. (2021). Public Places Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design. New York: Routledge.
85. Bădescu, G. (2019). Traces of empire: Architectural heritage, imperial memory and post-war reconstruction in Sarajevo and Beirut. *History and Anthropology*, Volume 30(4), 366–381. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02757206.2019.1617708>
86. Rizk, Y. (2020). Beirut Post War Reconstruction – the Case of the Grand Theatre. Thesis for: Master degree Advisor: Dr Simona Salvo and Dr Federico Di Matteis. Roma: Sapienza University. DOI:10.13140/RG.2.2.22450.22720
87. Al-Harithy, H. (2010). Lessons in Post-War Reconstruction: Case Studies from Lebanon in the Aftermath of the 2006 War. Abingdon, UK and New York: Routledge.
88. Biggs, M. (2014). An activity theory of research methods in architecture and urbanism. *City, Territory and Architecture* 1, DOI: 10.1186/s40410-014-0016-z

-
89. Giseke, U., Löw, M., Million, A., Misselwitz, Ph., Stollmann, J. (Eds.). (2021). *Urban Design Methods*. Berlin: JOVIS Verlag. Retrieved from <https://www.jovis.de/en/book/9783868595710>.
90. Sanoff, H. (2000). *Community participation methods in design and planning*. New York: John Wiley & Sons, Inc. DOI: 10.1016/S0169-2046(00)00063-3.
91. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters. (1998). Aarhus, Denmark: UNECE. Retrieved from <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>.
92. Creighton, J. (2005). *The Public Participation Handbook: Making Better Decisions Through Citizen Involvement*. Hoboken, NJ: Jossey-Bass. Retrieved from <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://smartnet.niu.org/sites/default/files/resources/Public%20Participation%20Handbook.pdf>
93. Clark, J. A., Salloukh, B. F. (2013). Elite strategies, civil society, and sectarian identities in postwar Lebanon. *International Journal of Middle East Studies*, 45(4), 731–749. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020743813000883>.
94. El-Masri, S., Kellett, P. Post-war reconstruction Participatory approaches to rebuilding the damaged villages of Lebanon: A case study of al-Burjain. *Habitat International*, 25(4), 535–557. DOI: 10.1016/S0197-3975(01)00023-6.
95. Khodr, A. (2017). *Planning a sectarian topography: revisiting Michel Ecochard's master plans for Beirut between 1941-1964*. Thesis: S.M. in Architecture Studies, Massachusetts Institute of Technology, Department of Architecture. Retrieved from <http://hdl.handle.net/1721.1/111541>.
96. Verdeil, E. (2005). *Plans for an unplanned city: Beirut (1950-2000) Worldview Perspectives on Architecture and Urbanism from around the World*. N.Y.: The Architectural League of New York. Retrieved from <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00007780/document>.
97. Каржинерова, Т. І., Каржинерова О. Г. (2018). Сучасний досвід ревіталізації територій міст. *Науковий вісник будівництва*, 94(4), 76–82. Retrieved from <https://svc.kname.edu.ua/index.php/svc/article/view/485>.

-
98. Al-Harithy, H., Mneimneh, D. (2021). Integrating culture, recovery and reconstruction for sustainable urban development: Beirut case study. Paris: UNESCO World Heritage Centre. Retrieve [https://activity-953-2 \(11\).pdf](https://activity-953-2 (11).pdf).
99. Al- Al-Harithy, H. (Ed.). (2021). Urban Recovery Intersecting Displacement with Post War Reconstruction. L: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781003091707>.
100. Order of Engineers and Architects of Beirut. Official Page. Retrieves from <https://www.linkedin.com/company/oeabeirut/?originalSubdomain=lb>.
101. Makdisi, S. (1997). Claim to Beirut: Urban Narrative and Spatial Identity in the Age of Solidere. *Critical Inquiry*, 23(2), 661–705.
<https://doi.org/10.1086/448848>.
102. A History of the Internationalization of Communal Conflict. N.Y.: Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/khal12476>.
103. Fregonese, S. (2012). Urban Geopolitics 8 Years on Hybrid Sovereignties, the Everyday, and Geographies of Peace. *Geography Compass*, 6(5), 290–303.
<https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2012.00485.x>.
104. National urban policies programme in Lebanon Diagnosis Report. (2018). Beirut: UN Human Settlements Programme (UN-Habitat). Retrieved from https://urbanpolicyplatform.org/wp-content/uploads/2022/01/NUP-Lebanon_Diagnosis-Report_2018.pdf.
105. Хуссейн, В. (1999). Цели и методы обеспечения системной полноты архитектурной деятельности в Арабских странах. *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті*, 4–5, 144–145.
106. Kamaledine, C., Cheatu, Z. (2023). Lebanon before and after the Civil War. *Global History Dialogues*. Cambridge: Global History Lab. Retrieved from <https://globalhistorydialogues.org/projects/lebanon-before-and-after-the-civil-war/>
107. Verdeil, E. (2001) Reconstructions manquées à Beyrouth: La poursuite de la guerre par le projet urbain. *Les Annales de la Recherche Urbaine Année*, 91, 65–73. Retrieved from https://www.persee.fr/doc/aru_0180-930x_2001_num_91_1_2436.

-
108. "Solidere" Annual Report (2010). Beirut: Solidere (2010). Retrieved from <https://www.solidere.com/corporate/publications/annual-reports/solidere-annual-report-2010>.
109. Amaya-Akkermans, A. (2012). Beirut's Elyssar Project: Spatiality and Hegemony. NY: Hannah Arendt Centre for Politics and Humanities. Retrieved from <https://hac.bard.edu/amor-mundi/beirut-elyssar-project-spatiality-and-hegemony-2012-06-19>.
110. Harmandayan, D. (2009). Beirut North-Littoral Development Projects (LINOR). Bourj-Hammoud Brief City Profile August 2009. Beirut: APEC Architecture, Planning & Engineering Consultants, 33–34. Retrieved from <http://www.bourjhammoud.gov.lb/sites/default/files/public/SBH-REPORT-F-shrunked.pdf>.
111. Makdisi, S. (1997). Laying Claim to Beirut: Urban Narratives and Spatial Identity in the Age of "Solidere". *Critical Inquiry*, 23/3, 661–705. Retrieved from <https://www.scribd.com/document/244583624/Laying-Claim-to-Beirut-urban-Naratives-and-Spatial-Identity-in-the-Age-of-Solidere..>
112. Habitat III. National Report on the Progress of the Implementation of the New Urban Agenda (2021), draft. – Beirut: Council for Development Republic of Lebanon. Retrieved from <https://www.urbanagendaplatform.org/sites/default/files/2022-04/NUA%20Draft%20Report.pdf>
113. Lévesque, C. (2019). Finding Room in Beirut: Places of the Everyday. Santa Barbara CA: Punctum Books, 2019. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/jj.2353913>.
114. Haddad, E., Harb, M. (speakers), Minawi, M. (2020). "Beirut Reconstructions". Webinar Recording. Einaudi Centre for International Studies. – Ithaca, NY: Cornell University. Retrieved from <https://einaudi.cornell.edu/discover/news/beirut-reconstructions-webinar-recording-available>.

-
115. Kingston, P. (2014). *Reproducing Sectarianism. Advocacy Networks and the Politics of Civil Society in Postwar Lebanon*. N.Y.: State University of New York Press.
116. Nagel C., Staeheli L. (2016). Nature, Environmentalism and the Politics of Citizenship in Post-Civil War Lebanon. *Cultural Geographies* 23 (2). DOI: 10.1177/1474474015572304.
117. Kingston, P. Patrons, Clients and Civil Society: A Case Study of Environmental Politics in Postwar Lebanon. *Arab Studies Quarterly* 23(1), 55–72. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/41858365>.
118. Saade, A., Hassan, R., El Daif, O., Kayed, H. (2021). Environmental Justice in Lebanon. – Beirut: Jibal. Retrieved from <https://www.jibal.org/wp-content/uploads/2022/03/Jibal-Research-design-eng-digital-DD20211123.pdf>
119. Kabbani, O. (1992). *Prospects for Lebanon. The Reconstruction of Beirut*. (pp 21–22) Oxford: Centre for Lebanese Studies.
120. Wainwright, O. (2015). "Is Beirut's glitzy downtown redevelopment all that it seems?" – L.: The Guardian.
121. Mango, T. (2004). *Solidere: The battle for Beirut's Central District*. Thesis (M.C.P.). Massachusetts Institute of Technology, Dept. of Urban Studies and Planning. Cambridge MA: MI. Retrieved from <http://hdl.handle.net/1721.1/30107>.
122. Tabet, J. (1993). *Towards a Master Plan for Post-War Lebanon. Recovering Beirut: Urban Design and Post-War Reconstruction*. In Khalaf, S. and Khoury P. S. (Eds). *Recovering Beirut. Urban Design and Post-War Reconstruction* (pp 81–94) Leiden: Brill. Retrieved from https://books.google.pl/books?id=Vt9QuosEK3AC&pg=PR7&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false.
123. Felsing, K. (2008). *Public-private Partnership Handbook*. Manila: Asian Development Bank (ADB). Retrieved from <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/31484/public-private-partnership.pdf>.
124. Gavin, A., Maluf, R. (1996). *Beirut Reborn: The Restoration and Development of the Central District*. L.: Academy.

-
125. Feasibility Study for Beirut Central District (1995). Beirut: Middle East Economic Consultants. Retrieved from <https://www.scribd.com/document/553634436/55694744-MIT>.
126. Assistance for the reconstruction and development of Lebanon: report of the Secretary-General (1996). – NY: UN. Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/record/218649?v=pdf&ln=es>.
127. Debié, F., Pieter, D., Verdeil, É. (2003). La paix et la crise : le Liban reconstruit ? – Paris: PUF edition. Retrieved from <https://shs.cairn.info/revue-a-contrario-2003-2-page-135?lang=fr>
128. Al-Harithy, H. (Ed.). (2024). Lessons in Post-War Reconstruction: Case Studies from Lebanon in the Aftermath of the 2006 War. L.: Routledge.
129. El-Bastawissi, I. Y., Raslan, R., Mohsen, H., Zeayter H. (2022). Conservation of Beirut’s Urban Heritage Values Through the Historic Urban Landscape Approach. *Urban Planning*, 7(1): Urbanisation, Crisis, and Resilience: The Multiple Dimensions of Urban Transformation in Beirut, 101–115. DOI: <https://doi.org/10.17645/up.v7i1.4762>
130. Westminster Students’ Union – Lebanese Society. Retrieved from <https://uwsu.com/societies/view/lebanese>
131. Schmid, H. (2006). Privatized Urbanity or a Politicized Society? Reconstruction in Beirut after the Civil War.// *European Planning Studies* 14(3), 365–381. DOI:10.1080/09654310500420859.
132. Шамун, К. (2021). Відбувся завдяки незавершеності. Старий модерністський кінотеатр «Яйце» в Бейруті – символ нової революційної епохи. «Соціальні конденсатори епохи» – просторові інновації в архітектурі модернізму. Тези Міжнародної конференції. Харків: ДОСОМОМО Україна, ХНУБА, 42– 43.
133. Tamimova, M. (2022). Concrete sectarianism: Revisiting the Lebanese civil war through Beirut’s built environment. *Sage Journals Ethnography*. L.: Sage Publications. <https://doi.org/10.1177/14661381211067451>.

-
134. Clerc, V. (2012). Laws, Rights and Justice in Informal Settlements, The Crossed Frames of Reference of Town Planning in a Large Urban Development Project in Beirut. In Ababsa M., Denis E., Dupret B. (Eds.). *Popular Housing and Urban Land Tenure in the Middle East, Case Studies from Egypt, Syria, Jordan, Lebanon, and Turkey*. (pp 303 – 320).. Cairo: The American University in Cairo Press.
135. Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory* (Heritage of Sociology Series). – Chicago: University of Chicago Press. Retrieved from <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/O/bo3619875.html>
136. Williamson, A., Archon, F. Public Deliberation: Where We Are and Where Can We Go? *National Civic Review* 93(4). Denver CO: National Civic League, 2004. Retrieved from <http://www.fisherwilliamson.com/downloads/FungWilliamsonNCR04.pdf> .
137. Makarem, H. (2015). The Bottom-Up Mobilization of Lebanese Society Against Neoliberal Institutions: the Case of Opposition Against Solidere’s Reconstruction of Downtown Beirut. In Gerges, F.A.(Eds) *Contentious Politics in the Middle East Middle East Today*, 501–521. New York: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137530868_21.
138. Notes sur “la Conception Protectrice”. (1971). *L'architecture d'aujourd'hui*, 5, 72–77..
139. Mady, Ch. (2022). (2022). The Evolutions, Transformations, and Adaptations in Beirut’s Public Spaces. *Urban Planning*, 7(1), 116–128. <https://doi.org/10.17645/up.v7i1.4724>.
140. Architect Joseph Philippe Karam – Home | Facebook. Retrieved from <https://www.facebook.com/ArchitectJPK/>
141. *Empowering People: A Guide to Participation Participatory Methods* (1997). NY: UNDP Institute of Development Studies. Retrieved from <https://www.participatorymethods.org/resource/empowering-people-guide-participation>.

-
142. Морохова, В. О., Здрілюк, В. Б., Лорві, І. Ф. (2016). Паблік рилейшнз. навч. посіб. Луцьк: Вежа-Друк.
143. Solidere. Annual Reports. (2014). Retrieved from <https://www.solidere.com/corporate/publications/annual-reports>.
144. McPherson, E. Solidere (2006). Göttingen: Steidl.
145. A Guide to Public Inquiries (2024). Retrieved from <https://www.gov.uk/government/publications/a-guide-to-public-inquiries/a-guide-to-public-inquiries#contents>.
146. Bouryak, A., Bitkova, T., Moscardini, A. (2002). Engineer or Oracle? (SD / ST viewed from the System-Thinking-Agency Approach). Proceedings of the 20th International Conference of System Dynamics Society, Palermo, Italy (pp 51–52). NY: System Dynamics Society. Retrieved from https://www.academia.edu/115666407/ENGINEER_OR_ORACLE_SD_ST_viewed_from_the_System_Thinking_Activity_Approach_?uc-sb-sw=29861376.
147. Scott Brown, D. (1990). Urban Concepts: Rise and Fall of Community Architecture. NY: St Martin's Press.
148. Krier, L. The Architecture of Community. (2011). Washington DC: Island Press.
149. Zamfir (Grigorescu), M. (2015). A Brief Introduction to Community Architecture Concept – from Believing to Reality. International Conference of Architectural Research – ICAR 2015. Retrieved from <http://icar2015.uauim.ro>.
150. Гелла, О. І. (1999). Середовищний підхід і програми участі в архітектурі 1960-1990 рр. (автореф. дис. канд. архітектури: 18.00.01). Харків: ХДТУБА (A307848).
151. Буряк О. П. (2015). Процеси й інститути відтворення архітектурного професіоналізму у вітчизняній архітектурі 2-ї пол. XX — поч. XXI ст.: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора архітектури: спеціальність 18.00.01 Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. – Харків: ХНУБА.

152. Selee A. D. (2013). *What Should Think Tanks Do?: A Strategic Guide to Policy Impact*. – Redwood City, Ca: Stanford University Press.

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кассем Шамун. Зміст і засоби дотримання балансу інтересів у процесі постконфліктної відбудови та реконструкції великого міста (на прикладі Бейрута). // Науковий вісник будівництва. Том 98, № 4. Харків: ХНУБА, 2019. С. 56-67.

2. Кассем Шамун. Проблематика післявоєнного відновлення історичного міста в архітектурно-теоретичних дослідженнях // Науковий вісник будівництва. Том 106, № 4. Харків: ХНУБА, 2021. С. 221-233.

3. Кассем Шамун, Олександр Буряк. Загальний зміст і головні задачі дослідження професійно-громадської взаємодії у післявоєнній відбудові Бейрута. // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Київ: КНУБА, 2024. Вип.69. С. 123–139. [Електронний ресурс]: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2024.69.123-139>. (особистим внеском здобувача є характеристика цільових установок та прогнозованих результатів дослідження).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Кассем Шамун. Конкуренція освітніх програм як стимул до розвитку національної архітектурної школи (на прикладі Ліванської республіки). // «Діяльність національних спілок архітекторів з підтримки та розвитку архітектурно-містобудівної освіти». Тези Всеукраїнської конференції. Харків: ХНУБА, 13–14.11.2019. С. 14, 15.

5. Кассем Шамун. Ефективні напрямки громадської участі у процесах містобудівного відновлення Бейруту. // Тези 75-ї науково-технічної конф. Харк. нац. ун-ту будівництва та архітектури. Харків: ХНУБА, 13-14.05.2020. С. 511.

6. Кассем Шамун, Наталія Хороян. Матеріальне відновлення об'єктів модернізму в Бейруті, Ліван: проблеми і принципи. // Повертаючи втрачене: дослідження, документування та відновлення пошкоджених і перебудованих пам'яток сучасної архітектури. Тези Міжнародної конференції. Харків:

DOCOMOMO Україна – ХНУБА, 21-23.04.2020. С. 20, 21 (особистий внесок здобувача становить окреслення кола пам'яток, що підлягають відновленню та охороні).

7. Кассем Шамун. Відбувся завдяки незавершеності. Старий модерністський кінотеатр «Яйце» в Бейруті – символ нової революційної епохи. // «Соціальні конденсатори епохи» – просторові інновації в архітектурі модернізму. Тези Міжнародної конференції. Харків: DOCOMOMO Україна – ХНУБА, 20-21.04.2021. С. 42, 43.